

มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

กฎหมายมั่งรายศาสตร์ : กฎหมายครอบครัว

กฎหมาย : ลักษณะหมั้น

1. ระยะเวลาหมั้นหมายตามยศ หมั้นแต่ในครรภ์

อัน 1 ผู้มีฐานะดี คือ เสนาอำมาตย์ท้าวพระยา ผู้ใหญ่ อยากรู้ลูกสาวท่านหมั้นหมายส่งขันหมากไว้แล้ว ให้รอคอยไว้ 1 เดือนจึงแต่งงาน หากว่าพ้น 1 เดือน ให้พ่อแม่สาวคืนขันหมากเสียอย่าให้หญิงแก่หมั้น หากจะเอาคนใหม่ก็ชอบแต่อย่าอะไรเถิด หากว่าเป็นขุน ให้มีกำหนดเวลา 2 เดือนพ้น 2 เดือน ให้คืนขันหมาก อย่าให้สาวแก่หมั้น หากเป็นชาวเมือง ไพร่ น้อย ให้กำหนดไว้ 3 เดือน หากพ้น 3 เดือน ให้คืนหม้อหมาก (ขันหมาก) ให้หาตัวให้แก่หญิงสาวได้ ผู้หมั้นหมายอย่าทำอะไร¹

ลักษณะหมั้นหมายลูกสาวหลานสาวท่าน มีดังนี้

หากเจ้าขุน ผู้ดี หมั้นไว้ 1 เดือนจึงไปแต่งงาน นายสิบนายคว้น หมั้นไว้ 2 เดือนจึงไปแต่งงาน ไพร่ หมั้นไว้ 3 เดือนจึงไปแต่งงาน ถ้าหากพ้นกำหนดแล้วไม่ไปแต่งงาน ให้พ่อแม่หาตัวให้ลูกสาวหลานสาวได้ คู่หมั้นคนเดิมจะว่าอะไรไม่ได้²

ลักษณะหมั้นหมายลูกสาวหลานสาวท่าน มีดังต่อไปนี้

หากว่า เจ้าขุนก็ดี ผู้ดีหรือเศรษฐีเหมือนกัน หมั้นหมายไว้ให้มีกำหนด 1 เดือน

หากเป็น ไพร่ หมั้นหมายไว้ ให้มีกำหนด 3 เดือน

หากพ้นกำหนดนี้แล้ว ไปแต่งงานหรือตกลงประการอื่นใด ให้มอบหญิงนั้นไว้แก่พ่อแม่ พี่น้อง ผู้หญิง เพื่อหาตัวให้แก่ลูกสาว หลานสาว เขาต่อไป อย่าให้ผู้หมั้นหมายว่าอะไร³

¹ ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 78-79. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อนันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบบไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 6 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1159-1160.

² มั่งรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น : ไบลานหน้าที่ 12-13. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ อนุคร, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 219-220.

³ มั่งรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน : ไบลานหน้าที่ 12. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีธนา คำแพง, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 296.

ลักษณะหมั้นหมายลูกสาวหลานสาวผู้อื่น มีดังนี้
เจ้าขุน ผู้ดี หรือเศรษฐี หมั้นไว้ 1 เดือนจึงไปแต่งงาน
นายสิบ นายคว้น หมั้นไว้ 2 เดือนจึงไปแต่งงาน
ไพร่ หมั้นไว้ 3 เดือนจึงไปแต่งงาน
ถ้าหากหมั้นกันไว้แล้ว และพ้นกำหนดข้างต้นยังไม่ไปแต่งงาน พ่อแม่พี่น้องจะหาคู่ใหม่ให้
ผู้มาหมั้นเดิมจะไม่ว่ากัน¹

ลักษณะหมั้นลูกสาวหลานสาวท่านมีดังนี้
ถ้าเจ้าขุนหรือผู้ดีหมั้นไว้ 1 เดือน จะไปแต่งงานก็ให้เป็นไปตามนั้น
ถ้านายสิบนายคว้น หมั้นไว้ 2 เดือน จะไปแต่งงานก็ให้เป็นไปตามนั้น
ถ้าไพร่ หมั้นไว้ 3 เดือน จะไปแต่งงานก็ให้เป็นไปตามนั้น หากพ้นกำหนดไม่ไปบอก
กล่าวหรือไม่ไปแต่งงาน ให้พ่อแม่พี่น้องของสาวหาตัวให้แก่ลูกสาวเขาได้ อย่าให้คนหมั้นหมาย
คนก่อนว่าอะไรได้²

อัน 1 การหมั้นนั้น หากเจ้าขุนหรือผู้ดี หมั้นไว้เดือนหนึ่งจะไปแต่ง ก็ให้เป็นไปตามนั้น
ถ้านายสิบ นายคว้น ไปหมั้นก็ให้ไปแต่งตามกำหนดไว้ 2 เดือน ไพร่ ชาวบ้านชาวเมืองมีกำหนด
1 เดือน เมื่อพ้นกำหนดแล้วไม่ไปแต่ง เท่ากับเป็นการหวงลูกเขาเอาไว้เลย ๆ พ่อแม่หญิง หาตัวให้ลูก
เขา คู่หมั้นจะเอาความผิดอะไรไม่ได้³

อัน 1 พ่อแม่ให้คำคิดกา (สัญญา) แก่กัน เมื่อยังอยู่ในท้องด้วยคำว่า ลูกเราทั้งสอง ผู้หนึ่ง
เป็นชาย ผู้หนึ่งเป็นหญิง เราจักให้แก่กัน หากลูกออกมาเมื่อใดก็เป็นผิวเมียเมื่อนั้น และได้ชื่อว่า
ตัวรักษา เมื่อใดพ่อแม่คืนคำแก่กันจึงพ้นแล⁴

ต่อมา ยังมีเศรษฐี 2 ตระกูล เป็นสหายกัน เมียของเขทั้งสองต่างมีครรภ์ เขทั้งสอง
จึงมีความสนิทสนมกันเป็นอันมาก จึงตกลงกันว่า หากว่าลูกสหายเกิดมาเป็นชาย ลูกของข้าเกิดมา

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับนวดอง : ไบลานหน้าที่ 12. ปรวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธีชัย ไชยแสงสุข
กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนไบลาน ภาค
การวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 110.

² มังรายศาสตร์ ฉบับเสาให้ : ไบลานหน้าที่ 7. ปรวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธีชัย ไชยแสงสุข
กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดหมื่นเงินกอง : ไบลานหน้าที่ 8. ปรวรรตโดย สมหมาย เปรมจิต และ ปวงคำ ด้อยเขียว
, อ่างใน พิธีชัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 561.

⁴ มังรายธรรมศาสตร์ ฉบับวัดช้างค้ำ : ไบลานหน้าที่ 33. ปรวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำแปง
, อ่างใน พิธีชัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 475.

เป็นหญิง เราจักให้เขาทั้งสองเป็นพี่เมียกัน และเขาทั้งสองก็คลอดลูก เป็นชายและหญิงตาม คำปฏิญาณของเขาทั้งสอง เมื่อเขาทั้งสองเติบโตขึ้น ชายผู้ใดได้ไปกระทำมิชฌาจารกับหญิงผู้นี้ ก็มีความผิดควรลงโทษตามคลองบ้านเมือง เหตุว่าหญิงผู้นี้ แม่ทั้งสองได้ให้ปฏิญาณแก่กัน จึงเข้ากับ บทที่ว่า สาร์กขกานามคัพภปรคคหิตาปีโหติ นี้¹

2. การเลิกสมัญญาหมั้น (ค่าปรับ) รวมทั้งการละเมิดสัญญาการหมั้นหมายสาวสำหรับผู้เป็นเจ้าของ

อัน 1 ชายเจ้าของไปหมั้นลูกสาว หลานสาวท่าน พ่อแม่สาวก็ยินยอม แต่ตัวสาวไม่ตกลง หนีไปอยู่ที่พอใจให้ไหมเอาค่าหอหมาก 11,000 เบี้ย หากไปหมั้นสาว ก็ตกลงพ่อแม่สาวก็ยินยอม ค่าตัวก็ส่งแล้ว ภายหลังสาวไม่พอใจ หนีไปอยู่ที่พอใจ ให้ไหมสาวเอาค่าหอหมาก 22,000 เบี้ย เงินค่าสาวนั้นให้คืน ส่วนผู้ชายที่สาวหนีไปอยู่ด้วยนั้น ถ้าหากไม่รู้ว่าสาวมีคู่หมั้นแล้ว อยู่กินด้วยกัน ให้ไหม 55,000 เบี้ย ถ้ารู้ว่าสาวมีคู่หมั้นแล้ว ยังอยู่กินด้วย ให้ไหม 110,000 เบี้ย ถ้าสาวไม่ตกลง พ่อแม่สาวก็ไม่ยินยอม อย่าให้หมั้นลูกสาวท่านไว้ สาวหนีไปอยู่กับผู้ต่างเรือนอย่าได้ว่าอะไร เพียงแต่ให้คืนของหมั้นเท่านั้น²

อัน 1 ผู้ชายไปหมั้นลูกสาว หลานสาว บิดามารดาที่พอใจ แต่ตัวลูกสาวไม่ชอบ และได้หลบหนีไปเสีย ไม่ยอมแต่งงาน ให้ปรับเอาค่าขันหมาก 11,000 เบี้ย หรือว่าไปหมั้นสาว สาวก็ชอบ พ่อแม่ก็ตกลงด้วย และส่งค่าสินสอด (หอหมาก) แล้ว ภายหลังสาวหลบหนีไปอยู่กินกับชายอื่น ให้ปรับไหมสาวเอาค่าหอหมาก 22,000 เบี้ย เงินค่าสินสอด (หอหมาก) ให้คืน ส่วนผู้ชายที่สาวหนีไปอยู่กินด้วยนั้น ไม่รู้ว่าสาวมีคู่หมั้นแล้ว ให้ปรับไหม 55,000 เบี้ย ถ้ารู้ว่าสาวมีคู่หมั้นแล้ว ให้ปรับไหม 110,000 เบี้ย หรือหากตัวลูกสาวพอใจ พ่อแม่ไม่ชอบ อย่าได้หมั้นลูกสาวเขาไว้เปล่า ถ้าสาวหนีไปอยู่กับชายอื่น ก็ไม่มีสิทธิจะว่ากล่าวอะไรได้ เพียงแต่ให้รับของหมั้นคืนเท่านั้น³

¹ ทัศนธรรมวินิจฉัยบาลีฎีการวม (ศรีโคมคำ) : ไบลานหน้าที่ 23-24 ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อังใน พิธินัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 6 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1017-1018.

² มังรายศาสตร์ ฉบับเส้าให้ : ไบลานหน้าที่ 7. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ฉนกร, อังใน พิธินัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 12-13. และ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน : ไบลานหน้าที่ 9. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำแปง, อังใน พิธินัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 293.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับนอตอง : ไบลานหน้าที่ 7-8. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ฉนกร, อังใน พิธินัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 110-111.

อัน 1 ผู้ชายเอาของไปหมั้นลูกสาวท่าน พ่อแม่สาวก็ชอบ แต่ตัวสาวไม่ชอบและได้หนีไปอยู่ที่พอใจ ให้ปรับไหมเอาค่าหอหมาก 10,000 เบี้ย ถ้าไปหมั้นลูกสาวพ่อแม่สาวก็ยินยอม ตัวสาวก็ตกลง ภายหลังสาวหนีไปอยู่กับชายอื่น ให้ไหมสาวเอาค่าหอหมาก 22,000 เบี้ย เงินหมั้นให้คืน ส่วนที่ผู้ชายที่พาสาวหนีไป ถ้าไม่รู้ว่ามีหมั้นแล้ว ให้ไหม 55,000 เบี้ย ถ้ารู้ว่าสาวหมั้นแล้ว ให้ไหม 110,000 เบี้ย ถ้าสาวไม่ตกลง พ่อแม่สาวก็ไม่ยินยอมอย่าให้หมั้นลูกสาวท่านไว้ หากสาวหนีไปมีผัวใหม่ อย่าว่าอะไรแก่กัน เพียงให้คืนค่าของหมั้น¹

อัน 1 ชายเอาของไปหมั้นลูกสาวเขาโดยไม่ยินยอม และลูกสาวได้หนีไปอยู่กับคนที่เขามาชอบ ให้ปรับค่าหอข้าวมาก 11,000 เบี้ย

ถ้าไปหมั้นโดยพ่อ-แม่หญิงไม่ยินยอม และได้ให้ค่าตัวแล้ว ต่อมาหญิงไปแต่งงานกับคนอื่นให้ปรับผู้หญิง 22,000 เบี้ย และให้ปรับผู้ชายที่มาแต่งงานกับหญิง โดยถ้าไม่รู้ว่ามีหญิงนั้นหมั้นแล้ว ปรับ 25,000 เบี้ย ถ้ารู้ปรับ 110,000 เบี้ย เพราะพ่อแม่รักยาไม่ดี หมั้นลูกท่าน ผู้หญิงหนีไปเอาผัวเสีย อย่าปรับเขาให้คืนของแก่เขา คืนก็พอ²

หากชายไปหมั้นหมาย ทำขันหมากไว้แล้ว พ่อแม่สาวก็ยกให้แล้ว หญิงสาวไม่ชอบ ลักลอบหนีไปอยู่กับชายอื่น ให้ปรับไหมค่าขันหมาก 11,000 เบี้ย

อัน 1 พ่อแม่สาวก็ให้แล้ว สาวก็ยินยอมแล้ว แต่ไม่ทันแต่งงาน ภายหลังสาวหนีไปอยู่กับชายอื่น ให้ปรับไหมขันหมาก 22,000 เบี้ย ค่าขันหมากนั้นให้คืน

หากชายนั้นไม่รู้ว่าคุณได้หมั้นหมายไว้ ได้ไปกับหญิงสาว ให้ปรับไหม 11,000 เบี้ย หากว่ามันรู้ว่าท่านหมั้นหมายแล้ว ให้ปรับไหม 22,000 เบี้ย

หากพ่อแม่สาวไม่ให้ สาวก็ไม่ชอบ อย่าให้หมั้นหมั้นหมายกัน หากใครไปหมั้นหมายสาว โดยที่ไม่ถูกต้อง ให้สาวเอาผัวผู้อื่นก็ควรแล้ว³

ไปหมั้นหมายผู้หญิง พ่อแม่ท่านไม่พอใจ อย่าหมั้นหมายเถิด พ่อแม่ผู้หญิงก็พอใจ หญิงก็พอใจ จึงหมั้นหมายเถิด พ่อแม่ให้แล้ว แต่หากหญิงไม่พอใจ หากหนีไปอยู่เรือนอื่น ให้พ่อแม่ชดใช้ค่าของหมั้นหมาย 11,000 เบี้ย หญิงก็พอใจ พ่อแม่ก็ยกให้ แล้วหญิงหนีไปอยู่เรือนท่าน ให้

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น : ใบบานหน้าที่ 13. ปรวรดโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธีชัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จรรยาบรรณใบบาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 220.

² มังรายศาสตร์ ฉบับวัดหมื่นเงินกอง : ใบบานหน้าที่ 8. ปรวรดโดย สมหมาย เปรมจิต และ ปวงคำ สู้ยเขียว, อ่างใน พิธีชัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 561-562.

³ ธรรมศาสตร์หลวง : ใบบานหน้าที่ 79-80. ปรวรดโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ่างใน พิธีชัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1160-1161.

ชดใช้ค่าของหมั้นอีกเท่าหนึ่ง หมั้นหมายหญิง หญิงไม่พอใจ ลักลอบหนี ไปเสีย อย่าให้คืนของหมั้น แต่ ถ้าเป็นเงินให้คืนไปเถิด¹

อัน 1 พ่อแม่พี่น้องเขา หากกำหนดกฎหมายบอกให้อยู่ร่วมกัน เดือนหนึ่งก็ดี 2 เดือนก็ดี หากพ้นกำหนดนั้นแล้วก็ขาดจากกัน²

อัน 1 คือผู้ชายได้ไปหมั้นหมายผู้หญิง ให้บรรณาการ ของฝาก เป็นต้นว่า หมากพลู มะพร้าว กล้วย อ้อย แถ่แก่ทางผู้หญิงก็รับไว้ แต่ยังไม่ทันตกแต่งงาน คนนั้นได้ชื่อว่า สارقขา ก่อน แล ยามเมื่อเป็น สارقขา หากผู้ใดมาสนันสนุน (สนิทสนม) กับหญิงผู้นั้น ตามโบราณ อาจารย์เจ้าได้ กล่าวไว้ดังนี้

หากว่านางผู้นี้เป็นลูกท้าวพระยามหากษัตริย์ ให้เอาทองคำหนักเท่าตัวนางผู้นั้นมาผ่าเป็น 3 ส่วน ส่วนหนึ่งเอาเป็นสินของมาชายผู้หมั้นหมายนั้น เหตุว่าเป็นลูกท้าวพระยามหากษัตริย์ หากว่าเป็น ลูกเสนาอำมาตย์ เศรษฐี ให้เอาเงินชั่งเท่าตัวนาง มาผ่าเป็น 3 ส่วน เอาส่วนหนึ่งให้แก่ชายผู้มาหมั้น หมั้น หากเป็นลูกชาวบ้าน ชาวเมือง ให้เอาค่าของนางตามประเทศ บ้านเมืองที่นางอยู่ มาผ่าเป็น 3 ส่วน ส่วนหนึ่ง เอาเป็นสินของมาแก่ชายผู้มาหมั้นหมายเถิด

อันเงินไปสู่ขอเมียนั้น หากหญิงนั้นไม่รัก หนีไปเสีย มีอยู่เท่าใดก็ให้คืนไป แม้นผู้หญิง ก็เช่นเดียวกัน หากกระทำผิดคลองเมือง ทำให้เสื่อมเสีย (ให้จับไล่หนีตัวเปล่า)⁴

จะกล่าวบทสหริทณา หญิงคนใด ขุนเจ้าพวก เจ้าต่อ ได้ทักทายหมายไว้ว่า หญิงนี้ ภูจ๊ก เอาอย่าให้พี่น้องพ่อแม่เผ่าพันธุ์หาตัวให้ ได้หมายไว้อย่างนี้แล้ว หากชายผู้ใดมั่นสนันสนุน (สนิทสนม) ด้วย ได้ชื่อว่า สหปริทณา จำเมืองจะใส่สินไหมแก่ชายก็ไม่ขึ้น บทนี้กล่าวเฉพาะ ผู้เป็นนาย ผู้น้อยจ๊กว่า ก็ไม่ขึ้น เหตุว่าไม่ได้เป็นใหญ่ จะหวงลูกหวงหลานท่านไว้ไม่ได้⁵

¹ มังรายธรรมศาสตร์ ฉบับวัดช้างค้ำ: ไบลานหน้าที่ 12. ปรีวรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำแปง , อ้างใน พิธิณัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ: วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและ บทบัญญัติที่จารบอนไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 4 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 435.

² มังรายธรรมศาสตร์ ฉบับวัดช้างค้ำ: ไบลานหน้าที่ 35. ปรีวรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำแปง , อ้างใน พิธิณัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 478.

³ มังรายธรรมศาสตร์ ฉบับวัดช้างค้ำ: ไบลานหน้าที่ 33. ปรีวรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำแปง , อ้างใน พิธิณัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 475-476.

⁴ มังรายธรรมศาสตร์ ฉบับวัดช้างค้ำ: ไบลานหน้าที่ 12. ปรีวรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำแปง , อ้างใน พิธิณัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 436.

⁵ มังรายธรรมศาสตร์ ฉบับ วัดช้างค้ำ: ไบลานหน้าที่ 33-34. ปรีวรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำแปง, อ้างใน พิธิณัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 476-477.

อัน 1 หากพ่อหม้าย ชายหนุ่มทั้งหลาย อันเป็นลูกเจ้า ลูกนาย ลูกท้าว หลานขุน ไพร่ไท
ทั้งหลาย เทียวเกี่ยวพาราสีหญิงสาวได้ไปมาหาสู่กัน แล้วภายหลังผู้ชายไม่เอา หากว่าหญิงเป็น
ลูกหลานไพร่ไทบ้านเมืองและข้า เจ้านาย ข้าท้าว คนของขุนก็ดี ข้าน้ำเงินในเรือนก็ดี ให้ทำขวัญพ่อ
แม่ผู้หญิง 52 น้ำผ่า ค่าความลำบากอีกครั้งหนึ่ง

หากว่า ผู้หญิงเป็นลูกหลานเจ้านายในราชตระกูลก็ดี นอกราชตระกูลก็ดี เป็นลูกหลาน
ท้าวพระยาที่ดี เสนาอำมาตย์และขุน แสนหมื่น ท้าวทหารทั้งหลายก็ดี บุคคลผู้ไปเล่นท่านแล้วไม่
แต่งงานก็ดี ให้การระพ่อแม่ผู้หญิง ตามยศ ขุน แล้วให้เสียค่าความลำบากครั้งหนึ่ง และค่าเสียผีฝ่าย
หญิงตามตระกูลผี หากว่าผีกินควาย ให้ 2500 ซ็อก หากตระกูลผีกินหมู ให้ขมา 1250 ซ็อก หากว่าผี
ตระกูลกินไก่ ให้ขมา 650 ซ็อก ขุนกินค่ายากครั้งหนึ่ง (ขุนกินยากต่อเถิง ค้นว่า) หากว่า ในราชตระกูลเข้า
ในผีหอหลวง ให้ได้ขมาหลวง

อัน 1 หากเป็นหลาน เหลน พี่น้อง เจ้านาย ท้าว ขุน เพิ่มอีก 2,200 ดอก ค่าความลำบาก
ของขุนอีกครั้งหนึ่ง หากว่าชายใดไปกระทำผิด ให้ขมาพ่อแม่เจ้าเรือนที่นั่นตามยศ หากว่า ผู้หญิง ถึง
มีท้องแล้ว กลับไม่แต่งงานด้วย ได้ค่าอยู่ไฟ 72 น้ำผ่า หากมีความลำบาก ให้เสียอีกครั้งหนึ่ง
หากคลอดได้ปกติ ก็ให้เล็กแล้ว หากคลอดไม่ได้ ตายลง ให้เสียค่าคน 330 น้ำผ่า ค่าลำบากครั้งหนึ่ง

ในเนื้อความเหล่านี้ หากได้ชำระกันถึงกว้านขุน (ศาล) ทำให้เกิดความลำบาก ให้เสีย
เพิ่มอีกครั้งหนึ่ง หากยินยอมกันก่อนนอกศาลด้วยดี ให้เอาค่าลำบากนั้นขมา

หากว่า มีตระกูลผีกินควาย ผีกินหมู ผีกินไก่ ได้เสียค่า ผีกินควาย 1 ตัว จึงแล้วเสร็จ

หากว่า มีตระกูลกินไก่หลายตัว ให้เสียเพียงตัวเดียว เป็นอันแล้วเสร็จ¹

กฎหมาย : ลักษณะเมีย

ลักษณะการเป็นเมีย

ถ้าเขารักกันเพียงแต่เขาไม่เลี้ยงพ่อแม่ แล้วพากันหนีไป ให้เอาค่าตัวผู้หญิงให้กับพ่อแม่
ผู้หญิง ถ้าเขาเป็นคนดี ยังเลี้ยงพ่อแม่อยู่ พ่อแม่บอกให้แยกบ้านลงไปเขาก็ไม่แยกลงไป อย่าว่าอะไร
แก่กันเลย²

¹ กฎหมายพระเจ้าน่าน : ไบลานหน้าที่ 8-9. ปรีวรรตโดย สิงฆะ วรรณสัย, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุขกุล
และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบอนไบลาน ภาคการ
วิจัยที่ 3 เล่มที่ 8 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1455-1156.

² ธรรมศาสตร์ ฉบับวัดปากทอง : ไบลานหน้าที่ 88. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและ อานันท์ กาญจน
พันธ์, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1358.

แม่หม้ายแม่โรงอยู่กลางบ้าน มีคนมาแต่งงานด้วย โดยไม่ได้ถามเจ้าบ้าน ให้ปรับ 50 เพื่อ
แล้วให้แต่งงานกัน

ผู้หญิงผัวตาย มีพี่น้องคนใดคนหนึ่งมาแต่งงานด้วย โดยไม่ถามพี่น้อง ให้ปรับมันที่มา แต่งงาน
นั้น 50 เพื่อ และไล่หนีไป อย่าให้มันเอาเป็นเมีย¹

เมีย 20 จำพวก

ที่นี่จะกล่าวถึงลักษณะผู้หญิงทั้งหลาย อันควรเลือกเป็นเมีย และไม่ควรรควรเลือกเป็นเมีย
มี 20 จำพวก ดังนี้ หญิงผู้หนึ่งหากชายหมั้นหมายด้วยของฝาก คือขันหมากแล้วก็ดี พ่อแม่หญิงชาย
หมั้นหมายลูกในท้องแก่กันก็ดี ก็ได้ชื่อว่าเป็นเมียใคร ไปสู่หาหญิงนั้น และกระทำมิจจารด้วยกัน
ความผิดก็เกิดแก่เขาทั้งสอง หญิงผู้ใด หากท้าวพระยาได้แต่งตั้งไว้ หากชายใดไปสู่ไปหาหญิงนั้นให้
ใส่สินไหมเกิด เหตุว่าท้าวพระยาได้ห้วงห้ามไว้แล้ว และหญิงนั้นก็ได้อื่อว่าเป็นเมียจำพวกหนึ่ง ชาย
ผู้ไปสู่ไปชอบ โทษก็ตกแก่มันทั้งสอง หญิงผู้ใดที่ชาย ได้ชื่อเอาด้วยข้าวของมาเป็นเมียนั้นก็ได้ชื่อ
ว่าเป็นเมีย ชายใดไปสู่ไปชอบหญิงนั้น ความผิดก็ขึ้นแก่เขาทั้งสอง หญิงผู้ใดหากเขารักชอบกันได้ให้
สัตย์ปฏิญาณแก่กันแล้วว่าเอาเป็นผัวเมีย หากทั้งสองได้พลัดพรากจากกัน ก็ไม่ได้ชื่อว่าเป็นเมีย
ชายผู้ไปสู่ชอบก็ไม่มีผิด

หญิงผู้ใด ชายได้ให้ของบริโภค เป็นต้นว่า เครื่องมือทำมาหากิน เครื่องเรือน เหตุว่าหญิง
นั้นยากจน หาที่พึ่งไม่ได้ หากว่าชายผู้ให้ของเหล่านั้นแก่มันแล้ว มันก็มาอยู่กับชาย ก็เป็นเมียชาย
ผู้นั้น และหญิงนั้นก็ได้อื่อว่าเป็นเมียจำพวกหนึ่ง ชายใดไปสู่ไปหาหญิงนั้น ความผิดก็เกิดแก่เขา
ทั้งสอง

อัน 1 ผู้ใดที่พ่อแม่เขาทั้งสองได้จัดพิธีรดน้ำลงบนภาชนะโลหะ (ตะไทร) กระทำสัญญา
ให้เป็นผัวเมียกัน จำพวกนี้ก็ได้ชื่อว่าเป็นเมีย ชายใดไปสู่ไปหา ความผิดก็เกิดแก่มันทั้งสอง

จำพวกหนึ่ง ชายเอากระจุม (คล้ายชฎา) ต้นใส่หัวมัน หรือเอาพวงดอกไม้ใส่หัวมัน
และถือเอาเป็นเมีย จำพวกนี้ก็ได้ชื่อว่าเป็นเมีย หากชายใดไปสู่ไปหา ความผิดก็เกิดแก่เขาทั้งสอง

หญิงผู้ใด ไปเป็นข้าในเรือนท่าน เจ้ามันเอาเป็นเมีย อยู่กินนอนด้วย ณ ที่นั้น หญิงผู้นี้ก็ได้
ชื่อว่าเป็นเมีย ชายใดไปสู่ไปหา ความผิดก็เกิดแก่มันทั้งสอง

¹ ธรรมศาสตร์ ฉบับวัดปากทอง : ไบลานหน้าที่ 18 ปรึวรรคโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและ อานันท์ กาญจนพันธ์,
อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและ
บทบัญญัติที่จารบนใบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 7 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1288.

หญิงผู้หนึ่งทุกข์ยาก ไปเที่ยวทำงานในเรือนท่าน 1 ปี 2 ปี ก็ดี เมื่อมันอยู่เรือนท่าน ชายเอาไปนอนด้วย ก็ได้ชื่อว่า เป็นเมียจำพวกหนึ่ง ชายใดไปสู้ไปหา ความผิดก็เกิดขึ้นแก่เขาทั้งสอง หากเมื่อใดหมดกำหนดจ้าง อันวางไว้นั้นแล้ว หนีจากมาเสียก็ไม่ใช่เมีย

หญิงผู้หนึ่ง กระทำยุทธกรรมในรัฐประเทศ และเอามาเป็นเมีย ก็ได้ชื่อว่า เป็นเมีย ชายผู้ใดไปสู้ไปหา ความผิดก็เกิดแก่เขาทั้งสอง

หญิงจำพวกหนึ่ง ชายไปอยู่ไปนอนด้วยกับมันเป็นครั้งคราว ได้ชื่อว่า แม่กำลัง (หญิง โสเภณี) หญิงผู้นี้ ก็ได้ชื่อว่า เป็นเมีย ผู้ใดไปขึ้นอยู่ขึ้นนอนกับหญิง ยามนั้น ความผิดก็เกิดแก่เขาทั้งสอง และชายหญิงดังกล่าวเหล่านี้ กระทำมิจณาจารโทษ ก็เกิดแก่เขาทั้งสอง

อีกจำพวกหนึ่ง คือ หญิง 8 จำพวกนั้น

1. พ่อตายแม่มั่นรักษา
2. แม่ตายพ่อมั่นรักษา
3. พี่ตายน้องชายหญิงรักษา
4. ปู่ย่าตายาย รักษา
5. นาย รักษา
6. วงศา รักษา
7. สหธรรมิก 5 รักษา
8. พ่อแม่ทั้งสองรักษา

หญิงทั้งหลายเหล่านี้ ชายใดไปสู้ไปชอบเขา โทษก็ขึ้นแก่ชายนั้นผู้เดียว ให้ทำโทษขอมา ความผิดก็ไม่เกิดแก่หญิงเลย เหตุว่าพ่อแม่พี่น้องเป็นใหญ่แก่ ปรฐักรรมมัน¹

ต่อไปจะกล่าวถึง ลักษณะเมีย 20 จำพวก ที่ผู้มีปัญญาควรจะรู้ มีดังต่อไปนี้

1. ธนภิดา คือ เมียที่ซื้อเอาด้วยข้าวของ
2. สนทวาสิณี คือ เมียที่อยู่ด้วยกัน เพราะได้รักกัน
3. โภควาสิณี คือ เมียที่กู้ข้าวของของชาย และได้มาอยู่เป็นเมีย
4. ปุตตวาสิณี คือ เมียที่ได้มาโดยได้ถอดเสื้อผ้าของชายบนที่นอน ด้วยคิดจะเอา เป็นเมีย หรือตั้งใจว่าจะเอามาเป็นเมีย

5. โอวตตวาสิณี คือ พ่อแม่เอาน้ำรดมือ ตกลงในถาดเป็นการหมั่นหมายเอาไว้

¹ ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 83-86. ปรีวรรคโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจน พันธุ์, อ้างใน พิธิณัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและ บทบัญญัติที่จารบนใบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 6 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1164-1167.

หมายถึง เด็กที่พ่อแม่ เอน้ำนมมือ ตกลงในถาดเดียวกัน และจะให้เป็นผู้เมียกัน โดยได้หมั้นหมาย เอาไว้ ก็ถือเป็นเมียอีกประเภทหนึ่ง

6. โอปจุมพิตา คือ เมียที่เกิดจากผู้ชายได้ให้เครื่องประดับ เช่น มงกุฎ ดอกไม้ กำไลแขน แหวนใส่นิ้วก้อย สร้อยสังวาลย์ หรือให้หมากเคี้ยวกิน 1 กำ ก็ดี และกล่าวว่าจะเอาหญิงนั้นเป็นเมีย

7. ทาสีภริยา คือ ข้าหญิงที่เอามาเป็นเมีย

8. กมมการิภริยา คือ หญิงที่ยังไม่มีผัว ได้มาอาศัย มารับจ้างทำงานให้ชายผู้จ้างจึงเอามาเป็นเมีย

9. มหุติกาภริยา คือ หญิงที่ฟังจะรู้จักกัน เหมือนดัง โสเภณี ที่ได้เอาค่าจ้างจากผู้ชาย แล้วไปนอนด้วย และเอาค่าจ้าง โดยตกลงกันไว้ 10 – 20 วัน ก็ดี ว่าวันนี้เจ้าอย่าให้ใครมานอนด้วย ก็ถือเป็นเมียอีกพวกหนึ่ง

10. ปชาหตตภริยา คือ เมียที่ได้มาจากการไปรบ โดยได้ด้วยการไปทำศึก ก็เป็นเมียอีกพวกหนึ่ง

11. สรภจิตตา คือ เมียที่ได้มาจากการรักษาผู้หญิง โดยหญิงที่ไม่มีผัว ที่อยู่ในบ้านที่ใด เมื่อนายบ้านไปรักษา ก็ถือว่าเป็นเมียนายบ้าน

12. สปริทณทา คือ ผู้หญิงที่พระยาสั่งไว้ว่า ถ้าใครมาเอาไปเป็นเมีย ต้องปรับผู้นั้น เมื่อเขายอมเสียค่าปรับ และก็ได้หญิงนั้นไปเป็นเมีย

ผู้หญิงทั้ง 20 คนนี้ ชายใดเป็นฐู้ได้ร่วมประเวณีกับหญิงเหล่านี้ ถือว่า เกิดมิจจาจาร เป็นบาปแก่ทั้งหญิงชาย คือ ผู้หญิงก็จะถูกไฟไหม้ในนรกอย่างแน่แท้ แต่จะปรับก็ปรับไปตามกฎหมายที่ตั้งเอาไว้ตามริตครองเมือง¹

อันว่าผู้หญิงจำพวกนี้

1. มาตุรกจิตตา คือ แม่รักษาเอาไว้

2. ปิตุรกจิตตา คือ พ่อรักษา

3. มาตاپิตุรกจิตตา คือ ผู้หญิง ที่ พ่อ-แม่ รักษาเอาไว้

4. ภานุรกจิตตา คือ หญิงที่พี่ชายรักษา

5. ยาดิรกจิตตา คือ หญิงที่พี่น้องรักษาเอาไว้

6. พุทธรกจิตตา คือ หญิงที่เป็นข้าพระพุทธรเจ้า

¹ ธรรมศาสตร์ ฉบับวัดปากทอง : ใบลานหน้าที่ 76-77. ปรีวรรตโดยอรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและอานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธิณัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนใบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 7 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1346-1347.

7. ชมมรกจิตตา คือ หญิงที่เป็นข้าพระธรรม

8. สัมมรกจิตตา คือ หญิงที่เป็นข้าพระสงฆ์

ผู้หญิงทั้ง 8 ประเภทนี้ เช่น มาตุรกจิตตา เป็นต้น ชายใดได้ร่วมประเวณีกับหญิงเหล่านี้
ไม่เป็นมิถาจาร ไม่เป็นบาป เพราะว่าเป็นของต้องห้าม¹

ที่นี้จะกล่าวถึง เมีย 20 จำพวก อันอาจารย์ได้มาจาก วินยบาลีว่า

อันว่าผู้หญิง 10 จำพวกแรก มีดังนี้ (ไม่มีตัว)

1. มาตุรกจิตตา หญิงอันแม่รักษา

2. ปิตุรกจิตตา หญิงอันพ่อรักษา

3. มาตูปิตุรกจิตตา หญิงอันพ่อแม่รักษา

4. ภาตุรกจิตตา หญิงอันพี่ชายน้องชายรักษา

5. ภคินีรกจิตตา หญิงอันพี่สาวน้องสาวรักษา

6. ญาติรกจิตตา หญิงอันญาติพี่น้องรักษา

7. โคตรรกจิตตา หญิงอันเผ่าพันธุ์วงศ์สารักษา

8. ธรรมรกจิตตา หญิงอันสหธรรมมิกรักษา

9. สારรกจิตตา หญิงอันชายใดเอาพวงมาลา หรือทรัพย์สินใด ๆ หมั้นหมายเอาไว้

ในขณะที่อยู่ในครรภ์มารดารักษา

10. สปริัทธนา หญิงอันพระยาผู้ใหญ่ได้หมั้นหมายเอาไว้

หญิงเหล่านี้ หากชายกระทำมิถาจารด้วย หญิง 8 พวกนี้ (ลำดับ 1 – 8) ชายนั้นมีความผิด
ลักษณะมิถาจาร แต่สำหรับหญิงไม่เป็นมิถาจาร

หญิงประเภท สારรกจิตตา และ สปริัทธนา อาจจัดอยู่ในจำพวกหลัง คือ 12 จำพวก
หลัง อันได้แก่ หญิงจำพวกเหล่านี้ก็ได้ คือ

ชนกิตตา สันทวาสินี โภควาสินี

ปัตตวาสินี โอทปัตตกินี โอภิตาจัมพิตา

ทาสิจ มุหุตติกา สปริัทธนา และ สારรักษา

ในจำนวน 10 พวกนี้ ชายใดกระทำมิถาจาร ทั้งชายและหญิงต่างมีโทษลักษณะ
มิถาจารด้วยกัน เหตุว่า วินยพระพุทธรเจ้า ได้กล่าวไว้ว่า มืองค์ประกอบ 4 ประการ คือ อัมชวาร

¹ ธรรมศาสตร์ ฉบับวัดปากทอง : ใบลานหน้าที่ 77-78. ปวีรรดโดยอรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและอานันท์ กาญจน
พันธ์, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและ
บทบัญญัติที่จารบนใบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 7 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1347-1348.

วัตถุ เสวนจิตสังโยคอาชชชติ สาทยติ หากครบองค์ ทั้ง 4 นี้ ก็ได้ถึงวิบากผลอันหนัก ได้เสวยทุกข์ในนรกที่อันเลื่อมทรมานัก¹

เมียบ 12 จำพวก

ชนกิตตาทิรยา เมียที่ได้มาโดยได้ หรือซื้อด้วยข้าวของ

สนทวาสิณี เขาหาพอใจกันอยู่ด้วยกัน คือ ผู้หญิงไม่มีชาติตระกูล ตัวเองเป็นที่พึ่งพาแก่ตัวเอง

โกควาสิณี ชายให้ข้าวของ เงินทอง แก่ผู้หญิงไว้ใช้จ่าย และอยู่ด้วยกัน เปรียบดังพระยาอินทร์ ให้คหาปณะแก่นางกานัล หากข้าวของอันให้ไว้หมดไป ผู้หญิงนั้นก็ขาดจากการเป็นเมียวันนั้น

ปฎวาสิณี คือ ผู้หญิงที่ผู้ชายได้ถอดผ้าไว้ในที่นอน ผู้หญิงกล่าวว่า เป็นสาวกู พ่อแม่ก็ให้อนุญาต

โอทปตวาสิณี คือ พ่อแม่ เฒ่าแก่ เอามือเขาทั้งสองลงใส่ในไครน้าอันเดียวกัน แล้วให้อยู่ด้วยกัน

โอภคจุมภิตาสาสิณี คือ ผู้ชายได้ปิดผ้าโพกหัวลง และให้ผู้หญิงกล่าวว่าเป็นเมีย แล้วอยู่ด้วยกัน

โอทปตตวาสิณี คือ ข้าทาสหญิงเป็นเมีย

กम्मการี คือ ผู้หญิงทำมาหากินอะไรไม่ได้ เข้ามาอยู่กินสินจ้างในเรือน ชายผู้ใดได้ก็ได้ชื่อว่า เป็นเมียชายผู้นั้นแล หากให้เวลา 1 ปี ก็ดี 2 ปี 3 ปี 1 เดือน 2 เดือน ก็ดี หากพ้นกำหนด เขาหนีจากอัน ก็ขาดจากการเป็นเมีย

ธชชาหตตา คือ ผู้หญิงที่ได้มาด้วยการรบ

มหตติการิยา คือ หญิงที่ชายได้ไปนอนด้วย หากไปนอน 2 คืน 3 คืน ก็ดี ยามเดียวก็ดี หากเขาหนีจากกันก็ขาดจากกัน

ผู้หญิง 10 คนนี้ เป็นเมีย 20 จำพวก อีก 2 คน คือ สากขา และ สหปรสัททกา จึงรวมเป็น 12 คน รวมเมีย 8 จำพวก เป็นเมีย 20 จำพวก²

¹ หัตถกรรมวินิจัยบาลีฎีการอม (ศรีโคมคำ) : ใบลานหน้าที่ 18-20. ปรึวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ่างใน พิธีชัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบบใบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 6 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1012-1014.

² มังรายธรรมศาสตร์ ฉบับวัดช้างค้ำ : ใบลานหน้า 32-33. ปรึวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำแปง, อ่างใน พิธีชัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 473-475.

เมีย 12 จำพวกนี้ ชายผู้ใดได้เสพเมถุนด้วย ควรปรับไหม 110 เงิน เมีย 12 คนนี้ ไปรวมกับ
เมีย 8 จำพวก จึงเป็น 20 จำพวก ชายผู้ใดได้เล่นกับผู้หญิง 20 จำพวกนี้ มีมิถนาก็เกิดขึ้นได้¹

ลักษณะหญิง 20 จำพวก มีดังนี้

1. มาตุรักขิตา	5. ญาตริรักขิตา
2. ปีตุรักขิตา	6. โคตรักขิตา
3. ภาตุรักขิตา	7. ปัญจสหรัหมมิกรักขิตา
4. ภคินีรักขิตา	8. (อักษรอ่านไม่ได้)

8 จำพวกนี้ เป็นส่วนแรก

9. ธนิกิตา	15. โอปัตตวานี
10. โภควาสินี	16. กรรมมการี
11. วัตถอาสาินี	17. มุหุตกชชา
12. โอภัตต	18. หตาทาสีภริยา
13. จุมทิตาสินี	19. สามีกา
14. สปริทตนา	20. ปริโภควาสินี

12 จำพวกหลังนี้ รวมเป็น 20 จำพวก นอกจากหญิง 20 จำพวกนี้ ชายผู้ใดเล่นชู้กับผู้หญิง
เหล่านี้ผู้ใดก็ดี มิถนาก็เกิดแก่ผู้ชายนั่นแล

ผู้ใดกระทำมิถนากับเมีย 12 จำพวก ผู้ใดผู้หนึ่งกระทำครบองค์ประกอบมิถนาก็
คล่องมีโทษเท่าใดให้แบ่งครึ่ง เป็นสินไหมแก่ผู้เล่นชู้ ส่วนผู้หญิง 8 จำพวกนั้นแล้วแบ่งครึ่งนั้นให้
เป็นสินไหมแก่ผู้เล่นชู้กับสัตตริจนาจาน คือ วัควายนั้นเถิด²

ลักษณะผู้หญิง 20 จำพวกเหล่านี้ มาตุรักขิตา ปีตุรักขิตา มาตุรักขิตา ภาตุรักขิตา
ภคินีรักขิตา ญาตริรักขิตา โคตตรักขิตา ปัญจสหรัหมมิกรักขิตา ผู้หญิงเหล่านี้ 2 จำพวกก่อน ธนิกิตา
สหทวารสินีสหคตติกา โภควาสินี อรภคต จุมมิตวาสินี อรภคต ปาณกรรมมการีมุหุตติกา ถชาหตก ทาสี
ภริยา สามีกา สปริทตนา ปริโภควาสินี เป็นเมีย 12 จำพวก ทั้งหมดเป็นผู้หญิง 20 จำพวก นอกเหนือ

¹ มังรายธรรมศาสตร์ ฉบับวัดช้างค้ำ: ไบลานหน้า 35. ปรึวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำแปง,
อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 478-479.

² มังรายศาสตร์ ฉบับวัด ไชยสถาน: ไบลานหน้าที่ 56-57. ปรึวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำ
แปง, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ: วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและ
บทบัญญัติที่จารบบในลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 4 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 352-353.

ผู้หญิง 20 จำพวกนี้ ผู้ชายใดเล่นชู้ ด้วยผู้หญิง 12 จำพวก ผู้ใดก็ดี ถือเป็นมิถนจาร ให้ถือสินไหม 110
เงินแก่ชายผู้นั้น¹

เมีย 20 จำพวก มีดังนี้

1. ธนภิตตา เมียที่ซื้อด้วยข้าวของ
2. สันทวาสินี เมียที่พ่อแม่หมั้นหมายให้และรักชอบกัน
3. โภควาสินี เมียที่ได้ให้เครื่องอุปโภคบริโภคแก่กัน
4. ปัตตวาสินี เมียที่ได้ให้เสื้อผ้าแก่นาง
5. โอปัตตวาสินี เมียที่ผู้เฒ่าผู้แก่ให้ตกแต่งกัน และมอบสินสมรสให้
6. โอภัตตจุมพิตาทาสีภริยา เมียที่ก่อนเคยเป็นข้าของตน เฒ่าแก่ทั้งหลายมอบให้เป็นเมีย
7. กรรมภริยา เมียผู้เคยมาทำงานรับจ้างในเรือน ชายนั้นไปอยู่ด้วย โดยที่มีเมียอยู่แล้ว
ก็ได้ชื่อว่าเป็นเมียเขา
8. วาซตติ เมียที่ได้มาจากข้าศึก ถ้ามีคนยื่นมาซื้อ ไม่ผิดในข้อมิถนจาร เปรียบได้
ดังโสเภณี ได้ค่าตอบแทนแล้ว และไปให้ผู้อื่นนอนด้วย ชายผู้มาทีหลังก็ไม่ได้มิถนจาร
9. มาตุรักภิตตา หญิงที่ผู้เป็นแม่รักมา ตั้งใจจะให้แต่งงานกับบุคคลที่มีตระกูลทัดเทียม
กัน ทราบใดยังไม่ได้มอบให้แก่ชายใด ก็ได้ชื่อว่า ตระกูลและปีตารักษา
10. ปีตุรักภิตตา หญิงที่ผู้เป็นพ่อรักมา
11. ภคินีรักภิตตา หญิงที่พี่น้องหญิงรักมา
12. ญาตริรักภิตตา หญิงที่เฒ่าพินธุรักมา
13. โภครักภิตตา หญิงที่วงศ์เชื้อชาติรักมา
14. ธรรมรักภิตตา มีเชื้อชาติเท่ากัน ถือตั้งปณิธานปรกติภักชิกริ เหตุว่าถ้าพวกใด ก็เอา
ธรรมะคำสอนของพวก (หมู่) หากรักมาก็ได้ชื่อว่าเมีย สารักจะ ผู้นั้นเป็นเหมือนผู้รักมา คือเหมือนมี
ตัว เพราะท่านได้หมั้นหมายแล้ว
15. สาปรัทภิกขา ผู้มีสินไหม คือ เป็นผู้ที่ ผู้เป็นนายมาคาดไว้ว่าใครอย่ามาสนิทสนม
หญิงผู้นั้น หากกระทำจะปรับไหม มิเช่นนั้นจะลงโทษ ก็เรียกว่าเป็นเมีย 20 จำพวก ใครที่เกรงกลัว
ต่อบาป ก็ควรจะละเว้น

นอกจากหญิง 20 จำพวกนี้ มี 12 จำพวก น้อยกว่า 3 คน 3 คนนี้ไม่หนัก และ 3 คนนี้
คือ มาตุรักภิตตา ปีตุรักภิตตา ภคินีรักภิตตา ญาตริรักภิตตา โภครักภิตตา ธรรมรักภิตตา สาหารักภิต

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับเสนาให้ : ไบลานหน้าที่ 48. ปรวรดโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธิณัย ไชยแสงสุข
กุลและ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 72.

ตา สาขาศาสนาปริทัศน์ฯ นอกจากนี้อีก 12 จำพวก และ 3 คน อันพ่อแม่ญาติภยานั้น เขาไม่เล่น ด้วยกรรมคติ ไม่มีฐู และ ศ้วนัน 3 คนนี้ จึงว่าไม่หนัก เมีย 20 จำพวกก็หมดเท่านี้¹

กฎหมาย : ลักษณะบุตร

ชนิดของบุตร ฐานะของบุตร และสิทธิในบุตรที่เกิดจากพ่อแม่ต่างศักดิ์หรือศักดิ์เสมอกัน รวมทั้งบุตรบุญธรรม

อัน 1 ข้าท้าวบ่าวขุนพระยา เสนาอำมาตย์ ไปแต่งงานกับไพร่ มีบุตร 3 คน ต้องไว้แก่ ไพร่ 2 คน อยู่กับพ่อ 1 คน ให้เป็นข้าเหมือนพ่อหรือข้าท้าวบ่าวพระยาไปแต่งงานกับไพร่มีบุตร ด้วยกันดังกล่าว ผู้เป็นพ่อตายบนบ้านไพร่ ต้องเอาข้าวของที่พามาด้วยแต่แรกนั้นเข้าพระคลัง สิ่งใด ได้ใช้จ่ายไปแล้วก็แล้วไป บุตรต้องไว้เป็นไพร่กับแม่²

อัน 1 ข้าของท้าวพระยาเสนาอำมาตย์ไปอยู่กันกับไพร่ หากมีลูก 3 คน ให้อยู่กับแม่ 2 คน อยู่กับพ่อ 1 คน หรือถ้าหากพ่อตายบนเรือนไพร่ ให้ของกินเข้าพระคลัง สิ่งใดได้ใช้จ่ายไปแล้วก็แล้ว กันไป ลูกก็ไว้เป็นไพร่เหมือนแม่ทุกคน

อัน 1 ข้าของไพร่ของพ่อค้า ขุนหมายนา ไม่ใช่ข้าหลวง เมื่อไปอยู่กันกับไพร่ ถ้าจะหย่า กัน เพียงให้กินของที่นำมาอยู่ด้วยเท่านั้น ให้ลูกอยู่กับแม่ทั้งหมด อย่าพามาบ้านพ่อแม่เรือนหลังด้วย แม่ผู้หญิงที่เป็นเจ้าของเรือนตายก็อย่าพามาด้วย ของบ้านเดิมก็อย่าพามาบ้านเมียใหม่ เว้นแต่ จะได้รับ อนุญาตจากพี่น้องก็นำเอามาได้³

¹ ธรรมศาสตร์ราชกิจจานุเบกษา: ไบลานหน้าที่ 62-65. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้าง ใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ: วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่ จารบนไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 7 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1251-1253.

² มังรายศาสตร์ ฉบับนอกคอก: ไบลานหน้าที่ 20. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ฤณ นคร, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุก กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ: วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนไบลาน ภาคการ วิจัย ที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 118.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น: ไบลานหน้าที่ 20-21. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ฤณ นคร, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุก กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 227-228.

อัน 1 ข้าท้าวพระยาไปอยู่กินกับไพร่ มีลูกชายหญิงจำนวนเท่าใด หากพ่อซึ่งเป็นข้าท้าวพระยานั้นหนีไปจากลูกเมียภายหลังตายลง ไม่ควรให้ลูกเมียไปเป็นข้าท้าวพระยา ควรให้อยู่กับแม่ทั้งหมด ด้วยเหตุว่าไพร่เมืองหาได้ยาก¹

อัน 1 ข้าพระยามาอยู่กินกับไพร่ โดยอาศัยอยู่ในเรือนไพร่ มันยังเป็นข้าของพระเจ้าแผ่นดิน ให้เมียส่งข้าวห่อ เมื่อถึงเวรมาทำงานให้เจ้านายคนเท่านี้ก็ดีพอ หากข้าพระยามาอยู่กับไพร่เมืองและข้าคนนั้นตาย ไม่ควรเอาลูกเมียมาเป็นข้า โบราณกล่าวว่าท้าวพระยาครองเมืองได้ก็ด้วยไพร่ และไพร่ก็หายาก ไม่ควรบังคับมาเป็นเพราะเหตุนี้²

กฎหมาย : ลักษณะมิจฉากร

1. ลักษณะการพิจารณาความเกี่ยวกับ กรณีมิจฉากรและข่มขืนหญิง

ผู้ใดเป็นผู้ ผิดองค์มิจฉากร เพียงจับมือถือนม จับเสื้อผ้า จับดอกไม้ทัดทรงก็ดี ก็เป็นบุพภาค แห่งมิจฉากร หากจะใหม่ให้ดูถูกตาม (ฐาน) เป็นผู้ ตามองค์ความผิดด้วยเหตุว่าไม่ถึงมิจฉากร ควรตีค่าเพียงครั้งหนึ่ง³

ผู้ชายไปคบผู้หญิงยี่สิบจำพวก ได้ชื่อว่าเล่นขู้ ผู้หญิง 12 คน เล่นขู้ นอกใจหัว จึงว่ามิจฉากร นำตนไปสู่นรก องค์ 4 ประการนี้คือ วัตถุควรถึง 1 มีใจก็ประกอบพร้อม 1 ได้กระทำ 1 องค์สี่ประการนี้ ถ้ามีพร้อมกันเป็นมิจฉากร จำเมืองควรใหม่ ถ้าไม่ครบองค์คือเพียงจับมือ จับหัว เสื้อผ้า เป็นการกระทำผิดแต่ไม่ตกนรก เป็นแต่มีวิบาก (ใบลานขาดหายไป) เป็นต้นว่า จับหู จับตา จับหัว เลียของใหม่เหมือนดังเล่นขู้ ผู้หญิงไม่ดี ผู้หญิงยี่สิบจำพวก⁴

องค์ประกอบมิจฉากร มีดังนี้ อชญาจลว ของอันควรให้ถึงและถึงแสนจิตใจใคร่เสพจริง สโยกค อันควรประกอบด้วยกันจริง ก็ยินดีแก่องค์ประกอบ 12 ประการ เมื่อใดทำมิจฉากรขึ้น

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น : ใบลานหน้าที่ 7. ปรวรดโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธิณย์ ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 213.

² มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น : ใบลานหน้าที่ 7. ปรวรดโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธิณย์ ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนใบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 213.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับนอกตอง : ใบลานหน้าที่ 73. ปรวรดโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธิณย์ ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 173.

⁴ กฎหมายกาสา ฉบับวัดกาสา : ใบลานหน้าที่ 28. ปรวรดโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ่างใน พิธิณย์ ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 897.

เมื่อนั้นอาจนำตนตกสู่อบาย จำเมืองควรปรับใหม่ หากองค์ประกอบ 12 ประการ ไม่พร้อมทั้งหมด หตถคาหาวาณิกา หวานตถาคาห ว่าถือมือก็ดี ถือเกล้าก็ดี จบนมก็ดี ก็ไม่เป็นลักษณะอันเล่นชู้ แต่เป็นกายทุจริต ไม่ตกเป็นอบาย แต่เพียงเป็นปวตติวาบาก เป็นต้นว่า จับมือ จับหู จับตา จำเมืองจะ ใส่น้ำมัน 110 เงิน¹

2. หญิง 20 จำพวกที่ชายใดละเมิดถือว่าเป็นมิชฌาจาร

อัน 1 ผู้ชายได้นอนกับผู้หญิงทั้งหลาย ใน 8 จำพวกต่อไปนี้ ปรับ 55,000 เบี้ย เป็น 52 เงิน

ผู้หญิง 8 จำพวก ได้แก่

แม่รักษาไว้

พ่อรักษาไว้

น้องรักษาไว้

ญาติรักษาไว้

เชื้อชาติรักษาเอาไว้

สหรัชมิกสามะณรสิกขา มานารักษาไว้

พี่รักษาไว้

ถ้าผู้ชายไปนอนกับผู้หญิง 12 ประเภทต่อไปนี้ ปรับ 110,000 เบี้ย แม้เจ้าขุนกระทำผิด ก็ปรับตามนั้น

ผู้หญิง 12 จำพวก มีดังนี้

1. สारักขา คือ ผู้หญิงที่แม่จะให้เป็นเมียคนอื่น โดยให้สัญญาตั้งแต่ผู้หญิงยังอยู่ในท้องแม้ว่าจะให้กับผู้ชายของเพื่อนที่มีตระกูลเท่ากัน

2. สปริทัมพะ คือ ผู้หญิงที่ท้าวพระยาดังอาชญาไว้ว่าถ้าชายใดไปแต่งงานด้วย ให้ปรับ
มัน

3. ธนิกิตา คือ หญิงที่ผู้ชายเอามาเป็นเมีย ด้วยข้าวของเจ้าของก็ดี

4. ฉันทวาสินี คือ ผู้หญิงชอบผู้ชายเลยไปอยู่ด้วย และชายก็รับเอาเป็นเมีย

5. โภควาสินี คือ หญิงที่เป็นชาวชนบท ได้ไปเป็นเมียเขาเพื่อจะใช้หนี้แทนบิดามารดา

6. ปฎวาสินี คือ หญิงที่ยากจนจึงได้มาอยู่กับชาย และเป็นเมียของชาย

7. โอทกปาฎวาสินี คือ หญิงที่ได้ตกลงเป็นเมียชาย โดยสาบานกันว่า จะไม่หย่ากัน เหมือนดั่งน้ำที่อยู่ใต้อัน (ถั่ว) นั้นเถอะ

¹ มังรายธรรมศาสตร์ ฉบับวัดช้างค้ำ: ใบลานหน้าที่ 35. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำแปง, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 479.

8. โอกัตตจุมปีตา คือ ผู้หญิงที่ชายรักจึงได้เอามงกุฎมาให้ จึงเอาไปเป็นเมีย
 9. ทาสี จ ภริยา คือ ข้าหญิงที่เขาเอามาเป็นเมีย
 10. กัมมาการีภริยา คือ หญิงที่มารับจ้างและเจ้าของเรือนก็ชอบ จึงได้เอามาเป็นเมีย
 11. คชาหตาตา คือ เมียที่ได้มาจากการรบ
 12. มุหุตติกา คือ (โสเภณี) หญิงที่ไปอยู่กับชายใดเวลาใดก็เป็นเมียเขายามนั้น¹
 เมีย 20 จำพวก มีดังนี้

1. มตุลลจิตตา แม่รักษา
2. ปิตุลลจิตตา พ่อรักษา
3. มตาปิตตุลลจิตตา พ่อแม่รักษา
4. ภาตุลลจิตตา พี่ชายรักษา
5. ภาคินลลจิตตา น้องรักษา
6. โคตตลลจิตตา เผ่าพันธุ์รักษา
7. ญาตลลจิตตา พี่ชายรักษา
8. ฆมมลลจิตตา สหธรรมมิก ทั้ง 5 คือ ภิกขุ ภิกขุณี สามเณร สามเณรี อุบาสิกา

อุบาสิกา หรือนางสิกขามานา หรือข้าในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์

8 จำพวกนี้ ชายใดได้ล่วงละเมิด ควรปรับไหม 52 ซึ่งมีอยู่ 7 จำพวก ส่วนผู้ที่ธรรมะรักษาไม่ควรปรับไหม แต่ควรไต่สินขอขมาด้วย ข้าวตอกดอกไม้อให้ดิงามแล²

ผู้หญิง 8 จำพวก ถ้าแม่รักษา (ตัวอักษร อ่านไม่ได้) เล่นซู้ผู้ชาย มิจจาจาร ก็ไม่ตกแก่เขา ตกกับผู้ชาย ผู้หญิงสิบสองจำพวก คือว่า สิบสองคนอันก่อน นางมลิกาเล่นซู้กับหมาก็มีดังนี้ สองคนคือ พี่รักษาและพี่เป็นเพราะสินไหม มิจจาจารก็ตกแก่เขาทั้งสอง ชายผู้ใดก็ดี หญิงผู้ใดก็ดี คนนี้จักกระทำมิจจาจารตกนรกอย่าแน่แท้ ผู้ชายนั้นครั้งพ้นนรกแล้ว จะเป็นเปรตห้าร้อยชาติ แล้วมาเป็นสัตว์ท่านเอาทำเสียห้าร้อยชาติ แล้วมาเป็นผู้หญิง ก็ห้าร้อยชาติ แล้วจึงเป็นผู้ชายเหมือนผู้หญิงตลอดไป ผู้ชายมักเป็นผู้ชายทุกชาติ ผู้หญิงปรารถนาเป็นผู้ชายก็ดี อย่าเล่นซู้นอกใจพี่ กระทำเมียท่าน พี่ท่านไม่รู้ได้บาป ถ้าพี่รู้บาปก็ได้โทษก็ได้ จำเมืองพิจารณาควรตามอาชญา ท้าวพระยาเถิด

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดหมื่นเงินกอง : ไบลานหน้าที่ 13. ปวิวรรตโดย สมหมาย เปรมจิต และ ปวงคำ ค้อยเขียว, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 5 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 571-572.

² มังรายธรรมศาสตร์ ฉบับวัดช้างค้ำ : ไบลานหน้าที่ 31-32. ปวิวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีธน คำแปง, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 4 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 472.

ผู้หญิงแปดจำพวกพ่อแม่ไม่รู้ (เล่นชู้) เท่าได้บาป ถ้าพ่อแม่รู้บาปก็ได้โทษก็ได้ ผู้หญิงกระทำ
มิถนาคารไม่ขึ้นแก่เขา เขาทำคนหรือว่าเล่นชู้ควรม่าแต่แบบนั้น ไม่ควรผู้ชายโหมครั้งเล่นชู้สมควร
แล้ว ผู้หญิงแปดจำพวกกระทำมิถนาคารกับสัตว์ เป็นต้นว่า หมา ไม่ชื่อว่าเล่นชู้ กระทำผิดจาริต¹

3. อัตราค่าปรับใหม่การกระทำมิถนาคารกับหญิง 20 จำพวก กับสัตว์ และขณะอาบัติ สังฆาธิเสส ของพระภิกษุกับหญิง

ชายผู้ใดได้กระทำอนาจารแก่เมียท่าน 12 จำพวก ผู้ใดถูกเนื้อต้องตัว เป็นอนาจาร เป็น
ผู้หญิงผู้ชายจริง ควรติเตียนทำโทษปรับใหม่เท่าใด ให้แบ่งครึ่งเป็นสินไหมสำหรับผู้เล่นชู้ ผู้หญิง
8 จำพวกนั้นแล้ว ให้ค่าครึ่งซ้ำอีกครั้งหนึ่ง เป็นสินไหมสำหรับผู้เล่นชู้ เหมือนกับกระทำอนาจารต่อ
สัตว์ คือ วัว ควาย นั้นเถิด²

ผู้หญิงคนใดคนหนึ่งก็ดี มิถนาคารก็เกิดแก่คนนั้น แม้นผู้ชายคนหนึ่งคนใดกระทำ
มิถนาคาร เป็นชู้กับเมีย 12 จำพวก ผู้หนึ่งผู้ใดก็ถูกต้อง องค์ประกอบมิถนาคาร อันเป็นเรื่องของหญิง
ชายโดยแท้ ตามประเพณี ตีราคาความผิด ให้ใหม่เท่าใดก็ให้แบ่งครึ่งหนึ่งนั้น เป็นสินไหมแก่ผู้เป็นชู้กับ
ผู้หญิง 8 จำพวกนั้น ในกรณีเป็นชู้กับสัตว์ ให้ตั้งสินไหมเป็นครึ่งหนึ่งของหญิง 8 จำพวก³

ชายผู้ใดกระทำมิถนาคาร เล่นชู้กับเมีย 12 จำพวก ผู้หนึ่งผู้ใดก็ดี ถูกองค์มิถนาคารเป็นผู้หญิง
ผู้ชายแท้ คลองดีโทษปรับใหม่เท่าใด ให้ค่าครึ่ง คือ 52 เงิน เป็นสินไหมแก่ผู้เล่นชู้ นั้น ชอบผู้หญิง
8 จำพวกนั้นค่าครึ่งสินไหมผู้หญิง 8 จำพวกนั้น 23 เงิน เป็นสินไหมแก่ผู้เล่นชู้ และพวก สัตตริจสถาน
(อนาจารต่อ สัตว์) คือ วัวควาย ม้าท่าน ก็ถือสินไหมเท่ากันนั้นเถิด⁴

ถ้าภิกษุเล่นชู้ ถูกองค์ประกอบลักษณะ ก็เสียตัวแล้ว หากจับมือ จับเกล้า จับนม แต่ได้
อาบัติสังฆาธิเสสแล ชายใดเล่นชู้กับ หญิง 12 จำพวกนี้ เป็นความผิดหญิง 8 จำพวกนี้ ก็มีบาปไม่เบา

¹ กฎหมายศาสนาฉบับวัดคณา: ไบลานหน้าที่ 29-30. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจน
พันธ์, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 898-899.

² มังรายธรรมศาสตร์ ฉบับวัดช้างค้ำ: ไบลานหน้าที่ 17. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำแปง
, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ: วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและ
บทบัญญัติที่จารบนใบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 4 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 445.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับนอกตอง: ไบลานหน้าที่ 72. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุข
กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 172.

⁴ มังรายศาสตร์ ฉบับเสาไห้: ไบลานหน้าที่ 48. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุข
กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 72.

และใน 12 คนนั้น ความผิดก็หนัก บาปก็หนัก การทำมิถนาจารก็เกิดขึ้นแก่ทั้งหญิงและชาย ชายผู้ใด เล่นชู้กับหญิง 8 จำพวก เป็นมิถนาจาร จะขายตัวมันก็ผิดให้โบยตี ผู้ชายครึ่งหนึ่ง ของการทำอนาจาร กับหญิง 12 จำพวก เป็นสินไหมให้แก่หญิง 8 จำพวกนั้น

นัยหนึ่ง ชาวอุดร โนมเป็น อมมาปรคห หากจะให้แทนไม่ได้ เหตุอย่างนั้นก็ไม่มีเป็น มิถนาจารชาวชมพู (โลกมนุษย์) เรานี้ ของมีเจ้า มีผู้หวงแหน เป็นมิถนาจาร เพื่อการนั้น

มีเรื่องเล่ากันดังนี้ สัตตริสาน (อนาจารต่อสัตว์) เป็นมิถนาจารหรือไม่ บริหาร แก้วว่าไม่ เป็นเหตุว่าสัตว์ทั้งหลายเป็น อมมาปรคห เหตุคั้งนี้ อาจารย์เจ้าได้กล่าวว่า คนอื่นเป็นมนุษย์ชาติ ผู้ชายได้กระทำมิถนาจารต่อสัตว์ตัวเมีย เป็นต้นว่า วัวควาย ไม่เป็นมิถนาจาร เพราะเป็น อมมาปรคห เป็นเพียงกายทุจริตปวตติวิบาก หญิง 8 คน และหมา จึงไม่เป็นมิถนาจาร หญิง 12 คน นั้นกระทำ อนาจารกับหมาตัวผู้ เป็นมิถนาจาร เหตุว่านอกใจตัวตน เราพึงรู้¹

4. โทษ ค่าปรับ การกระทำชำเราลูกหลานท่านถึงแก่ชีวิต และการที่หญิงแย่งชายที่เขามีเมียแล้ว

อัน 1 ผู้ใดข่มขืนลูกหลานท่านให้ตาย ให้มันอยู่ร่วมกับศพ หากมันไม่เอา ให้ใหม่ 52 เงิน

อัน 1 ตามคลองยาฮีมาน (กฎหมายพม่า) ว่า การเป็นชู้เมียท่าน ลูกหลานท่าน ก็ดี หาก ผู้ชายมีเมียแล้ว ให้แต่งสินไหมตามคลองก่อน ส่วนผู้หญิงนั้น หากมันรู้ว่าเป็นชู้ท่าน และเป็นชู้ด้วย ให้ปาดหูปาดมวยผม ให้ปรากฏว่าเป็นผู้ประพฤติชั่ว ชิงเอาตัวท่าน หากไม่ให้ตัดหู ปาดเกล้า ให้ใหม่ค่าหูข้างละ 52 เงิน 110 เงิน ให้พิจารณาตามผู้มิยศ และเชิงใจเถิด อันนี้ไม่อยู่ในคลอง ของมังรายศาสตร์²

ผู้ใดร่วมเพศลูกหลานถึงตาย

อัน 1 ผู้ใดร่วมเพศ ลูก หลานท่านถึงตาย ให้มันตาย ให้มันเอาสินไหม หากไม่เอาให้ปรับ ใหม่ 52 เงินเถิด³

¹ มังรายธรรมศาสตร์ ฉบับวัดช้างค้ำ: ไบลานหน้า 35. ปรึวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีธน คำเปง, อ้างใน พิธิณัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ: วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและ บทบัญญัติที่จารบนไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 4 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 479-481.

² มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน: ไบลานหน้าที่ 67-68. ปรึวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีธน คำเปง, อ้างใน พิธิณัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 351-352.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับเส้าให้: ไบลานหน้าที่ 47. ปรึวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธิณัย ไชยแสงสุข กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 71.

อัน 1 ตามกฎหมายพม่า ว่าด้วยการเป็นชู้กับเมียท่าน หรือลูกหลานท่านก็ดี หากผู้ชายมีเมียแล้ว ให้ใหม่ตามประเพณีก่อน ส่วนผู้หญิงรู้ว่าเป็นผัวของคนอื่น ยังยอมเป็นชู้ด้วยให้เดือนใบหู เดือนเต้านม เพื่อให้ปรากฏว่า เป็นเมียแล้ว แย่งผัวคนอื่น หากไม่ให้เดือนหู เดือนนม ให้ใหม่ตามค่าหูข้างละ 52 เงิน ใหม่ 110 เงิน ตามผู้มียศหรือยากจน ซึ่งข้อนี้อยู่นอกกฎหมายมังรายศาสตร์¹

อัน 1 ตามคลองยาฮีมัน ว่าอันเป็นชู้เมียท่านนี้ ลูกหลานท่านก็ดี ผู้ชายนั้นมีเมียแล้วก็ปรับสินไหมตามคลอง ผู้หญิงหากรู้ว่าผัวท่านแล้วยังเป็นชู้ให้ตัดเกล้า ตัดหูเสีย ให้ปรากฏว่าร้ายชิงผัวท่าน หากมันไม่ให้ตัดเกล้า ตัดหู ให้ปรับไหม เอาค่าหูข้างละ 52 เงิน ค่าเกล้า 52 เงิน พิจารณาตามผู้มียศ และยากไร้เถิด อันนี้นอกคลองมังรายศาสตร์²

อัน 1 ตามยาฮีมัน ท่านว่ามันเป็นชู้เมียท่าน ลูกหลานท่านก็ดี หากว่าผู้ชายมีเมียแล้ว ให้ปรับไหมตามคลอง หากผู้หญิงรู้ว่าเป็นผัวเขาให้เชือดเกล้า เชือดหูเสีย ให้ปรากฏว่า มันชั่ว จึงเอาผัวท่าน หากว่าไม่เชือดเกล้าประตุ ให้ปรับไหม เอาค่าหูข้างละ 52 ค่าเกล้า 52 ก็ดี พิจารณาของผู้มียศและผู้เจ้ใจยากไร้เถอะ³

กฎหมาย : ลักษณะชู้

1. ลักษณะการพิจารณาชายมีชู้กรณีต่าง ๆ

1.1 โทษที่เข้าข่ายว่าสงสัยจะเป็นชู้กันทั้งของคนและภิกษุ

ควรจะปรับไหม 110 เงิน เปรียบดังภิกษุชวนผู้หญิงไปในป่า แต่เพียงลำพัง 2 ต่อ 2 ภิกษุทั้งหลายจึงไปฟ้องพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าก็ลงโทษปรับอาบัติปาจิตติแก่ภิกษุรูปนั้น ซึ่งทางโลกนั้น หากพาเมียท่านไปกับตนแต่ผู้เดียว เช่นนี้ก็ควรปรับ 110 เงิน⁴

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับนอตอง : ไบลานหน้าที่ 71-72. ปวีรรัตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธิไนย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 171-172.

² มังรายศาสตร์ ฉบับเส้าให้ : ไบลานหน้าที่ 47-48. ปวีรรัตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธิไนย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนใบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 71.

³ มังรายธรรมศาสตร์ ฉบับวัดช้างค้ำ : ไบลานหน้าที่ 17-18. ปวีรรัตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและ ศรีชน คำแปง, อ่างใน พิธิไนย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 446.

⁴ กฎหมายล้านนา ฉบับวัดนันทาราม : ไบลานหน้าที่ 1. ปวีรรัตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและ ศรีชน คำแปง, อ่างใน พิธิไนย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 380.

ถ้าหากผู้ใดลักเมียท่าน และได้นำส่งคืนให้ปรับใหม่เท่านั้น เฉพาะส่วนที่ลักให้เป็นพันไป

1

1.2 การปรับใหม่ในการไล่ความว่าท่านเป็นชู้กับเมียตน

อัน 1 ไล่ความว่า เขาเป็นชู้กับเมียตน ปรับเท่าสินใหม่นั้นเถอะ จำเมืองจะพิจารณาตัดสิน ก็ให้ตัดสินตามความหนักเบา เพื่อไม่ให้ผู้ใหญ่ถูกผู้ผู้น้อย นายช้างเป็นชู้กับเมียเขา ให้พิจารณาตามยศ (ที่ได้มีนา) และให้ใช้สินใหม่ตามยศนั้นเถอะ นายช้างและนายม้า บางคนก็ใหญ่บางคนก็ผู้น้อย ก็พิจารณาไปตามที่กล่าวมาแล้ว²

1.3 ค่าปรับใหม่ในการเป็นแม่สื่อให้ชายหญิงเป็นชู้กันด้วยกลวิธีต่าง ๆ

อัน 1 ผู้ใดเป็นสื่อชักให้เป็นชู้กับเมียท่าน ใหม่ 110 เงิน ที่ว่าการสื่อชู้นี้ ให้ผู้หญิงมาหาผู้ชายในบ้านเรือนอย่างหนึ่ง ชวนผู้ชายไปในที่รโหฐานแล้วเอาผู้หญิงไปส่งให้อย่างหนึ่ง³

อัน 1 ผู้ใดสื่อให้กับเมียท่าน ให้ใหม่ 110 เงิน หากยากไร้ให้ใหม่ 52 เงิน อันว่าสื่อชู้นี้ หมายถึงการนัดแนะให้ผู้หญิงมาหาผู้ชายในเรือนมัน⁴

อัน 1 มอมเหล้ามอมยาแก่ข้าคนนั้น ดังนี้เรียกว่า สื่อชู้ให้แก่กัน หากข้าผู้หญิง ผู้ชายเคยชอบกันมาก่อน แต่ผู้สื่อชู้ไม่รู้ ก็ไม่ถือว่าเป็นการสื่อไม่ควรปรับ แต่ให้สืบสวน แต่ถ้าหากรู้ว่าเขาทั้งสองรักกันมาก่อน มันไม่กลัวโทษกลัวความผิดและเป็นสื่อหนึ่ง ใหม่ 11,000 เบี้ย หากใช้ 2-3 ครั้ง

¹ กฎหมายล้านนา ฉบับวัดนันทาราม : ใบลานหน้าที่ 7. ปรีวรรต โดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำแปง, อ่างใน พิธิณย์ ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 394.

² มังรายศาสตร์ ฉบับวัดหมื่นเงินกอง : ใบลานหน้าที่ 12-13. ปรีวรรต โดย สมหมาย เปรมจิต และ ปวงคำ ดุ้ยเขียว, อ่างใน พิธิณย์ ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนใบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 5 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 570-571.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับนอกดอง : ใบลานหน้าที่ 45. ปรีวรรต โดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธิณย์ ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 169.

⁴ มังรายศาสตร์ ฉบับเสาไห้ : ใบลานหน้าที่ 46. ปรีวรรต โดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธิณย์ ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 69. และ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน : ใบลานหน้าที่ 54. ปรีวรรต โดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำแปง, อ่างใน พิธิณย์ ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 349.

ไหม 33,000 เบี้ย หากเมียชุนผู้ใหญ่ 110 เงิน หากยากจน 110 เงิน หากเป็นคนเห็นแก่
อามิสสินจ้าง คบหาสมาคมกับคนผิด ให้เสียสินใช้ด้วยเหตุนี้¹

อัน 1 มั่นชวนผู้ชายไปในที่ลับตาคน แล้วมันเอาผู้หญิงไปหา

อัน 1 ใช้เหล่าใช้ยาแก้ช้ำ เรียกว่าสื่อซู้ให้แก่กัน หากเข้าผู้หญิงผู้ชายชอบกันมาก่อน ผู้ใช้
นั้นไม่รู้ความจริง ไม่เป็นการสื่อ ให้สั่งสอนมันเถิด หากมันรู้เขาชอบกันแต่แรก มันไม่เกรงความผิด
ใช้ช้ำทีหนึ่ง 110,000 เบี้ย หากใช้ 2 ครั้ง ให้ไหม 33,000 เบี้ย หากเมียเจ้าชุนผู้ใหญ่ปรับไหม
100 บาทเงิน หากเจ็ญใจ 110 เงิน โทษที่มันเห็นแก่สินจ้างด้วยกัน เป็นความชั่ว สมคบกันทำชั่ว
ให้มันเสียสินชดใช้เพื่อการนั้น²

อัน 1 เจ้าเป็นชู้เมียช้ำ ให้ปล่อยตัวเป็นไทย

อัน 1 ผู้ใดเป็นสื่อซู้ให้แก่เมียท่าน 110 เงิน หากเจ็ญใจ 52 เงิน อันว่าสื่อซู้
เป็นการให้ผู้หญิงไปหาผู้ชายถึงเรือนมัน หรือมันชวนผู้ชายไปในที่ลับตาคน แล้วมันเอาผู้หญิงไปหา
หรือใช้เหล่าใช้ยามอมเขาเรียกว่าสื่อซู้กัน หากผู้หญิงผู้ชายได้เป็นชู้กันมาก่อน ผู้เป็นสื่อไม่รู้เอง
ไม่ถือว่าเป็นสื่อให้สั่งสอนมันเถิด หากมันยังรู้ว่า เขาชอบพอเป็นชู้กันมาแต่ก่อนนั้น มันไม่เกรงกลัว
โทษกลัวความผิด สื่อให้เขาครั้งแรก 110,000 เบี้ย ครั้งที่ 2 ครั้งที่ 3 ให้ไหม 33,000 เบี้ย หาก
เป็นเมียเจ้าชุนผู้ใหญ่ ให้ไหม 110 เงิน หากเจ็ญใจ 52 เงิน หากโทษท่านมันเห็นแก่สินจ้างได้ร่วมรับ
ประโยชน์ สมคบกับผู้ชาย ให้มันเสียเพราะเหตุนี้แล³

1.4 ค่าปรับไหมในการล่วงเกินเมียท่าน แลจับนอม เป็นชู้เมียท่าน และถูกท่านฆ่าตายหรือทำ ร้าย

ถ้าหากว่าจับนอมเมียท่าน ให้ปรับคนที่จับ เท่ากับครึ่งหนึ่งของที่ท่านมาชู้ขอ แล้วให้ชของมา
ท่าน ก็ถือว่าเป็นการสมควรแล้ว⁴

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับนอตอง : ไบลานหน้าที่ 69. ปวิวรรตโดย ประเสริฐ ฒ นคร, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุขกุล
และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 169.

² มังรายศาสตร์ ฉบับสาให้ : ไบลานหน้าที่ 46. ปวิวรรตโดย ประเสริฐ ฒ นคร, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุข
กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 69.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน : ไบลานหน้า 65-66. ปวิวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำแปง,
อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายด้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและ
บทบัญญัติที่จารบอนในลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 4 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 349-350.

⁴ ธรรมศาสตร์ ฉบับวัดปากทอง : ไบลานหน้าที่ 17. ปวิวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์,
อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1287.

ถ้าหากเป็นชู้กับเมียท่าน ควรจะลงโทษให้ใช้แสนกับหมั้นเมีย¹

หากผู้ใดไปเป็นชู้กับเมียท่าน ถูกท่านฆ่าตายก็ดี บาดเจ็บก็ดี เสียอวัยวะ เช่น หู ตา เท้า มือ ก็ดี ก็ไม่ควรถือเอาเป็นผิดกับเจ้าเรือน²

1.5 การพิจารณาความกรณี พ่อผู้เป็นชู้กับลูกสะใภ้

พ่อผู้เป็นชู้กับลูกสะใภ้ขณะที่ผู้ตายไปแล้ว ให้ลุง-ตา เอาผู้หญิงนั้นคืน ถ้าลูกสะใภ้ที่มีค่าเมื่อผู้ตายก็ให้กลับคืน ไปอยู่กับพ่อ-แม่ของตน พ่อแม่ผู้เอาค่าตัวคืนครั้งหนึ่ง³

2. ลักษณะการพิจารณาหญิงมีชู้กรณีต่าง ๆ

2.1 บทลงโทษกรณีเมียมีชู้โดยไปหาชายอื่นถึงบ้านชาย แต่ยังไม่ได้คิดประเวณี

อัน 1 เมียผู้ไปสมสู่ถึงที่ของผู้ชายถึงเรือน ผู้ชายหิบบจับ กอด แต่ไม่ได้นอนด้วย ให้นำผ้าให้เข้าขวดดอกดอกไม้มาขอมาแก้ผู้เป็นชู้ หากผู้เป็นชู้ไม่ยอมจักปรับไหม ให้ตีราคาเมียมัน 20 ทองคำ 33 ทองคำ แล้วปรับสินไหมตามที่ยังไม่ได้นอนนั้นเถิด เหตุมันร้ายไปเสนอผู้ชายถึงเรือน⁴

อัน 1 เมียผู้ใดไปหาชู้ถึงเรือน ผู้ชายได้จับและกอด แต่ไม่ได้ร่วมหลับนอน ให้มัดผ้าเข้าขวดดอกไม้ (ดอกไม้รูปเทียน) หากผู้ไม่ยินยอมจะไหมให้ก็ได้ ก็ให้เขียนเมียมัน 20 ที หรือ 30 ที แล้วจึงไหมตามประเพณี ตามความหนักเบา และที่ไม่ได้ร่วมหลับนอนด้วยนั้น ด้วยเหตุว่าเมียมันเลว ไปหาผู้ชายถึงบ้าน⁵

อัน 1 เมียผู้ใดก็ดี ไปหาชู้ นอนอยู่กับชู้ ให้ชู้ได้จับได้กอด ไม่ได้อยู่ร่วมหลับนอน ให้จับเสื้อผ้า ข้าวดอกดอกไม้มาขอมาแก้ผู้

¹ ธรรมศาสตร์ ฉบับวัดปากทอง : ไบลานหน้าที่ 17. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 1287.

² ธรรมศาสตร์ ฉบับวัดปากทอง : ไบลานหน้าที่ 3. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 1273.

³ ธรรมศาสตร์ ฉบับวัดปากทอง : ไบลานหน้าที่ 18. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 1288.

⁴ มังรายศาสตร์ ฉบับเสาไห้ : ไบลานหน้าที่ 47. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบบในบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 71.

⁵ มังรายศาสตร์ ฉบับนอดอง : ไบลานหน้า 71. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 171.

หากว่าผู้ไม่ให้ยินยอม จะใหม่ให้ได้ให้ตราคามีมัน 20-30 ค่า แล้วแต่งตามคลองการใหม่ ตามความหนักเบา และ การไม่ได้ร่วมหลับนอนนั้นเกิด เพราะเหตุว่า เมียมันประพฤติชั่ว ไปหาผู้ผู้ชาย ถึงเรือนเขาเอง¹

2.2 ค่าปรับใหม่ผู้หญิงมีชู้

ผู้หญิงไปมีชู้ให้ปรับใหม่ชู้ไม่ต่ำกว่า 110 เงิน สิ้นสอดเท่าใดที่หญิงไม่คืนมีค่าเท่าใดให้ ผู้คนเก่าเอา 2 เท่า แล้วให้ปรับใหม่ผู้หญิง 110 เงิน หรือเป็นคนเจ็ญใจ ใหม่ 52 เงิน หรือใจยังไม่ สิ้นรักต่อกันก็ไม่ต้องใหม่ หรือผู้ใดกระทำผิดร้ายแรง 2-3 ครั้ง เสียค่าผู้หญิงให้แก่ผู้หญิงคนนั้น เปล่า ๆ²

ผู้หญิงผู้ให้ใหม่ 110 เงิน ของอันผู้หญิงไม่คืนมีค่าเท่าใด ให้ผู้เก่าเอาเพิ่มอีก 1 เท่า และ ให้ใหม่ผู้หญิง 110 เงิน หากเจ็ญใจให้ใหม่ 52 เงิน หากไม่หมดความอาลัยต่อกัน ก็อย่าแต่งตามนี้ เกิด หากผู้หญิงชั่วร้าย 2-3 ที ให้หมดค่าอันแต่งให้แก่ผู้เป็นชู้³

หากหญิงมีชู้ให้ใหม่ชายชู้ 100 บาทเงิน ของที่ผู้หญิงไม่คืนนั้นมีค่าเท่าใดให้ผู้หญิงชดใช้ คืนให้สามีเก่า 2 เท่า แล้วให้ใหม่ผู้หญิง 110 เงิน ถ้าหากจน ใหม่ 52 เงิน ถ้ายังไม่หมดรักกันก็อย่าให้ ใหม่ ถ้าผู้หญิงทำตัวเลวครั้งหรือสองครั้งเป็นอันหมดค่าตัวผู้หญิง สามีเก่าจะใหม่ค่าตัวไม่ได้⁴

ถ้าผู้หญิงมีชู้ให้แบ่งค่าตัวผู้หญิงออกเป็น 3 ส่วน ให้แก่ผู้ 1 ส่วน แล้วให้หย่ากันเสีย ถ้ายังไม่หย่ากันอยู่กับเมียตามเดิมก็ไม่ต้องให้ได้รับเงินดังกล่าว หากไม่หย่ากันจริง ผู้หญิงก็ไม่คืนของให้ ผู้ชายก็ยิ่งถือว่าเป็นเมียมันอยู่ ผู้หญิงมีชู้ให้ใหม่ชายชู้ 110 เงิน ของที่ผู้หญิงยังไม่คืนให้ชู้คืน ให้ชดใช้คืน 2 เท่า แล้วให้ใหม่ผู้หญิงอีก 110 เงิน ถ้าเป็นคนยากใหม่ 52 เงิน ถ้าหากยังมีเชื้อโยอาลัย รักกันก็ไม่ต้องใหม่ หากผู้หญิงมีชู้ครั้งที่ 2 หรือ 3 เป็นอันสิ้นค่าตัว ผู้จะใหม่เอาค่าตัวไม่ได้⁵

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน : ใบลานหน้าที่ 67. ปรึวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำแพง , อ่างใน พิธิณัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 315.

² มังรายศาสตร์ ฉบับนอกดอง : ใบลานหน้าที่ 20. ปรึวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธิณัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 118.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน : ใบลานหน้าที่ 18. ปรึวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำแพง , อ่างใน พิธิณัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและ บทบัญญัติที่จารบนใบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 4 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 302.

⁴ มังรายศาสตร์ ฉบับเส้าให้ : ใบลานหน้าที่ 11. ปรึวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธิณัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 20.

⁵ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงหมั้น : ใบลานหน้าที่ 20. ปรึวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธิณัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 227.

อัน 1 หญิงใดรู้ว่าเขามีเมียแล้วแต่ยังไปเป็นชู้กับเขา ช้ามาค่าเมียเขาด้วยคำหยาบ ให้ปรับ 100 และให้แต่งเครื่องของขมาเมียท่าน¹

2.3 โทษค่าปรับ กรณีหญิงมีชู้โดยไปหาถึงบ้านชาย

หากผู้ใดร่วมเพศกับชู้ ปรับ 110,000 เบี้ย หากหญิงมีสามีไปร่วมเพศกับผู้ชายที่บ้านผู้ชาย ให้เอาผู้หญิงไปขาย เอาค่าตัวให้สามีทั้งสิ้น หากไม่ได้สินใช้นั้น ก็ให้โทษของหญิงเป็นการประจาน อย่าให้เป็นเยี่ยงอย่างเลยจึงจะชอบคลองธรรม²

2.4 การพิจารณาความ หญิงมีชู้โดยการขายหญิงนั้น

หากผู้หญิงเลว มักมากในกามารมณ์ ไม่ช่วยผู้ทำมาหากิน ให้ขายเอาค่าตัวมาให้แก่ผู้ซื้อ ครั้งหนึ่ง ให้แก่พ่อแม่ผู้หญิงครั้งหนึ่ง เพราะเหตุว่าพ่อแม่ไม่สั่งสอน³

หากผู้หญิงร้าย ชอบคบชู้ผู้ชาย ไม่สร้างเรือนกับผู้ซื้อ ให้ขายเอาค่าตัวให้แก่ผู้ซื้อครั้งหนึ่ง ให้แก่พ่อแม่หญิงนั้นครั้งหนึ่ง เพราะพ่อแม่ไม่สั่งสอน ปล่อยให้ลูกมีชู้⁴

หญิงชั่วร้าย ชอบคบชู้ผู้ชาย ไม่ครองเรือนกับผู้ซื้อ ให้ขายเอาค่าตัวให้แก่สามีครั้งหนึ่ง ให้แก่พ่อแม่หญิงครั้งหนึ่ง เพราะพ่อแม่ไม่รู้จักสั่งสอนลูกของตน ปล่อยให้ชู้มันเอง หากว่าเขาทั้งสองครองเรือนด้วยกัน ชายตายไปเสียก่อน ญาติพี่น้อง⁵

ผู้หญิงชอบเล่นชู้ผู้ชาย ไม่ช่วยทำมาหากิน ให้ขายหญิงนั้นแบ่งค่าให้สามีครั้งหนึ่ง ให้พ่อแม่ของหญิงนั้นครั้งหนึ่ง เพราะเหตุว่าไม่สั่งสอนลูกสาว เป็นเหตุให้มีชู้

¹ กฎหมายฉานนา ฉบับวัดนันทาราม : ใบลานหน้าที่ 8. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำแปง, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 395.

² มังรายศาสตร์ ฉบับวัดหมื่นเงินกอง : ใบลานหน้าที่ 12. ปรีวรรตโดย สมหมาย เปรมจิต และ ปวงคำ คุ้มเขียว, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 570.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับเส้าไห้ : ใบลานหน้าที่ 8. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายฉานนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนใบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 14.

⁴ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน : ใบลานหน้าที่ 14. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำแปง, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 298.

⁵ มังรายศาสตร์ ฉบับบอดอง : ใบลานหน้าที่ 14. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 112.

ถ้าผู้หญิงมีผู้ ไม่ทำงาน ไม่เชื่อฟังคำคนแก่ ให้ขายหญิงนั้น เอาค่าของหญิงนั้นให้กับ พ่อ-แม่ และสามีคนละครึ่ง

ถ้าเขาทำมาหากินด้วยกัน ฝ่ายชายตายก่อน พี่น้องฝ่ายชายจะมาแย่งเอาข้าวของที่หามา ได้ร่วมกันนั้นอย่าได้ให้ไป เพราะได้ออกจากครอบครัวของพ่อ-แม่ไปแล้ว ของนั้นจึงไม่ควรจะได้²

2.5 การพิจารณาความหญิงมีผู้ โดยให้ตีค่าหญิงนั้น ใช้จ่ายให้ชาย แล้วให้หย่า

ถ้าผู้หญิงแต่งงานใหม่ หรือมีผู้ ให้แบ่งค่าของผู้หญิงออกเป็น 3 ส่วน ให้แก่ผู้ชาย 1 ส่วน แล้วให้หย่ากัน แต่ถ้าหากสามียังอยากอยู่กับภริยาก็อ่าได้ใหม่ ถ้าทั้งสองหย่ากันจริง แต่ผู้หญิงก็ยัง ไม่คืนของหมั้นให้ผู้ชาย ผู้ชายก็ยังถือว่ายังเป็นสามีภริยากันอยู่ ความยังไม่เสร็จสิ้น³

หากผู้หญิงหาตัวคบผู้ ให้แบ่งค่าตัวผู้หญิงเป็น 3 ส่วน ให้แก่ผู้ชาย 1 ส่วน และให้หมั้นหย่า ขาดจากกันเสีย หากมันจะอยู่กับเมียมัน ก็อย่าตัดสินตามนั้นเถิด หากเขาไม่หย่ากันจริง ผู้หญิงก็ไม่คืน ของผู้ชาย ผู้ชายก็ว่ายังคงเป็นเมียมัน แต่ก็ยังไม่ยุติ⁴

2.6 การพิจารณาความ หญิงมีผู้ ผัวจับผู้ได้ หรือทำร้ายผู้เมีย

อัน 1 ผัวจับได้ผู้และเมียในที่ลับตาคน เป็นต้นว่าบ้านร้างเรือนร้าง พยานผู้รู้เห็นก็มี หรือพยานไม่มี ผู้ผู้ได้ฟันผู้หญิงบาดเจ็บด้วยก็ดี ฟันตายทั้งสองก็ดี อย่าว่าอะไรแก่ผู้ผู้ผิด

หากพยานไม่มี ผัวฆ่าผู้ตาย ไม่ควรฟัง ไม่ควรเชื่อ ให้แบ่งสินใช้แก่ผู้เป็นตัวแทนตลอด แม้ผู้หญิงว่ามีจริงก็ไม่ให้รับฟัง เพราะผู้ผู้มันได้ฆ่าท่านตาย บังคับเมียมันให้ว่ากล่าวดังนั้น เมียมันกลัว ก็กล่าวเช่นนั้นก็อาจเป็นได้

ภายหลังคนทั้งหลายจะหมั้นฆ่าฟันกันตายโดยง่าย เกล็ดชังผู้ใดเขาก็จะฆ่าแล้วอ้างว่ามี ผู้กับเมียมัน ให้ใหม่ผู้เป็นผัวเพราะเหตุนี้แล¹

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น : ใบบานหน้าที่ 14. ปรวรดโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 221.

² มังรายศาสตร์ ฉบับวัดหมื่นเงินกอง : ใบบานหน้าที่ 6. ปรวรดโดย สมหมาย เปรมจิต และ ปวงคำ คัญเขียว, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 558.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับเสาไห้ : ใบบานหน้าที่ 11. ปรวรดโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนใบบาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 20.

⁴ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน : ใบบานหน้าที่ 18. ปรวรดโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำแพง, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 302.

อัน 1 ฝ่าจับได้เมียบชู้ในที่ลับตาคคน คือบ้านร้าง พยานก็มี ฝ่าได้พินเมียบาดเจ็บก็ดี พินตายก็ดี อย่าเอาผิดแก่ฝ่า ถ้าไม่มีพยาน ฝ่าได้พินชู้ตายก็ไม่ควรเชื่อ ให้ปรับไหมฝ่าตามกฎหมาย แม้เมียจะยอมรับก็ตาม ก็อย่าฟัง เพราะเหตุว่า ฝ่าฆ่าคนตายแล้วกลัวความผิด บังคับเมียให้ยอมรับว่ามีชู้ และเมียบก็กลัวฝ่าจะได้รับความลำบากต่อไปภายหน้าคนทั้งหลายจะเอาเยี่ยงอย่าง การฆ่าพินกันก็จะมีเกิดขึ้นอย่างง่ายดาย เกลียดชังผู้ใดก็จะฆ่าเสียดังนี้ เพราะเหตุนี้จึงห้ามมิให้รับฟัง และให้ปรับไหมตามกฎหมาย²

3. ลักษณะการพิจารณาความ กรณีเป็นชู้กันระหว่างคนที่มียศศักดิ์ ฐานะต่าง ๆ กัน

3.1 ค่าปรับตามยศ ฐานะ ความผิดกรณีกระทำมิจอาจารย์เมียบท่าน ลักษณะต่าง ๆ จนถึงเป็นชู้กับเมียบท่าน

ที่นี่จะกล่าวการกระทำมิจอาจารย์ หากผู้มีตระกูลกระทำมิจอาจารย์กับเมียบท่านให้ปรับไหม 6,600 หากเพียงแต่จับแต่ปลายมือ จับนม กอดรัด ไม่ทันเสพสมสู่ ให้ปรับไหม 800 ก็สมควรแล หากว่าจับแต่ชายเสื้อผ้า ปลายผมหรือซิงดอกไม้ในตัว ให้ปรับไหม 400 หากว่าได้พุดคุยกับเมียบท่านในที่ลับตาคคน ให้ทำขันขอมมา 200

หากเป็นลูกท้าว ขุน หัวหมื่น หัวแสน กระทำชู้กับเมียบท่าน ให้ใส่สินไหม 800 จับปลายมือ จับนม กอดรัด ไม่ทันชำระให้ใส่สินไหม 400 หากจับเสื้อผ้า มวยผม เอาดอกไม้ในตัวก็ดี ให้ใส่ขันแปลง 200 หากว่าได้เส้าโลมด้วยวาจาในที่ลับตาคคนกับเมียบท่าน ให้ใส่สินขอมมา 100

หากเป็นลูกนายร้อย นายพัน ลูกท้าว บ่าวขุน นักปราชญ์ นายพ่อค้ากระทำชู้กับเมียบท่าน ให้ใส่สินไหม 400 บาท จับแต่ปลายมือ จับนม กอดรัดเนื้อตัว ใส่สินไหม 100 หากจับเสื้อผ้า มวยผม ชมดอกไม้ในตัว ใส่สินไหม 100 หากเส้าโลมด้วยวาจาจากเมียบท่านในที่ลับตา ให้ใส่โทษสินขอมมา 5 บาท หากว่าเป็นไพร่เมือง คนทุกขัยากเข็ญใจห็นชาติชู้กับเมียบท่าน ให้ใส่สินไหม 200 หากจับปลายมือ

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน : ใบลานหน้าที่ 64. ปรึวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธิณัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 348.

² มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น : ใบลานหน้าที่ 34. ปรึวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธิณัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 248.

กอดรัดเนื้อตัว ใส่สินไหม 100 หากจับเสื้อผ้า มวยผม ชมดอกไม้ ใส่สินไหม 5 บาท หากกล่าวด้วยวาจากับเมียท่านในที่ลับตาคนให้ใส่สินไหม 22 เงิน¹

ลักษณะมิจลาจาร ร่วมเพศกัน ข้าชอบเมียข้า แม่ไม่มีเงินแต่มีพี่น้อง ปรับไหม 52 เงิน ข้าชอบเมียไทปรับไหม 52 เงิน จับนมนอกเสื้อ ไหม 22,000 เบี้ย จับนม 2 ข้างในเสื้อ ไหม 11,000 เบี้ย นายคนไม่มีศักดิ์นาชอบเมียท่านปรับไหม 220 เงิน จับนมนอกเสื้อ 1 ข้าง ปรับไหม 22,000 เบี้ย กุมกอดถือนม 2 ข้าง นอกเสื้อปรับไหม 44,000 เบี้ย ในเสื้อปรับไหม 22,000 เบี้ย นายดินผู้มีศักดิ์นาที่ดี นายกว้านก็ดี ปรับไหม 330 เงิน จับนม 2 ข้างนอกเสื้อปรับไหม 66,000 จับนม 2 ข้างในเสื้อปรับไหม 33,000 เบี้ยนายม้าชอบเมียท่านไหม 550 เงิน จับนม 1 ข้างนอกเสื้อปรับไหม 55,000 เบี้ย จับนม 2 ข้างนอกเสื้อปรับไหม 110,000 เบี้ย จับนม 2 ข้างในเสื้อปรับไหม 55,000 เบี้ย นายช้างชอบเมียท่านปรับไหม 1,100 เงิน จับนม 1 ข้างนอกเสื้อปรับไหม 110,000 เบี้ย จับนม 2 ข้าง นอกเสื้อปรับไหม 220,000 เบี้ย จับนม 2 ข้างในเสื้อปรับไหม 110,000

อัน 1 การ พระยาเสนาอำมาตย์ เจ้าเมืองก็ดี ปรับไหม 3,300 เงิน เจ้าหมื่นครองเมืองน้อยเป็นผู้เมียท่านปรับไหม 2,200 เงิน หากเจ้าขุนมูลนายให้ปรับตามคลองอันหนักอันเบา เอาสินชดใช้อัน ได้นอนด้วยเป็นประมาณ ให้ผ่าลงตามการกระทำนั้น²

หากจับนอกเสื้อข้างเดียว ไหม 2,500 เบี้ย จับทั้งสองข้าง ไหม 5,500 เบี้ย จับในเสื้อผ้าไหม 2,500 เบี้ย นมอยู่ในเสื้อผ้ายังยอมให้คนอื่นจับ ได้อย่างง่ายดาย³

หรือนายม้าเป็นผู้กับเมียท่าน ไหม 550 เงิน จับนมเต้านอกเสื้อไหม 11,000 เบี้ย จับนมสองเต้านอกเสื้อ ไหม 55,000 เบี้ย หรือนายช้างเป็นผู้กับเมียท่าน ไหม 1,100 เงิน จับนมหนึ่งเต้านอกเสื้อไหม 11,000 เบี้ย จับนมสองเต้านอกเสื้อ ไหม 22,000 เบี้ย⁴

3.2 ค่าปรับ กรณีเป็นผู้กันหรือจับนม ลักษณะต่างๆ ของบุคคล ฐานะหรือยศเสมอกัน

¹ ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 80-81. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธิณัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 6 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1161-1162.

² มังรายศาสตร์ ฉบับสาให้ : ไบลานหน้าที่ 46-47. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธิณัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 69-70.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น : ไบลานหน้าที่ 34. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธิณัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 249.

⁴ มังรายศาสตร์ ฉบับนอทอง : ไบลานหน้าที่ 70. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธิณัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 170.

ลักษณะมีจางารมีดังนี้ ข้าเป็นฐักับเมียข้า ไหม 52 เงิน จับนมนอกเสื่อเต้าหนึ่ง ผู้หญิงไม่ชอบ ไหม 2,200 เบี้ย จับนมสองเต้านอกเสื่อ ไหม 11,000 เบี้ย จับนมสองเต้าในเสื่อ ไหม 11,000 เบี้ย จับนมสองเต้า ไหม 5,500 เบี้ย¹

ไพร่ชอบเป็นฐักับเมียไพร่ ถ้าไม่มีเมีย ไหม 52 เงิน ถ้ามีเมีย ไหม 100 บาทเงิน จับนมนอกเสื่อข้างเดียว ไหม 11,000 เบี้ย 2 ข้าง ไหม 22,000 เบี้ย ถ้าหากจับในเสื่อทั้งสองข้าง ไหม 11,000 เบี้ย ขุนชอบเป็นฐักับเมียขุน ไหม 330 เงิน จับนมสองข้าง ไหม 660 เงิน จับในเสื่อทั้งสองข้าง ไหม 330 เงิน นายม้ายู่กันกับเมียของกันและกัน ไหม 550 จับนมนอกเสื่อ ไหม 550 ด้วยเหตุว่าอยู่ในเสื่อแล้วยังยอมให้เขาจับจ่ายคาย นายข้างเป็นฐักับเมียของกันและกัน ไหม 100 เงิน จับนมนอกเสื่อ ไหม 22,000 เบี้ย ถ้าจับในเสื่อ ไหม 44,000 เบี้ย ถ้าเป็นเจ้าพระยา เสนา อำมาตย์ ก็เอาค่าของตัวมันได้²

3.3 ค่ารับผู้เป็นเจ้าของ หรือท้าวพระยา กรณีเป็นฐักับเมียผู้อื่น

อัน 1 ตระกูลของท้าวพระยาเสนาอำมาตย์ หรือเจ้าเมืองก็ดี ไหม 3,300 เงิน เจ้าหมื่นครองเมืองน้อยเป็นฐักับเมียท่าน ไหม 2,200 เงิน³

เมื่อเจ้าข้างเป็นฐักับเมียไพร่ ให้ใช้ไพร่ล้านแสนเบี้ย คิดเป็นเงินพันร้อยเงิน เพื่อทดแทนการที่ตนได้ทำผิด⁴

ไพร่ชอบเมียท่าน ไหม 110 เงิน หากจับนมนอกเสื่อหนึ่งเต้า ไหม 11,000 เบี้ย จับนมสองเต้านอกเสื่อ ไหม 44,000 เบี้ย จับนมในเสื่อสองเต้า ไหม 22,000 เบี้ย นายตีมมีศักดิ์นาคีดี นายกวานคีดี ไหม 330 เงิน จับนมสองเต้านอกเสื่อ ไหม 66,000 เบี้ย จับนมสองเต้าในเสื่อ ไหม 33,000 เบี้ย

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับนอกคอง : ไบลานหน้าที่ 71. ปรวรรตโดย ประเสริฐ ฒ นคร, อ่างใน พิธิณัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 170.

² มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงหมื่น : ไบลานหน้าที่ 34-35. ปรวรรตโดย ประเสริฐ ฒ นคร, อ่างใน พิธิณัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 249-250.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับนอกคอง : ไบลานหน้าที่ 70. ปรวรรตโดย ประเสริฐ ฒ นคร, อ่างใน พิธิณัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 170.

⁴ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดปากกอง : ไบลานหน้าที่ 17. ปรวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ่างใน พิธิณัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1287.

นายมาเป็นผู้เมียท่าน ไหม 550 เงิน จับนมหนึ่งด้านนอกเสื้อ ไหม 110,000 เบี้ย จับนมสองด้านนอกเสื้อ ไหม 55,000 เบี้ย นายมาเป็นผู้เมียท่าน ไหม 1,100 เงิน จับนมหนึ่งด้านนอกเสื้อ ไหม 11,000 เบี้ย จับนมสองด้านนอกเสื้อ ไหม 22,000 เบี้ย

อัน 1 ตระกูลพระยา เสนา อำมาตย์ เจ้าเมืองกัศิ ไหม 3,300 เงิน เจ้าหมื่นครองเมืองน้อย เป็นผู้เมียท่าน ไหม 2,200 เงิน

อัน 1 ไพร่เป็นผู้เมียท่าน ไม่ได้อยู่ร่วมหลับนอน แต่ให้ถือได้ถือทั่วตัว ไหม 52 เงิน หากเจ้าขุนมูลนายก็ให้แต่งตามอันมากอันน้อย เอาสินไหม การได้อยู่ได้นอนเป็นประมาณ ให้พิจารณาตามไพร่กระทำนั้นแล

อัน 1 เจ้านายข้างม้า นายกวาน นายสิน นายดิน ไพร่กัศิ เอาเมียท่านเป็นเมียตน ให้ไหม อีก 1 เท่า สินใช้ที่เขาเป็นผู้เมียนั้นเกิด แต่งสินใช้ดังนี้ เพื่อไม่ให้ผู้ใหญ่ดูแคลนผู้น้อย เมื่อจะแต่งสินใช้ให้พิจารณาความหนักเบา ความมั่งมี และเจ็ญใจของเขานั้นเกิด

อีกประการหนึ่ง ให้พิจารณาค่าศักดินานั้นมีเท่าใด ก็แต่งสินใช้ตามค่าศักดินาเขา หรือว่ามีตำแหน่งเป็นนายข้าง นายมาประการใด บ้างก็เป็นนายใหญ่ บ้างก็เป็นผู้น้อย บ้างก็มั่งมี บ้างก็เจ็ญใจ ให้พิจารณาค่าศักดินาเขาเพราะเหตุนี้แล¹

ไพร่น้อยเป็นผู้กับเมียท่าน ไหม 110 เงิน จับนมเต้าหนึ่งนอกเสื้อ ไหม 11,000 เบี้ย หากกุมกอดและจับนมนอกเสื้อ ไหม 55,000 เบี้ย หากจับนมในเสื้อสองเต้า ไหม 22,000 เบี้ย หรือนายดินกินนาก็ดี นายกวานก็ดี ต้องปรับไหม 330 เงิน จับนมสองด้านนอกเสื้อ ไหม 66,000 เบี้ย จับนมสองด้านนอกเสื้อ ไหม 33,000 เบี้ย²

อัน 1 ไพร่เป็นผู้กับเมียท่าน แต่ไม่ได้อยู่ได้นอนด้วย เพียงแต่กอดจับเนื้อต้องตัว ไหม 520 เงิน หรือเจ้าขุนมูลนายก็ให้แต่งตามความหนักเบา พิจารณาจากการได้อยู่ได้นอนเป็นประมาณ ให้แบ่งลงตามแบบเดียวกับไพร่ผู้กระทำความผิดนั้น³

3.4 ค่าปรับเป็นเงินหรือเป็นข้าทาส ในความผิดเป็นผู้กันของคนที่ต่างยศศักดิ์ต่างฐานะกัน

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน : ใบลานหน้าที่ 66-67. ปวีรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำแปง, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 350-351.

² มังรายศาสตร์ ฉบับนอกคอง : ใบลานหน้าที่ 71. ปวีรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบบนใบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 170.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับนอกคอง : ใบลานหน้าที่ 71. ปวีรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 170.

ต่อไปนี้จะกล่าวถึง การร่วมประเวณีกับเมียของคนอื่น ข้าชอบเมียข้า ไหม 20 ถ้ามีเมีย
ไหม 100 บาท ข้าชอบเมียขุน ไหม 552 ขุนชอบเมียข้าไหม 550 เพราะเหตุว่ามีกฎหมาย แต่ขุนกลับ
ทำผิดกฎหมาย จึงควรไหม ข้าชอบเมียนายม้า และขุนที่มียศตำแหน่งสูง ถ้ามีเมียไหม 100 บาท
ไม่มีเมีย ไหม 52 เพราะเหตุว่าข้าไม่รู้กฎหมาย จึงได้มาเป็นข้า¹

ถ้าเป็นชู้กับเมียของผู้มีปัญญา ใช้ข้าสี่คน

ถ้าเป็นชู้กับเมียของผู้ดีที่มีปัญญา ชดใช้ข้าแปดคน

ถ้าเป็นชู้กับเมียอันกษัตริย์ เจ้าแมกหมายว่าเป็นเศรษฐี เป็นคนผู้ดีมีชื่อ ใช้ข้าสิบสองคน

ถ้าเป็นชู้กับเมียอำมาตย์ผู้น้อย ใช้ข้าสิบสองคน

ถ้าเป็นชู้กับเมียอำมาตย์ศปานกลาง ใช้ข้ายี่สิบคน

ถ้าเป็นชู้กับเมียอำมาตย์ใหญ่ ใช้ข้าสามสิบคน

ถ้าเป็นชู้กับเมียขุนศึก ใช้ข้าสามสิบคน

ถ้าเป็นชู้กับเมียท้าวพระยา ใช้ข้าสี่สิบคน

ถ้าเป็นเมียน้อยเมียคนหลัง ๆ ไม่ได้กินข้าวร่วมกับผิว เลี้ยค่าครึ่งหนึ่งของเมียหลวงของ
เขาทั้งหลายนั้น²

**3.5 ค่าปรับที่ผู้พิจารณาจะต้องกำหนดเอาเองตามฐานะ, ยศ ของผู้กระทำผิด กรณีเป็นชู้
กับเมียผู้อื่นที่ต่างยศศักดิ์กัน**

อัน 1 เจ้าขุนนายช่าง นายม้า นายกว้าน นายตืนก็ดี เอาเมียท่านเป็นเมียท่าน ให้ปรับ
ไหมสินชดใช้เหมือนเป็นชู้เมียท่านนั้นเถิด ปรับสินไหมสินชดใช้เช่นนี้เพื่อไม่ให้ผู้ใหญ่แคลน
ผู้น้อย เมื่อจะปรับสินชดใช้ให้พิจารณาความหนักเบาเขายากไว้

อัน 1 ให้ดูค่านาขมาเขาได้รับพระราชทานอยู่ ให้ปรับสินชดใช้ตามนาของเขาเป็น
นายช่าง นายม้า บ้างเป็นนายใหญ่ บ้างเป็นนายน้อย บ้างเป็นผู้ดี บ้างไพร่ ให้พิจารณาดูค่านา
(ศักดินา) ของเขาเพื่อการนั้น³

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น : ไบลานหน้าที่ 33. ปรวรดโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธิณย์ ไชยแสงสุก
กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 247.

² อนุโลมกฎหมายโบราณ : ไบลานหน้าที่ 11. ปรวรดโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและ อานันท์ กาญจนพันธ์,
อ่างใน พิธิณย์ ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายด้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและ
บทบัญญัติที่จารบอนไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 6 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 961.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับเตาไห้ : ไบลานหน้าที่ 47. ปรวรดโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธิณย์ ไชยแสงสุก
กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 70-71.

อัน 1 เจ้าขุน นายช่าง นายม้า นายคว้าน นายดิน ไพร่ ได้เมียท่านมาเป็นเมีย ให้ปรับไหม 2 เท่าของสินใช้ ซึ่งเป็นชู้กับเมียท่าน ตีราคาสินใช้แบบนี้เพื่อมิให้ผู้ใหญ่ดูหมิ่นผู้น้อย เมื่อจะตัดสิน ตีราคาสินใช้ให้พิจารณาความหนักเบาผู้ดีหรือยากจน¹

ขุนเป็นชู้กับเมียไพร่ ไม่ควรจะฆ่ามัน ให้คิดค่าตัวของไพร่ ค่าตัวมันมีเท่าไรก็ซื้อมันให้ ออกมาเป็นคนดี ถ้าจะให้ใช้น้อยๆเขาก็จะบังอาจดูแคลนไพร่ เมื่อไพร่ใช้คืนมาก ๆ ก็จะทำให้ไพร่ หนีไปจากบ้านเมือง²

3.6 ความผิดโทษประหาร หรือขายเป็นทาสเอาราคา 2 เท่า ชดใช้ กรณีเข้าทาสเป็นชู้กับ เมียเจ้าเมียขุน หรือผู้มียศต่ำกว่าเป็นชู้กับเมียผู้มียศสูงกว่าตน

ข้าขอบเมียเจ้า เมียขุนก็ดี ความผิดควรฆ่า เหตุว่ามันชอบเมียเจ้าเมียขุน หากไม่ฆ่า ให้ขาย มันเอาราคา 2 เท่า³

อัน 1 ขุนช่าง ขุนม้า ขุนพัน ขุนน้อย เป็นชู้เมียเจ้าหมื่น เจ้าแสน ที่ชู้บเลี้ยงตน ความผิด ควร ฆ่า นัยหนึ่งไม่ฆ่า ให้ไหมตามคลอง แล้วให้ขายผู้หญิงเอาค่า 2 เท่า⁴

อัน 1 ขุน นายช่าง นายม้า ขุนพัน พันน้อย ชอบเมียเจ้าแสน เจ้าหมื่น ซึ่งได้ชู้บเลี้ยงตน มีโทษถึงประหารชีวิต ถ้าไม่ประหารให้ปรับไปตามกฎหมาย แล้วให้ขายผู้หญิง เอาค่า 2 เท่า

อัน 1 เข้าทาสไปอยู่กินหลับนอนกับเมียเจ้านาย หรือเมียขุน โทษควรประหารชีวิต เพราะเหตุว่าเป็นเมียของเจ้านายหรือขุน ถ้าไม่ฆ่าให้ไหม 2 เท่า¹

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับนอดอง : ไบลานหน้าที่ 70-71. ปรีวรรคโดย ประเสริฐ ณ นคร, อังใน พิธินัย ไชยแสงสุก กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 170-171.

² ธรรมศาสตร์ ฉบับวัดปากทอง : ไบลานหน้าที่ 17. ปรีวรรคโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อาพันธ์ กาญจน พันธุ์, อังใน พิธินัย ไชยแสงสุก กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1287.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับเส้าไห้ : ไบลานหน้าที่ 45. ปรีวรรคโดย ประเสริฐ ณ นคร, อังใน พิธินัย ไชยแสงสุก กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนใบลาน ภาค การวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 68. และ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน : ไบลานหน้าที่ 64. ปรีวรรคโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำแปง, อังใน พิธินัย ไชยแสงสุก กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 348.

⁴ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน : ไบลานหน้าที่ 64 ปรีวรรคโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำแปง, อังใน พิธินัย ไชยแสงสุก กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 348.

อัน 1 ข้าเป็นชู้กับเมียเจ้าหรือขุนก็ดี มีโทษควรฆ่า เพราะเป็นชู้กับเมียเจ้าขุน หากไม่ฆ่าให้ขายมันเอาค่าตัวมันทั้งหมด²

3.7 ขุนหรือไพร่ เป็นชู้กับเมียท่านถึงเรือนผู้หญิง ถูกฆ่าตายหรือบาดเจ็บ ผู้ฆ่าไม่มีโทษ
ขุนก็ดี ไพร่ก็ดี ไปนอนกับเมียเขาถึงบ้านเรือนเขา เขาจับได้และฆ่าเสีย อย่าเอาความผิดกับลูกเมียผู้ตาย เพราะเหตุว่าไม่ได้สั่งสอนให้ไปนอนกับเมียคนอื่น ถ้าฆ่าไม่ตาย ให้ปรับเป็นค่าสินไหมเพียงครึ่งเดียว เพราะเหตุว่ามันได้รับบาดเจ็บแล้ว

อัน 1 ขุนก็ดี ไพร่ก็ดี ไปเที่ยวนอนกับเมียท่านถึงเรือนท่าน ท่านได้ฆ่าตายให้เลิกแล้วอย่าว่าอะไรแก่ลูกผู้ตาย เพราะเขาไม่สอนให้เขาไปมีชู้แต่อย่างใด หากได้ฆ่าไม่ตาย ให้แต่งสินไหมใช้แก้มันครึ่งหนึ่ง เหตุว่ามันได้รับบาดเจ็บ³

3.8 ค่าปรับเมื่อไพร่, หรือขุนเป็นชู้กับเมียท่าน หลังจากที่ถูกทำร้ายแล้วไม่สิ้นชีวิต

อัน 1 ไพร่ ข้า เจ้าขุน ชอบเมียท่าน ท่านมีอำนาจฆ่าตายเปล่า หากไม่ตายรักษาหายได้ ให้ใส่สินใช้แก้มัน 330 เงิน หากยากไร้ 220 เงิน สถานหนึ่ง 110 เงิน หากชอบเมียเจ้าขุนผู้ใหญ่ โทษควรฆ่าตาย ให้แก่ผู้เป็นผู้มัน ชดใช้แก่ท้าวพระยา หากให้ดีราคาค่าผู้หญิงแบ่งเป็น 2 ส่วน ให้แก่ผู้มัน 1 ส่วน หากยังร้ายอยู่หลายที 2 ที 3 ที ให้เวนให้แก่ผู้มันแล้วขายเสีย หากผู้มันไม่ขายยังได้ฆ่าชู้เมียของมัน เรียกว่าได้ฆ่าคนดีเสียเปล่า ถือราคาคน 330 เงิน ชดใช้ 4 คนเถิด⁴

อัน 1 ไพร่ก็ดี ข้าขุนก็ดี เป็นชู้กับเมียท่านถูกท่านฆ่าแต่ไม่ตายหากสามารถรักษาให้หายได้ ให้เรียกสินไหมใช้แทนมัน 330 เงิน หากยากจน โทษ 110 เงิน หรือ 220 เงิน หากเป็นชู้กับเมียเจ้าขุนผู้ใหญ่โทษควรฆ่าเสียก็ได้ ไม่ควรดีราคาสินใช้ เพราะเป็นข้าตน หากฆ่าผู้ชายตายให้ขายเอาค่าผู้หญิงให้แก่ผู้มันและเอาเข้าพระคลัง หากไม่ฆ่าผู้ชายให้ดีราคาค่าผู้หญิงแบ่งครึ่งให้แก่ผู้

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น : ไบลานหน้าที่ 34. ปรวรดโดย ประเสริฐ ณ นคร, อังโน พิธิชัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 249.

² มังรายศาสตร์ ฉบับนอทอง : ไบลานหน้าที่ 68. ปรวรดโดย ประเสริฐ ณ นคร, อังโน พิธิชัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 168.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน : ไบลานหน้าที่ 64. ปรวรดโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศิริชน คำแพง, อังโน พิธิชัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบอนไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 4 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 348.

⁴ มังรายศาสตร์ ฉบับเส้าไห้ : ไบลานหน้าที่ 46. ปรวรดโดย ประเสริฐ ณ นคร, อังโน พิธิชัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 68.

ครั้งหนึ่ง หากยังคบชู้อีก 2-3 ครั้ง ให้ผู้มันขายเมียมันเสีย หากผู้มันขายและผู้มันได้ฆ่าชู้ตาย ถือว่า มันฆ่าคนตาย ให้ตีราคาชายชู้คนหนึ่งราคา 330 เงิน ใช้แทน 5 เท่า¹

อัน 1 โพร่ก็ดี ข้าขุนก็ดี เป็นชู้เมียท่าน ท่านได้ฆ่าไม่ตาย หากได้รักษาได้ทุเลาชีวิตยังไม่ ลื่นไป ให้ใส่สินไหมชดใช้แก่มัน 330 เงิน หากเจ็บใจ 110 เงิน 220 เงิน หากเป็นชู้เมียเจ้าขุนใหญ่ โทษควรประหารเสียก็ได้ หากเป็นข้าของตนไม่พึงแต่งความนี้ หากได้ฆ่าผู้ชายตายให้ขายเอาค่า ผู้หญิงให้แก่ผู้มัน และเข้าคลังพระยา หากไม่ได้ฆ่าผู้ชายให้คำนวณค่าผู้หญิงแบ่งเป็น 2 ส่วนให้แก่ ผู้มันครึ่งหนึ่ง หากยังประพฤตชั่วหลายที 2-3 ที ให้เวนให้แก่ผู้มันแล้วขายเสีย หากผู้มันไม่ขาย กลับได้ฆ่าชู้เมียของตน เรียกว่าได้ฆ่าคนตี ให้ถือค่าคนคนละ 330 เงินชดใช้ 4 เท่าเถิด²

ชอบเป็นชู้เมียขุนผู้มียศตำแหน่งสูงกว่าตน มีโทษควรฆ่า ก็ให้ฆ่าเสียก็ได้ ถ้าเป็นข้า ทาสของตนไม่ควรไหม ฆ่าผู้ชายตายให้ขายผู้หญิง เอาค่าตัวให้ผู้มันครึ่งหนึ่ง เข้าพระคลังครึ่งหนึ่ง ถ้าไม่ฆ่าผู้ชาย ให้แบ่งค่าผู้หญิงนั้นออกเป็น 2 ส่วน ให้ผู้ 1 ส่วน ถ้าหากยังแอบหนีไปอีก 2 ครั้ง 3 ครั้ง ให้ผู้มันขายเสีย ถ้าไม่ขาย ภายหลังมีชู้อีก ผู้มันได้ฆ่าชู้ตาย ถือว่าได้ฆ่าคนตีตาย ไหม 330 เงิน ชดใช้ คื่น 9 เท่า³

3.9 มียศศักดิ์เป็นเจ้า เป็นชู้กับเมียของข้าทาสตน ต้องปล่อยผู้ฆ่าทาสตนให้เป็นอิสระ หรือเป็นชู้กับหญิงข้าทาส แต่ผู้หญิงเป็นไท ให้ยกข้าทาสหญิงให้แก่ผู้โดยใช้ค่าครึ่งหนึ่ง

อัน 1 เจ้านายชอบเป็นชู้เมียข้าทาสของตน ให้ปลดปล่อยผู้เป็นไท⁴

เจ้าเป็นชู้กับข้าเรือนผู้มีสามีแล้ว โดยที่สามีเขาเป็นไท ไม่ใช่เป็นข้าเหมือนภรรยา ให้ สามีไถ่เอาเมียเขาออกมาโดยคิดราคาครึ่งหนึ่งของราคาเมีย และให้กับเจ้าของเมียและเจ้าของเมียก็ ให้หญิงนั้นกับสามีเขา⁵

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับนบดอง : ไบลานหน้าที่ 68-69. ปรึวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธิณัย ไชยแสงสุก กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 168-169.

² มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน : ไบลานหน้าที่ 65. ปรึวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำแพง , อ่างใน พิธิณัย ไชยแสงสุก กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 349.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงหมื่น : ไบลานหน้าที่ 34. ปรึวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธิณัย ไชยแสงสุก กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จรรยาบรรณ ไบลาน ภาค การวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 249.

⁴ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงหมื่น : ไบลานหน้าที่ 34. ปรึวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธิณัย ไชยแสงสุก กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้าเดียวกัน.

⁵ ธรรมศาสตร์ ฉบับวัดปากทอง : ไบลานหน้าที่ 18. ปรึวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและ อานันท์ กาญจน พันธุ์, อ่างใน พิธิณัย ไชยแสงสุก กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1288.

กฎหมาย : ลักษณะหย่า

1. ลักษณะการหย่าตามหลักกฎหมายโบราณล้านนา

1.1 การกล่าวถึงหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ในการที่สามีภรรยาจะขาดจากกัน (หย่า)

ต่อไปจะได้อธิบายถึงการหย่าขาดจากกัน ซึ่งจะไม่นำในออบาย ซึ่งตามวินัยธรรมได้อธิบายไว้ดังนี้

ผู้เมียทะเลาะกัน (เขนเกนาจ) ด้วยเหตุอันใดอันหนึ่ง แม้ผู้ชายนั้นจะพูดว่า เธอไม่เอาฉัน ข้า 2 คน และได้ออกไปพ้นบันได 1 ชั้น แล้วพูดอีกว่า เธอจะไม่เอาฉันอีกข้า 2 ก็ดี ผู้เมียทะเลาะกัน ผู้ชายหนีจากเมียด้วยความโกรธ การกระทำดังที่ได้กล่าวมานั้น พระพุทธเจ้าถือว่า ยังไม่ได้หย่าขาดจากกัน เพราะการกระทำนั้น เพียงแต่ผู้เมียพูดเล่น แค่นั้น ถือไม่ได้ว่าเป็นการหย่าขาดจากกัน ธรรมของพระพุทธเจ้ากล่าวว่า (ยथाสามโกหตวา) เมื่อใดที่หายโกรธแล้ว ผู้ที่ตั้งใจว่าจะเลิกโดยที่ไม่มีมีความโกรธอยู่ในใจ ดังนั้น 2 คนนี้ได้ขาดจากการเป็นผู้เมีย อันนี้เป็นประการแรก

อีกประการหนึ่ง ว่าด้วย ผู้ชายนั้นมีเจตนาโดยถ้าหากทะเลาะกันในบ้านเรือน เมื่อทะเลาะกันแล้วได้ไปหาชาวบ้านผู้ใดผู้หนึ่งมาเป็นพยานว่า เขาทั้ง 2 คน อยู่กินด้วยกันด้วยความไม่พอใจชอบใจ แล้วจะหย่าขาดจากกัน ให้คนที่พยานรับรู้ด้วย การกระทำดังนั้นก็ถือว่าได้หย่ากันแล้ว

อีกประการหนึ่ง เมื่อได้หายโกรธแล้ว ก็ทำเป็นหนังสือ แล้วให้กับผู้เป็นผัวลงลายมือ ถือว่าได้หย่ากันแล้ว

3 ประการ ที่ได้กล่าวมา เป็นเรื่องของ การหย่าขาดจากการเป็นสามีภรรยา คัดสันตามดังที่กล่าวมาแล้วจึงจะเป็นการชอบธรรม ใครไม่ทำตาม 3 ประการนี้ก็เป็นคนใจบาป¹

ต่อไปจะกล่าวถึงการวิวาทของผู้เมีย และการหย่าร้าง ควรขาดหรือไม่ควรขาดจากความเป็นผู้เมีย ฟังรู้ได้ดังนี้ ผู้หญิงและผู้ชายหากต่างฝ่ายต่างกล่าวว่า ผู้นี้ไม่ใช่ผัวกู ผู้นี้ไม่ใช่เมียกู ก็ดี ผู้นี้ยังเป็นผัวกูเมียกูก็ดี นักปราชญ์ผู้มีปัญญาฟังรู้ว่าเขาหวงกันหรือไม่หวงกันก็ดี ฟังรู้ด้วยคัมภีร์อาถรรพ์อย่างนี้เถิด²

¹ ธรรมศาสตร์ ฉบับวัดปากทอง : ใบลานหน้าที่ 95-96. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบบในลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 7 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1365-1366.

² ธรรมศาสตร์ราชโกณา : ใบลานหน้าที่ 31. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 1218.

อัน 1 ผู้หญิงใครรับของฝากกันก็ดี ให้ปฏิญาณแก่กันก็ดี อาลัยขาดและไม่ขาดแห่งลักษณะความเป็นผู้เมีย ฟังรู้ได้ดังนี้ หากชายหมั้นหมายผู้หญิงไว้ ไม่อยู่ด้วยหนีไปหาผู้อื่นก็ดี ไปอยู่กับพ่อแม่ของหมั้นก็ดี ไม่ไปหาสู่ด้วยความสุขก็ดี ไม่ยินดีในครัวเรือน ทรัพย์สินอันพึงพอใจก็นำไปจนหมดสิ้น แล้วให้พ่อแม่ผู้เฒ่าผู้แก่เพื่อนบ้านได้รับรู้ก็ดี ไม่รู้ก็ดี เรียกได้ว่า อาลัยของเขาขาดกันแล้ว¹

หากว่าจะพิจารณาตาม ชมมदान โลม ก็จะได้ดังนี้ คือ ธนกิตตการิยานั้น หากผู้ริบค่าไถ่คืนวันใด อาลัยก็ขาดวันนั้น ฉันทวาสินีกริยานั้น เหตุว่ามันได้ไปยินดีในกามสุขกันหญิงอื่นแล้ว ปิตตวาสินีกริยา โภควาสินีกริยา หญิงสองคนนี้ หากผู้ไม่ได้ให้เครื่องนุ่งห่ม เครื่องบริโภค เป็นต้นว่า เสื้อผ้า ข้าวเปลือก ข้าวสาร ของควรขบเคี้ยวยามใด อาลัยก็ขาดยามนั้น กम्मการิกริยานั้น หากว่าได้ทำการงานถึงกำหนดตามสัญญาวันใด อาลัยก็ขาดวันนั้น²

ถามว่า เมียของผู้ทุกข์ยากได้ไปกระทำการงาน รับสินจ้างผู้อื่น ก็ได้ชื่อว่าเป็น กัมมการิกริยา ผู้นั้นจะควรหรือตอบว่า หญิงผู้มีผ้าและทุกข์ยากไปกระทำการรับจ้างมาเลี้ยงลูกตัวนั้น เข้าในกฎที่ว่า เป็น กัมมการิกริยาไม่ได้ เหตุว่าเพียงไปรับกินสินจ้างเท่านั้น หากผู้ใดได้กระทำผิดต่อหญิงนี้ ก็มีโทษ ตามคลองเมืองโลกิตตจุมพิตการิยานั้น หากผู้ชายได้ถอนข้าวของอันเป็นขันหมาก คืนในวันใด อาลัยก็ขาดในวันนั้น³

มเหตุตการิยา เปรียบเหมือน เจ้าวิชรबंधิต ได้มอบเมียให้อุปฐากแก่บุณณกษัตริย์ วันนั้น ได้ชื่อว่า มเหตุตการิยา หากคบกำหนดที่วางไว้ และล่วงพ้นไป อาลัยก็ขาด ทาสีสารภขกาสปริทณท 4 คนนี้ หากผู้ปล่อยไปไม่หวงห้าม ไม่อาฆาตตั้งสินไหม ไม่ให้เครื่องอุปโภค บริโภคสักสิ่ง หญิงออกจากเรือนยามใด อาลัยก็ขาดยามนั้น ดังกล่าวนี ก่กล่าวตาม ชมมदान โลม นักปราชญ์จำเมืองเจ้าผู้มีปัญญา ควรพิจารณาให้ชัดแจ้งแล้วตัดสินให้พ้นจากทุกคดี นิธิรกายหน้า เทอญ⁴

¹ ธรรมศาสตร์ราชโกณา : ไบลานหน้าที่ 32. ปรึวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์ , อังใน พิธิณัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1219.

² หัตถกรรมวินิจฉัยบาลีฎีการอม (ศรีโคมคำ) : ไบลานหน้าที่ 39. ปรึวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อังใน พิธิณัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1033.

³ หัตถกรรมวินิจฉัยบาลีฎีการอม (ศรีโคมคำ) : ไบลานหน้าที่ 39-40. ปรึวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อังใน พิธิณัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบ โครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนใบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 6 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1033-1034.

⁴ หัตถกรรมวินิจฉัยบาลีฎีการอม (ศรีโคมคำ) : ไบลานหน้าที่ 40. ปรึวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อังใน พิธิณัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1034.

1.2 หลักเกณฑ์ในการที่จะพิจารณาว่า ชายหญิงจะหย่ากัน ให้ถือเอาความรักและความอาลัยที่มีต่อกัน

เหตุว่ายังติดเนื่องอยู่กับเรื่องเมีย 20 จำพวก คือ ที่เริ่มต้นด้วย เมียประเภท ธนภิกขุ และสิ้นสุดท้ายเรื่อง เมีย 20 จำพวกด้วย มาตุรชตดา

นักปราชญ์ผู้เป็นจำเมือง จะตัดสินคดีความอันจะให้ถึงโทษของคนทั้งหลาย อันเกิดจากเมีย 20 จำพวก ให้ได้เอาธรรมะ 2 ประการนี้ ตั้งไว้ให้รู้ว่า สองผัวเมียควรขาดหรือไม่ขาดจากกัน ตามธรรมจาริตแห่งสัปปริสะเจ้า ธรรมะสองประการนี้ คือ อาลัยตัณหา และอิจฉาตัณหา อิจฉาตัณหา แบ่งออกเป็นสองประการคือ บุพภาคตัณหา และ อปปริภาคตัณหา

บุพภาคตัณหา ได้แก่ จิตใจของผู้หญิงผู้ชายที่รักใคร่ชอบพอกัน ยังไม่ได้ให้ข้าวของแก่กัน ยังไม่ได้ถูกเนื้อต้องตัวกัน ไม่ได้ให้คำปฏิญาณแก่กัน แต่ก็บังเกิดความรักความพอใจซึ่งกันและกัน ประการเดียว ดังนี้ เป็น บุพภาคตัณหา

ส่วนอปปริภาคตัณหา เมื่อสองผัวเมียจะหย่าร้างกัน ภายหลังมีใจสัมพันธ์ใคร่คืนกลับมาอยู่ด้วยกันก็ ได้พูดจา ปฏิญาณ แต่ไม่ได้ได้อยู่ได้นอน ถูกเนื้อต้องตัวกัน ได้ชื่อว่า อปปริภาคตัณหา

เหตุคั้งนั้น ตัณหาสองตัวนี้แรงนัก ข่มคั้งเอาสัตว์ทั้งหลายผู้วังวนของวิญสงสาร มีแต่ อหัตถ์มคคณญาณสิ่งเดียวที่จะหลุดพ้น อย่างอื่นจะตัดให้ขาดไม่ได้ เหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงเทศนาว่า อิจฉานรปริตทตติ คั้งนี้ เหตุว่าอิจฉาตัณหานี้ข่มคั้งเอาสัตว์หญิงชายไปมาหาสู่กันทุกเมื่อ สัตว์หญิงชายทั้งหลายอันเป็นปุถุชนในโลกนี้ แม้ละทิ้งหนีจากกันไปได้ร้อยโยชน์ก็ดี หากอิจฉาตัณหานี้บังเกิดขึ้นก็ไม่สามารถละทิ้งกันได้

อัน 1 ผัวเมียหย่ากันแล้ว ภายหลังไม่ได้ถูกต้องตัวกัน ไม่ได้ให้โอกาส และไม่ได้ปฏิญาณต่อกัน ที่ชายเสียชาย แม้กล่าวว่าเป็นเมียข้า ก็ฟังไม่ขึ้น จำเมืองไม่ควรเอาคำของมันเป็นประมาณตามอิจฉาตัณหา

ส่วนคั้งบทที่ว่า อาลัยนั้นได้เกิดตัณหาความรักใคร่กัน ตั้งแต่ได้ให้ของฝาก ได้ให้ปฏิญาณแก่กัน จนถึงผู้ชายได้รับครวเรือนทั้งมวล กล่าวว่าเป็นลูกกู เมียกู เรือนกู คั้งนี้จึงเรียกว่า อาลัย เหตุพระพุทธเจ้าเทศนาว่า นตทพพนชนมาหุทธิรา อันว่าผูกมัดด้วยเชือกป่านปอที่ดี อันว่ากิริยาผูกมัดด้วยเชือกทั้งหลายเหล่านี้ แม้ว่ามันคงป่านใดก็ดี พระพุทธเจ้ากล่าวว่าย่างแก้ไขได้ด้วยมือ มีคพร้าว

¹ หัตถกรรมวินิจฉัยบาลีฎีการอม (ศรี โคมคำ) : ใบลานหน้าที 28-29. ปรึวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อั้งใน พิธิณัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนใบลาน ภาคการวิจัยที 3 เล่มที 6 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1021-1022.

ส่วนอาลัยอันใด คืออาลัยรักในลูกและเมียนั้น พระพุทธเจ้ากล่าวว่าเป็นเชือกผูกมัดสัตว์ทั้งหลายมันคงยิ่งกว่าเชือกทั้งปวง เหตุดังนี้ ความเป็นัวเมียกันก็ถึงพร้อมด้วยอาลัย การรับของฝากและคำปฏิญาณในธรรมบทที่ว่า เมื่อยังมีลูกกลับกล่าวมิให้พึงรู้ว่าเขาอาลัยรักในครวเรือนทั้งมวล เสมือนลูก

หากว่าผู้เมียจะหย่าขาดกัน ขาดหรือไม่ขาดนั้น พึงรู้ได้ดังนี้ หากเขากล่าวซึ่งกันนางไม่ใช่เมียข้า หญิงก็ว่า เจ้าไม่ใช่ข้า ข้าทั้งสองหย่าขาดกัน หากกล่าวว่า นางยังเป็นเมียข้า เจ้ายังเป็นข้าดังนี้ จำเมืองผู้มีปัญญาควรรู้ว่าเขาสองผู้เมียนี้ยังไม่ขาดจากกัน ดังนั้นการพิจารณาความเป็นผู้เมีย และการขาดจากการเป็นผู้เป็นเมีย พึงดูจากกรรม 2 ประการ คือ ตัณหา และ อาลัย

ผู้หญิงและผู้ชาย ไม่ได้ให้ปฏิญาณแก่กัน ไม่ได้อยู่กินด้วยกัน กลับรับกล่าวว่า เมียข้าอย่างนั้นก็ดี แม้ว่าอาลัยขาดแล้วก็ดี ภายหลังกล่าวว่าเป็นผู้เมีย ไม่ชอบคำเหล่านี้ได้กล่าวตามอิจฉา ตัณหาเท่านั้น แม้จะกล่าวหนักแน่นประการใดก็ตาม ไม่ควรเอาตามอิจฉา ตัณหา เหตุว่าเขาขาดจากกันแล้ว เหตุว่าพระพุทธเจ้า เทศนาว่า บุคคลผู้ประกอบด้วย อิจฉา ตัณหา นี้ อยากกล่าวประการใดก็กล่าวตามใจมัน คล้ายดังลิงกินลูกไม้ในป่า เหตุดังนั้นเจ้าเมืองไม่ควรเอาถ้อยคำของมันเป็นประมาณ¹

อัน 1 หากผู้หญิงผู้ชายรับของฝากแก่กัน มาอยู่กินด้วยกัน แล้วหนีจากกัน อาลัยก็ขาดจากกัน ไม่เป็นผู้เมียกันแล้ว เขาทั้งสองต่างก็ยอมรับ จำเมืองควรพิจารณาดูถึงว่า อาลัยอันเป็นตัวทำให้ไม่เกิดความเป็นผู้เมียนั้นมีหรือไม่²

พระพุทธเจ้าเทศนาว่า อันว่าคนทั้งหลายผู้ใดอันเกิดยินดีในกามสุข ล้วนตกอยู่ในตัณหา อันตนมีต่อลูกเมียและครวเรือนทั้งมวล เปรียบเหมือนตักแต่น้ำที่ชักเอาแต่ใบของตัวออก ทำรังเกาะเกี่ยวอยู่กับต้นไม้ อันว่านักปราชญ์ผู้มีปัญญา ควรพิจารณาว่าอาลัยขาดหรือไม่ หรือหน่ายต่อตัณหา ไม่กล่าวว่า เมียกู ลูกกู ทรัพย์สินกู เรือนกู ดังนี้ก็ถือว่าตัดขาดจากอาลัยแห่งกามสุขทั้งมวล หรือได้ชื่อว่าตัดขาดยังระคะตัณหา อาลัยขาดด้วยผู้ชายไม่ยินดีด้วยกามสุข อันนี้เป็นธรรมดา อันว่าอาลัยนี้ เอาอิจฉาฝ่ายชายเป็นประมาณ

ส่วนลักษณะของผู้หญิงหนีจากผู้ขาดและไม่ขาดนั้น มี 4 จำพวก

1. อิจฉา
2. สาถย
3. สอิสสา
4. นารย

เมื่อหญิงหนีจากผู้ขาดด้วยเหตุ 3 ประการนี้ ยังไม่สมควรขาดจากกัน คือ

¹ หัตถกรรมวินิจฉัยบาลีฎีกา (ศรี โคมคำ) : ใบลานหน้าที่ 29-31. ปวีรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายด้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบบในลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 6 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1023-1025.

² หัตถกรรมวินิจฉัยบาลีฎีกา (ศรี โคมคำ) : ใบลานหน้าที่ 31. ปวีรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน, หน้า 1025.

อนิจาปลายิ

สภยาปลายิ

โตนิกตปลายิ

อนิจาปลายิ คือ ผู้หญิงไม่พอใจ ไม่รักผู้ชาย และหนีไป เปรียบดั่งปีภาวดีหนีจาก พระยาสุรราช ดัณหาอาลัยของพระยาสุรราชยังไม่ขาดจากนาง ดังนั้นตัวนางจึงไม่ขาดพ้นความเป็นเมีย

สภยาปลายิ นั้น ผู้หญิงได้หนีจากตัว ด้วยกลัวท่านว่าหรือทำร้าย เปรียบดั่งนางมโนราห์หนีจากเจ้าสุรน เพราะดัณหาอาลัยของเจ้าสุรนยังไม่ขาด นางยังไม่พ้นจากความ เป็นเมียเจ้าสุรน¹

1.3 หลักเกณฑ์การหย่าของหญิงชาย โดยยึดเอาคำของพ่อ แม่ และผู้เป็นใหญ่

นัยหนึ่งนั้น จำเมืองทั้งหลายควรจะตัดสินคดีความของคู่เมียว่าจะหย่ากันนั้น ควรตัดสินตามนัย 2 ประการนี้ คือ ตัดสินตาม อิศรานุโลมหนึ่ง ตัดสินตามธรรมเนียมตามานุโลมหนึ่ง

อันว่าอิสรานุโลม ได้แก่ พ่อแม่ผู้ชาย พ่อแม่หญิงก็ดี กล่าวว่ หญิงผู้นี้ไม่ควรเป็นลูกสะใภ้เรา ชายผู้นี้ไม่ควรเป็นลูกเขยเรา จากนั้นไล่ให้หนีไป ส่วนสองคนไม่มีการทะเลาะบาดหมางกันเลย สองคนคิดว่าพ่อแม่ผู้เป็นใหญ่แก่เรา เห็นเราจะไม่เจริญอยู่ด้วยกัน จึงให้เราหนีจากกัน สองเราก็หย่ากันเสียเถิด ว่าดังนั้น สองเราก็ขาดจากกัน ผู้ใดได้หญิงเป็นเมียภายหลัง ไม่ควรเป็นมิจจาจาร

อัน 1 หากว่าสองเขาไม่มีพ่อแม่ แต่มีผู้เป็นใหญ่ คือว่า ท้าวพระยาเสนาอำมาตย์ผู้ตั้งอยู่ในคลองธรรมประเพณี เห็นสองคนอยู่ด้วยกันไม่ดี คือ ผู้หญิงไม่ใส่ใจคำจุนหัวด้วยการทำงานอันจะให้รุ่งเรืองด้วยการบ้านการเรือน ฝ่ายชายก็ดี ผู้ใหญ่อันเป็นจำเมืองให้หนีจากกันเสีย ความเป็นคู่เมียก็ขาดจากกัน เหตุว่าสัตว์โลกทั้งหลายนี้ย่อมมีชีวิตติดเนื่องกันพ่อแม่และท้าวพระยาผู้เป็นใหญ่²

หากว่าทั้งสองมีความรักต่อกัน ไม่เชื่อฟังพ่อแม่ท้าวพระยาผู้เป็นใหญ่ ไปสู่หากันมิจจาจารก็เกิดแก่ชายผู้นั้น เพราะเหตุว่าหญิงผู้เป็นเมียตั้งอยู่ในมาตาปีตุ โศครรักจิตตา หากว่าเขาทั้งสองยังรักกัน และได้ให้สัตย์ว่าจะไม่กระทำเหมือนเดิมอีก เป็นคำสัตย์ญาต่อพ่อแม่ และท้าวพระยาผู้

¹ หัตถกรรมวินิจฉัยบาลีฎีการวม (ศรี โคมคำ) : ใบลานหน้าที่ 31-32. ปรึวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 1025-1026.

² หัตถกรรมวินิจฉัยบาลีฎีการวม (ศรี โคมคำ) : ใบลานหน้าที่ 37-38. ปรึวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนใบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 6 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1031-1032.

เป็นใหญ่ จำเมืองควรตัดสินถ้อยคำใหม่ เหตุว่าความที่เกิดก่อนได้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว จำเมือง
ตัดสินอย่างนี้ได้ชื่อว่า ตัดสินตามอิสสระานุ โลกคติ¹

**1.4 ชายที่ละทิ้งเมียที่เป็นไพร่เมือง และหนีราชการเมืองไปเกิน 1 ปี ถือว่าขาดกัน หาก
เป็นหญิงลูกผู้ดี เศรษฐี พ่อค้า ลูกขุน ต้องรอลง 3 ปี จึงจะขาดจากกัน ถือว่าหย่าโดยสมบูรณ์**

อัน 1 ผู้ชายไปอยู่กินกับไพร่เมือง ผู้ชายไม่สามารถรับราชการได้ จึงละทิ้งลูกเมีย เป็นเวลา
หนึ่งปี ไม่รู้ข่าวคราว ให้ผู้หญิงแต่งงานใหม่ได้ กับผู้ชายซึ่งสามารถจะรับราชการ ถ้าผู้ชายคนเก่า
กลับมาจะอะไรไม่ได้ เพียงแต่คืนของที่ชายนำมาอยู่ด้วยในตอนแรก

ถ้าผู้ชายหนีไปไม่ครบปี ผู้หญิงแต่งงานใหม่ ให้ใช้เงินแก่สามีคนเดิม 1 ใน 3 ส่วน ของที่
สามีนำมาแต่งงานให้คืนด้วย

หากผู้ชายหนีไป ทำให้เสียราชการ เจ้าขุนให้ผู้หญิงแต่งงานใหม่ได้ ซึ่งสามีใหม่จะต้อง
รับราชการด้วย หากสามีเก่าคืนกลับมา เพียงคืนของซึ่งนำมาอยู่ด้วยกันตอนแต่งงาน อย่าว่าอะไรแก่
กัน²

อัน 1 ผู้ชายไปแต่งงานกับไพร่เมือง ไม่อาจอดทนทำราชการไม่ได้โดยได้ละทิ้งลูกเมีย
ไปนาน 1 ปี ไม่รู้ข่าวคราว ให้ผู้หญิงแต่งงานใหม่ได้ รับราชการกลับมาก็ให้เพียงคืนเข้าของเงินทอง
ซึ่งผู้ชายนำมาอยู่ด้วยในตอนแรก หรือจากไปไม่นานผู้หญิงแต่งงานต้องแบ่งค่าผู้หญิงเป็น 3 ส่วน
ให้แก่ตัว 1 ส่วน ของมันเอามาอยู่ด้วยก็ให้คืนให้ตัดขาดจากการเป็นผัวเมียกันเสีย เพราะไปไม่ครบปี
ทำให้เสียการงานของเจ้าขุน ให้ผู้หญิงหาผัวใหม่ได้ หนีราชการมา ให้คืนของอันพามาอยู่ด้วยตอน
แรกหรือไม่ใช่ข้าราชการ แต่เป็นลูกเศรษฐี พ่อค้า ลูกขุน หมายถึง ผู้ชายหนีเสีย 3 ปี ต้องหาผัว
ใหม่ให้ผู้หญิง ถ้าผัวมันกลับมาเพียงคืนของให้มันเท่านั้น³

อัน 1 ชายไปอยู่กินกับเมีย อดทนทำการงานบ้านเมืองไม่ได้ ละทิ้งลูกเมียไปเป็นปี ไม่รู้
ข่าวคราว ให้หญิงตกแต่งผัวใหม่ที่ทำการงานเมือง หากมันยังกลับคืนมาเรื่อนว่ากระไร ให้คืนแต่
ของเงินทองที่มันพามาเองนั้นเถอะ หากมันจากไปไม่ถึง 3 ปี ไม่ถึงเดือน หญิงเอาผัวใหม่ ให้แต่งค่า

¹ หัตถกรรมวินิจฉัยบาลีฎีการอม (ศรีโคมคำ) : ใบลานหน้าที่ 38-39. ปรวรดโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว
และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1032-1033.

² มังรายศาสตร์ ฉบับเสนาให้ : ใบลานหน้าที่ 10-11. ปรวรดโดย ประเสริฐ วัฒนคร, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล
และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จรรยาบรรณใบลาน ภาค
การวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 20.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับนอทอง : ใบลานหน้าที่ 19-20. ปรวรดโดย ประเสริฐ วัฒนคร, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล
และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 117-118.

หญิงเป็น 3 ส่วน มอบให้ผัวมันส่วนหนึ่ง ของที่มันนำมาให้คืนแก่มัน แล้วให้ยกเลิกความเป็นผัวเมีย เสีย หากมันหนีไปเสียการงาน เจ้าให้หาผัวใหม่ ที่ได้การงานเมืองเจ้า มันเมื่อคืนมา ให้คืนแต่ของที่ มันนำมาอย่าอะไร¹

อัน 1 ผู้ชายไปอยู่กับไพร่ ผู้ชายไม่อดทน รับราชการได้ละทิ้งลูกเมียไปนาน 1 ปี ไม่ได้รับข่าวคราว ให้ผู้หญิงแต่งงานใหม่กับผู้ชายที่เอาราชการได้ ถ้าหากผู้ชายคนนั้นคืนกลับมาจะ ว่าจะไรไม่ได้ เพียงให้คืนของที่นำมาอยู่ตอนแต่งงานเท่านั้น

ถ้ามันละทิ้งไปไม่ครบ 3 ปี แต่ครบ 3 เดือน ผู้หญิงแต่งงานใหม่ ให้แบ่งค่าตัวผู้หญิง ออกเป็น 3 ส่วน ให้คืนให้ผู้ชาย 1 ส่วน ทรัพย์สินที่นำมาอยู่ด้วยตอนแต่งงานก็ให้คืน

ถ้าหากผู้ชายหนีไปทำให้เสียราชการ เจ้าขุนให้ผู้หญิงแต่งงานใหม่กับผู้ชายที่เอาราชการ ได้ ถ้าสามีเก่ากลับคืนมาไม่ต้องเสียค่าอะไร เพียงแต่ให้คืนทรัพย์สินที่นำมาอยู่ด้วยตอนแต่งงาน เท่านั้น

ถ้าไม่ใช่คนเอาราชการ แต่เป็นลูกเศรษฐี พ่อค้า ลูกขุน หมายนา ผู้ชายละทิ้งครบ 3 ปี ให้หาผัวให้ผู้หญิง ผัวกลับคืนมาให้คืนของให้ก็เพียงพอ

หากสามีละทิ้งครบ 3 ปีบริบูรณ์ แต่ยังมีปากของมาหาเมีย ก็ยังไม่ขาดจากการสมรส²

1.5 ชายที่ละทิ้งเมียไปโดยไม่ได้เลี้ยงดู หรือส่งข่าวเกิน 3 ปี ถือว่าหย่ากันสมบูรณ์

ในธรรมเนียมว่า อนิจจาสาละณะนั้น ได้แก่ ผู้ชายมาพูดไว้เท่านั้น ยังไม่ได้มาร่วมกาม สุข แต่ได้ให้ข่าวของอันใดอันหนึ่ง แล้วกล่าวว่าข้าจะมาเสพกามสุขกับเจ้า แต่กลับไม่มา กลับหนี ไปที่อื่นเสีย เปรียบดัง พระยาอินทร์เนรมิตตนเป็นมานพผู้หนึ่งเอาทองคำหนึ่งพันมาให้หญิงร่า นาคะผู้หนึ่ง และหนีไปได้ 3 ปี จึงกลับคืนมา หญิงนั้นได้ใช้จ่ายทองคำหมดในวันนั้น อิจจา ตัณหากี่ขาดวันนั้น แต่กหาปณะอาลัยยังไม่ขาด ยังคงเหลืออีก 8 วัน ดังนั้นจำเมืองไม่พึงตัดสินให้ ขาดจากกัน หากว่าหมดในวันนั้นคืนนั้น และเมื่อสว่างแล้ว ตัณหาอาลัยและวัตถูกหาปณก็ขาด ดังคณาธรรมฎีกากล่าวว่า ดังนี้

อันว่าหญิงผู้ใดที่ชายผู้เป็นผัวได้เลี้ยงดูด้วยสิ่งของ เป็นต้นว่า ข้าว น้ำ เสื้อผ้า เหตุฉะนั้น หญิงผู้นั้นผัวเลี้ยงเมีย จำเมืองพึงเอาอรรถถนัยบทนี้ตัดสิน เหตุนั้นจำเมืองจึงให้เอาทองคำหนึ่งพัน

¹ มังรายธรรมศาสตร์ ฉบับวัดช้างค้ำ: ไบลานหน้าที่ 21. ปวิวรรตโดยอรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและ ศิริชน คำแปง, อังโน พิธินัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 454.

² มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชิงหมื่น: ไบลานหน้าที่ 19-20. ปวิวรรตโดยประเสริฐ ณ นคร, อังโน พิธินัย ไชยแสงสุข กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ: วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบบในบลาน ภาค การวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 226-227.

เทียบเป็นเงินดี 1 พัน เป็น 100 บาท หรือ 8 หมื่นเบี้ย หุญงโศภณินันท์ใช้จ่ายร่วมกับบริวาร 500 คน ใน 3 ปี ตกวันละ 1 พันเศษ เหตุว่าใน 3 ปี เดือนขาดไป 18 วัน (นับทางจันทรคติ) จ่ายเงินวันละ 750 เป็นเงินที่หุญงนันทน์ใช้จ่าย 3 ปีรวม 8 หมื่น นับรวมทั้งค่าจันทน์ ขมิ้น และดอกไม้ ค่าส่วยไรแก่ พระยาไม่มี ได้ชื่อว่า ขาดปฏิญาณความเป็นผู้เมีย เหตุคังนั้น จำเมืองควรตัดสินว่า หากครบ 3 ปี ผู้ชายไม่มา เงินทองจะใช้จ่ายก็ไม่มี แม้จะพันไปเพียง 1 วันก็ดี 2 วันก็ดี จำเมืองควรตัดสินให้ขาดสาย ผู้เมีย ดังหุญงโศภณินันท์ จึงชอบตามกฤษฎีการธรรม¹

อัน 1 มี ชายผู้หนึ่ง มาอนอยู่กับหญิงผู้หนึ่งได้หนึ่งคืนก็ดี สองคืนก็ดี แล้วหนีไป ไม่ได้ มอบข้าวของใดไว้ให้ และไม่มีคำปฏิญาณอันใด ได้ชื่อว่า เป็น มหุตติกากริยา เป็นเมียของมัน ในขณะที่มันนอนด้วยกันเท่านั้น จำเมืองทั้งหลาย การพิจารณาขาดความเป็นผู้เมียควรเอา ข้าวของเป็นประมาณ ทั้งนี้กล่าวเฉพาะไม่มีคำสัญญาคำสั่งไว้ว่าจะกลับมา หากว่าผู้ชายได้สัญญา หรือสั่งไว้ว่าจะมาหาเจ้า แม้ว่า 1 ปี 2 ปี 3 ปี ก็ดี ข้าจะมา คราบไคยังไม่ล่วงพ้นคำปฏิญาณนั้น แม้ ไม่ได้มอบข้าวของใดไว้ให้ หรือข้าวของที่ไว้จ่ายกินหมดแล้วก็ดี ก็ยังไม่ขาดความเป็นผู้เมีย หากครบกำหนดแล้ว ของที่ไว้ก็จ่ายกินหมดสิ้น ตัวชายยังไม่มา และยังไม่รู้ข่าวคราวที่มันอยู่มันไป ดังนั้น จำเมืองก็ควรตัดสินว่าขาดในวันที่ครบกำหนด 3 ปี อันนี้กล่าวด้วย นิจจาสาละ²

อัน 1 ผู้ชายไปแต่งงานกับผู้หญิง ละทิ้งหนีไปเสีย โดยไม่หย่า คงไว้อย่างนั้น ไว้ครบ 3 ปี ไม่มา ให้ถือว่าตัดขาดจากกัน รู้สร้างและไม่รู้จักทำไม่รู้จักสร้างเจ้าของบ้านและผู้ที่อยู่กินด้วยตาม ความหนักเบาเหมือนแบ่งแก่กัน ถ้าไม่ครบ 3 ปี กลับมาอยู่ตามเดิมก็ยังคงเป็นผู้เมียกันอยู่ จะตัดขาด ไม่ได้³

หรือผู้หนีได้นาน 3 ปี แต่ยังไม่หย่าของมาหาเมีย ก็ยังไม่ขาดจากกัน หรือผู้หญิงเล่นซู้ ให้ แบ่งค่าผู้หญิง เป็น 3 ส่วน ให้ผู้ชาย 1 ส่วน แล้วให้หย่ากันเสีย หรือผู้ยังรักเมีย จะอยู่กับเมียก็ตามใจ

¹ หัตถกรรมวินิจฉัยบาลีฎีการวม (ศรี โคมคำ) : ใบลานหน้าที่ 33-34. ปรวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 1027-1028.

² หัตถกรรมวินิจฉัยบาลีฎีการวม (ศรี โคมคำ) : ใบลานหน้าที่ 35. ปรวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบบใบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 6 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1029.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับถอด : ใบลานหน้าที่ 19. ปรวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 117.

ถ้าหากว่าทั้งสองยังไม่หย่าขาดจากกัน แต่ผู้หญิงไม่ได้เกี่ยวข้องกับผู้ชาย แต่ผู้ชายก็ยังถือว่าเป็นเมียอยู่¹

อัน 1 สามีซื้อภรรยาไว้ แล้วละทิ้งไปมีภรรยาใหม่ หญิงจะขอคืนค่าตัวก็ไม่ยอมรับ ถ้าครบ 3 ปี ก็ให้ถือว่าขาดจากการสมรส ให้หญิงคืนค่าตัวตามที่ตกลงกันไว้

อัน 1 ผู้ชายไปสู่ผู้หญิง แล้วละผู้หญิงไม่ได้หย่าขาด ถ้าครบ 3 ปี ให้ขาดจากสามี ให้ถือว่าขาดจากการสมรส แต่ถ้าไม่ครบ 3 ปี แม้จะขาดไปเพียงวันเดียว ก็ยังเป็นภริยาชายอยู่ จะถือว่าขาดจากการสมรสแล้วไม่ได้

ถ้าไม่ใช่เป็นผู้รับราชการ แต่เป็นลูกเศรษฐีระดับกลาง พ่อค้า หรือลูกขุนของหมายนา และชายละทิ้งเมียไป ครบ 3 ปี ก็ให้ผู้หญิงหาสามีใหม่ได้ หากสามีคืนกลับมาเพียงให้คืนของที่นำมาแต่งงานด้วย ถ้าสามีละทิ้งไป 3 ปีแล้ว แต่ยังฝากของมาให้ภริยา ก็ยังคงเป็นสามีภริยากันอยู่²

หากมันไม่ใช่คนทำงานเมือง เป็นลูกเศรษฐี พ่อค้า ลูกขุน ไหมนา ศักดินา ชายหนีไปถึง 3 ปี ให้หาตัวแก่หญิง หากมันคืนมาให้คืนของของมันเกิด หากตัวไปถึง 3 ปีบริบูรณ์ แต่ยังฝากของมาหาเมียมัน³

1.6 ลักษณะการหย่าด้วยเหตุผลต่างๆ นอกจากที่กล่าวมา

หากเขาทั้งสองได้บาดหมางกับพ่อแม่ เขาก็พบกรรมอันหนัก หากเขาทั้งสองกระทำผิด ก็ไม่อาจจะห้ามได้ เหตุนี้ว่า ทั้งสองขาดกันเสีย หย่ากันเสีย เฉพาะพ่อแม่และท้าวพระยาให้หนีเท่านั้น⁴

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับถอดอักษร : ไบลานหน้าที่ 20. ปรึวรรตโดย ประเสริฐ วัฒนกร, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 118

² มังรายศาสตร์ ฉบับแปลให้ : ไบลานหน้าที่ 19-20. ปรึวรรตโดย ประเสริฐ วัฒนกร, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 19-20.

³ มังรายธรรมศาสตร์ ฉบับวัดช้างค้ำ : ไบลานหน้าที่ 22. ปรึวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำแพง, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบอนในลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 4 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 454-455.

⁴ หัตถกรรมวินิจฉัยยบาลีฎีการอม (ศรีโคมคำ) : ไบลานหน้าที่ 38. ปรึวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1032.

หากชายผู้ใดหนีจากเมีย โดยไม่ได้พิจารณาพึงโทษหรือคุณอันใด จำเมืองควรตัดสินให้ เขาโดยให้นับคุณทรัพย์สินของชายที่ได้ให้ไว้เป็นประมาณก่อน หากว่ามันมอบข้าวของไม่พอใช้จ่าย กิน ภายใน 10 วัน ความเป็นผู้เมียก็เพียงไม่ขาดใน 10 วันนั้น หากว่าผู้ผู้ไม่มอบของใดไว้เลย ก็ให้ ขาดตั้งแต่วันที่หนีไป หากว่าผู้เมียที่ได้อยู่ด้วยกันนานมาแล้ว จักหย่ากัน หากผู้หนีไป ข้าวของอัน ใดควรเป็นของมันก็ได้นำไปจนหมดแล้ว หญิงผู้นั้นก็เพียงเป็นเมียมันวันเดียวเท่านั้น หากพ้นวันนั้น ไป เขาก็ขาดจากการเป็นคู่เมียกัน หากว่ามัน ไม่ได้นำข้าวของอันใดไป จำเมืองทั้งหลายควรพิจารณา ถึงของที่ควรจะเป็นของมัน มีเท่าใดจะใช้จ่ายหมดภายในเวลาเท่าใด หากหมดแล้ว ในวันใด ก็ขาด วันนั้น¹

ลักษณะหญิงหนีไปควรขาดหรือไม่ควรขาดจากความเป็นคู่เมีย มี 3 จำพวก

อิจฉาเลยย

อิจฉาอเลยย

(อักษรเลอะเลือน)

อิจฉาสาเลยย ได้แก่ หญิงหนีจากชายด้วยเหตุดังนี้ ควรขาดแล (อักษรเลอะเลือน)

อนิปลานี หญิงไม่พึงพอใจผู้ชาย และหนีจากผู้ชาย อุปมาคังนางปีภาวดี หนีจากพระยา กุสสุราชัตถมหาและอาลัยของพระยากุสสุราชที่มีต่อนางยังไม่ขาด นางปีภาวดี ก็ยังคงเป็นเมียของ พระยากุสสุราชด้วยเหตุนี้

กยลาณี อุปมาคังนางมโนราห์หนีเสียจากเจ้าสุธ ด้วยเหตุกลัวท่านฆ่า และหนีจากตัวของ ตน อาลัยของเจ้าสุธนยังไม่ขาด²

1.7 ลักษณะการหย่าโดยที่ฝ่ายชายชอบทำร้ายทุบตีเมีย

ชายเลวอยู่กินกับเมีย ชอบทุบตีลูกเมีย ลูกเมียก็ไม่พอใจพ่อแม่ผู้หญิง เบื่อหน่ายไล่หนี มันทำมาหากินมานานเท่าใด ก็ควรไล่หนีไปตัวเปล่า เพราะเหตุว่ามันร้าย ไม่เป็นตามคำที่ได้ตกลง กันเมื่อตอนมาอยู่แต่แรก³

¹ หัตถกรรมวินิจัยบาลีฎีกาธรรม (ศรี โคมคำ) : ไบลานหน้าที่ 34-35. ปวีรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธีชัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 1028-1029.

² ธรรมศาสตร์ราชโกณา : ไบลานหน้าที่ 33-34. ปวีรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธีชัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายด้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและ บทบัญญัติที่จารบบในสถาน ภาครกรวิจัยที่ 3 เล่มที่ 7 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1220-1221.

³ ธรรมศาสตร์สรรพสอน : ไบลานหน้าที่ 25. ปวีรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธีชัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 1410.

หากชายชั่วร้าย ชอบทุบตีหญิง ความผิดไม่ควรตีก็ตี ไม่ควรผูกมัดก็กระทำ ให้หัวแตก เจ็บปอง ไม่พอใจแก้พ้อแท้ฝ่ายหญิง ให้จับไล่มัน เอาของทั้งหมด แม้จะเป็นของที่นำมาหาได้ด้วยกัน ก็อย่าให้มันสักสิ่งเกิด เพราะมันอยู่มีแต่จะทำร้ายแก่เจ้าของที่ ให้หย่ากันเพื่อการนั้นเกิด¹

1.8 ลักษณะการหย่าโดยที่ฝ่ายหญิงเป็นคนไม่รู้จักหน้าที่ และคิดร้ายพ่อผัว

หากผู้หญิงเลว ไม่ช่วยทำมาหากิน ให้ขายตัวหญิงเอาค่าครึ่งหนึ่งให้ผู้ชาย อีกครึ่งหนึ่งให้พ่อแม่ เพราะพ่อแม่ไม่สั่งสอน ให้หนีจากผัวไป เมียไม่กระทำโทษผัว ผัวก็ไม่กระทำโทษเมีย พ่อแม่ไม่พอใจอันใดอันหนึ่ง ดังนั้น ให้ส่งจากบ้าน ไปอยู่ที่อื่น พ่อแม่ของเมียให้ไปทำราชการไม่พอใจผู้ชายหนีไปอยู่บ้านพ่อแม่ของตน เมียหนีมาอยู่ด้วย ทำมาหากินเลี้ยงพ่อแม่ผัว ทำการงาน พ่อแม่ผัว และเมียไม่ยินยอม ให้เสียค่าปรับตามกฎหมายบ้านเมือง พ่อแม่ผู้หญิงไม่ยินยอมไหม 100 บาทเพราะเหตุว่า เอาลูกของท่านมาอยู่ทำการงานเลี้ยงคุณแล้ว พ่อแม่กลับไม่พอใจไล่หนี ของที่นำมาหาได้ด้วยกันจนกระทั่งผัวตาย ทรัพย์สิน (ข้าวของ) ทั้งหมดให้ตกได้กับเมียหมด เมียตายได้แก่ผัว แม้พี่น้องฝ่ายหญิง ฝ่ายชาย จะมาเอาทรัพย์สิน ไม่ควรให้ เพราะเหตุว่า ชายมาอยู่กับเมีย เมียมาอยู่กับผัว ดังนั้นหากตายทั้งสอง ทรัพย์สินตกได้แก่ลูกหลานทั้งหมด²

1.9 ชายที่ละทิ้งเมียไปนาน เมียแต่งงานใหม่ แต่ภายหลังกลับมาให้ผู้หญิงเป็นผู้ตัดสินว่าจะอยู่กับใคร

อุปมาดังผู้ที่คิดว่าตายแล้ว หากเผาแก่และผัวใหม่คืนให้ก็ไม่เป็น เพราะถือว่าผัวเก่านั้นตายแล้ว แต่ฟื้นคืนมา ก็ควรเอาเมียคืนดั้งเดิม และถือว่าเมียก็ไม่มีผัวใหม่ ก็ควรคืนไป ไม่มีโทษ ผัวใหม่จะไม่ยอมให้ จะไม่แบ่งก็เอาไม่ได้ เหตุว่าไม่ควรเอา ส่วนผัวใหม่จะเอาจริงเมื่อรู้ว่าผัวเก่าคืนมา และหญิงอาลัยผัวเก่าไม่ขาด เหตุดังนั้นจึงเอาใจของผู้หญิงเป็นเครื่องตัดสิน เมื่อผัวใหม่และเผาแก่ไม่คืนให้ผัวเก่า และได้ร่วมประเวณีกับหญิงนั้น มิฉฉาจารก็เกิดขึ้น เอาผู้ชายและผู้หญิง เป็นผู้ตัดสิน บุคคลผู้ใดจะตัดอาลัยเหลือแต่ความรักได้หรือ บุคคลผู้ใดตัดชกลากอาลัยรักกันดังอันก็จะได้เสวยวิบากในนรก เหตุดังนั้นเราจะตัดสินให้ก็ไม่ควรติดตามผัวเมียเขา ไม่ควรเป็น โทษและปรับ

¹ มังรายธรรมศาสตร์ ฉบับวัดช้างค้ำ: ใบลานหน้าที่ 20. ปรึวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำแปง, อ่างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 450.

² ธรรมศาสตร์สรรพสอน: ใบลานหน้าที่ 25-26. ปรึวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ่างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1410-1411.

ใหม่ หากผู้เก่ายังรักเมีย ผู้ใหม่ก็ยังรัก ก็ควรตามใจผู้หญิงชอบสุดคติน กเล่าธรรมเนียมก็แล้ว
เท่านี้ก่อนแล¹

อัน 1 พ่อแม่ผู้หญิงให้ลูกมีผ้า ผัวจากไป (ตีความ) ภายหลังผู้มาใหม่ไม่รู้พ่อแม่ปลูกสร้าง
ให้ใหม่ ดังนี้ให้ปรับไหมผู้หญิงตั้งกระทำมิจลาจาร และไม่เป็นผู้ผิดแก่ผู้ใหม่ เหตุว่าไม่รู้อะไร
ภายหลังหากรู้ว่าเป็นเมียเขา พ่อแม่ผู้หญิงเอาให้อีกก็ให้ใส่โทษมิจลาจารแก่เขาทั้ง 2 หากรู้ข่าวว่า ถูก
เข้าศึกจับได้ และกลับมาไม่ได้ก็ดี ให้อยู่ครบ 3 ปี จึงเอาผู้ใหม่

อัน 1 หากผู้ใดผู้หนึ่ง ไปทำงานในที่ห่างไกล ข่าวสารมาถึงว่า ผัวตายเสียแล้ว ให้ผู้หญิง
นั้นอยู่ไปจนครบ 3 ปี จึงเอาผู้ใหม่ได้ หากว่ามั่นเอาผู้ใหม่ แล้วผู้เก่ามั่นไม่ตาย จะกลับมาเอาที่ดี
อย่าให้เป็นผิดแก่ผู้ใหม่เกิด ให้ตามใจหญิงจะเลือกเอาเถิด หากว่ามั่นจะเอาผู้ใหม่ ให้มั่นของขมา
ผู้เก่า ข่าวของมีเท่าใดให้แบ่งปันกันตามคลองเถิด หากว่ามั่นจะเอาผู้เก่า ก็ควรขอขมาผู้ใหม่ ข่าว
ของให้คืนจึงชอบแล²

2. ลักษณะการแบ่งทรัพย์สิน ภายหลังการหย่า

2.1 หลักการแบ่งทรัพย์สินภายหลังการหย่า กรณีที่ทั้งชายและหญิงต่างก็มีทุนเดิมมาก่อน แต่งงานกัน

ผู้ชายไปอยู่กับผู้หญิงโดยไม่มีขันหมาก เพียงแต่นำเงินไปเป็นทุน หรือของผู้หญิงก็
ไม่มี ของผู้ชายก็ไม่มี หรือของผู้หญิงมีมาก ของผู้ชายก็มีมาก เมื่อทั้งสองจะหย่ากัน ของผู้ชายมีเท่าใด
ให้เอาคืนไป เหลือเท่าใดให้แบ่ง 3 ส่วน ให้ผู้ชาย 1 ส่วน ของผู้หญิงมีเท่าใดให้เอาคืนไป และได้

¹ ธรรมเนียมสรรพสอน : ไบลานหน้าที่ 34. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้าง
ใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติ
ที่จารบบนไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 7 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1422.

² ธรรมเนียมหลวง : ไบลานหน้าที่ 82-83. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน
พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1163.

ส่วนแบ่งอีก 2 ส่วน ถ้าผู้หญิงไม่ช่วยทำมาหากิน ให้แบ่งกันคนละครึ่ง ถ้าผู้ชายไม่ช่วยทำมาหากิน ให้แบ่ง 4 ส่วน ให้ผู้ชาย 1 ส่วน ผู้หญิง 3 ส่วน¹

อัน 1 ผู้ชายไปแต่งงาน ไม่มีค่าสินสอด เท่ากับเอาเงินไปลงทุนค้าขายกับผู้หญิงคนละครึ่ง ถ้าส่วนของผู้ชายมากกว่าก็ดี ทั้งสองฝ่ายเมียจะหย่าขาดจากกันของผู้ชาย ให้เอาตามต้นทุน ผู้หญิงก็เอาเงินต้นทุนไป ยังคงเหลือเท่าใดต้องแบ่ง 3 ส่วน ให้ผู้ชาย 1 ส่วน ให้ผู้หญิง 2 ส่วน หรือว่าผู้หญิงไม่ช่วยทำมาหากิน ให้แบ่งครึ่ง ได้แก่ผู้ชายครึ่งหนึ่ง ให้แก่ผู้หญิงครึ่งหนึ่ง หรือผู้ชายไม่ทำมาหากิน ให้แบ่ง 4 ส่วน ให้ผู้ชาย 1 ส่วน ให้ผู้หญิง 3 ส่วน²

อัน 1 ผู้ชายไปอยู่กับผู้หญิง ไม่มีค่าสินสอด แต่มีเงินไปลงทุน ทนของผู้หญิงก็มีหากของฝ่ายใดมากกว่ากัน ถ้าจะหย่ากัน ให้แต่ละฝ่ายชักทุนของตนออกก่อน แล้วจึงพิจารณาทรัพย์ที่ทำมาหาได้มาด้วยกัน ให้แบ่ง 3 ส่วน ผู้หญิง 2 ส่วน ผู้ชาย 1 ส่วน ถ้าผู้หญิงไม่ช่วยทำมาหากิน ให้แบ่งคนละครึ่ง หากผู้ชายไม่ช่วยทำมาหากิน ให้แบ่งเป็น 4 ส่วน ผู้หญิง 3 ส่วน ผู้ชาย 1 ส่วน³

2.2 การแบ่งทรัพย์สินภายหลังการหย่า กรณีที่ทั้งชายและหญิงต่างเป็นลูกของเพื่อนที่ให้ลูกแต่งงานกัน

อัน 1 พ่อแม่เพื่อนกัน ให้ลูกแต่งงานกัน ทั้งสองฝ่ายมีข้าวของเงินทองเท่ากัน ข้าคนก็เท่ากัน ทั้งสองคนอยากอยู่บ้านไหนก็อยู่บ้านนั้น ต่อมาอยู่ด้วยกันไม่ได้ ต้องการหย่ากัน ของผู้ชายแบ่งคืนให้ผู้ชาย ของผู้หญิงแบ่งคืนให้ผู้หญิง ของอันใดที่ทำมาหาได้ด้วยกัน ให้แบ่งกันคนละครึ่ง มีลูกชายให้สามี่เลี้ยง⁴

อัน 1 สองสหายยกลูกสาว ลูกชายแต่งงานกันให้มีทรัพย์สมบัติเท่ากัน ทั้งสองรักบิดามารดาของฝ่ายไหนมากก็ให้อยู่กับบิดามารดาฝ่ายนั้น ไม่ว่าจะมีความสุขหรือไม่ ภายหลังอยู่ด้วยกัน

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับเสนาให้ : ไบลานหน้าที่ 9-10. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ฒ นคร, อ่างใน พิธิณัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 17-18.

² มังรายศาสตร์ ฉบับนอตอง : ไบลานหน้าที่ 17-18. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ฒ นคร, อ่างใน พิธิณัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 115-116.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น : ไบลานหน้าที่ 17-18. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ฒ นคร, อ่างใน พิธิณัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 224-225.

⁴ มังรายศาสตร์ ฉบับเสนาให้ : ไบลานหน้าที่ 9. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ฒ นคร, อ่างใน พิธิณัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 16.

ไม่ได้ จะหย่ากัน ทรัพย์สินผู้ชายมีเท่าใดให้ผู้ชายเอาไป ของผู้หญิงมีเท่าใดให้ผู้หญิงเอาไป ที่ทำมาหา
ได้ด้วยกันให้แบ่งครึ่ง มีลูกหญิงให้แก่ฝ่ายหญิง มีลูกชายให้อยู่กับฝ่ายชาย¹

อัน 1 สองสหายยกลูกชาย-หญิงให้แต่งงานกัน มันรักชอบจะอยู่ที่ใดก็ให้อยู่ที่นั่นตามใจ
เขา ของผู้ชายมีเท่าใด ของผู้หญิงมีเท่าใด ถ้าเขาจะหย่าร้างกันก็ให้นำคืน ไป ของที่ทำมาหาได้ด้วยกัน
ให้แบ่งครึ่งแบ่งปันเท่ากัน หากลูกมีก็ให้ตามใจลูกว่าจะอยู่กับใคร เหตุว่าได้ตกลงกันไว้ก่อนแล้ว²

สองสหายยกลูกให้แก่กัน มันรักชอบจะอยู่ที่ใดก็ให้อยู่ที่นั่นตามใจเขา ของผู้ชายมีเท่าใด
ของผู้หญิงมีเท่าใด ถ้าจะหย่าร้างกัน ให้นำคืน ไป ของที่ทำมาหาได้ให้แบ่งครึ่งแบ่งปันเท่ากัน หากมีลูก
ก็ให้ตามใจลูกว่าจะอยู่กับใคร³

อันนี้จะกล่าวการเอาผิวเอาเมีย (สมรส) หากหญิงผู้ใดที่พ่อแม่ได้จัดแต่งงาน เมื่อไปเอา
ผิวภายนอก ไม่ได้ช่วยกันสร้างของในเรือนขึ้นใหม่ กลับคืนมาหาพ่อแม่ เมื่อนั้นพ่อแม่ไม่ให้
ความเป็นผิวเมียกันสิ้นลง หรือไม่คืนของแก่ผิวเมียนั้น ครั้นหญิงตาย ลูกเขยจะเอาทรัพย์นั้นก็ดีเหตุว่ามัน
ยังเป็นเมียของเขา พ่อแม่จะแย่งชิงลูกเขยไม่ได้ หากพ่อแม่ได้คืนของให้ลูกเขยแล้ว ความเป็นผิวเมีย
ก็สิ้นสุด เมื่อพ่อแม่ฝ่ายหญิงตาย มันจะมาเอาทรัพย์มรดกไม่ได้ เหตุว่าสิ้นสุดกันไปแล้ว

อัน 1 พ่อแม่จะคืนของลูกเขย โดยให้หาผู้เฒ่าผู้แก่ กำหนดนัดหมายวันเวลากันไว้ ผู้เป็น
ลูกเขยก็ว่าจะเอา 2 ส่วน ก็จะให้สิ้นสุดความเป็นผิวเมีย หากผู้หญิงตายเสียก่อน ของลูกเขยมีเท่าใดก็
เอาไปเท่านั้น ของส่วนเมียอย่าคืนให้แก่ลูกเขย⁴

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับถอด : ไบลานหน้าที่ 16. ปรวรดโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธินัย ไชยแสง
สุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 114.

² ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 73-74. ปรวรดโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจน
พันธ์, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1154-1155.

³ ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 75-76. ปรวรดโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจน
พันธ์, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1156-1157.

⁴ ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 70-71. ปรวรดโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจน
พันธ์, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและ
บทบัญญัติที่อารบในลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 6 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1151-1152.

อัน 1 ลูกเขยตายเสียก่อน ของลูกเขยให้คืนแก่พ่อแม่ พี่น้องของมันจนสิ้น อย่าให้เมียมัน

1

2.3 หลักการแบ่งทรัพย์สินภายหลังการหย่า กรณีฝ่ายชายมีทุนเดิม แต่ฝ่ายหญิงไม่มีก่อนแต่งงานกัน

อัน 1 ผู้ชายไปอยู่กินกับผู้หญิงในเรือนหญิง ชายมีทุนฝ่ายเดียว เมื่อทั้งสองจะหย่ากัน ทุนผู้ชายมีเท่าใดให้เอาคืนก่อน ของที่ทำมาหาได้มาด้วยกันให้แบ่งคนละครึ่ง ถ้าผู้หญิงไม่ช่วยทำมาหากิน ให้แบ่ง 3 ส่วน ผู้ชายได้ 2 ส่วน ผู้หญิงได้ 1 ส่วน ถ้าผู้ชายไม่ช่วยทำมาหากิน ให้แบ่ง 3 ส่วน ผู้หญิงได้ 2 ส่วน ผู้ชายได้ 1 ส่วน²

อัน 1 ผู้ชายไปแต่งงานกับผู้หญิงที่บ้านผู้หญิง ผู้หญิงไม่มีทุน ผู้ชายมีทุน ทั้งสองหย่ากัน ทุนผู้ชายมีเท่าใดก่อน ที่ทำมาหาได้มาด้วยกันให้แบ่งครึ่ง หรือผู้หญิงไม่รู้จักทำมาหากิน ต้องแบ่ง 3 ส่วน ผู้ชายได้ 3 ส่วน ผู้หญิงได้ 1 ส่วน ถ้าผู้ชายไม่รู้จักทำมาหากิน ต้องแบ่ง 3 ส่วน ผู้หญิงได้ 2 ส่วน ผู้ชายได้ 1 ส่วน³

ถ้าผู้ชายไปอยู่กินกับผู้หญิงโดยมีทุนไป ผู้หญิงไม่มีทุน ถ้าจะหย่ากันให้ผู้ชายเอาทุนออกก่อน ที่เหลือแบ่งคนละครึ่ง ถ้าผู้หญิงไม่ช่วยทำมาหากิน ให้แบ่ง 3 ส่วน ผู้หญิง 1 ส่วน ผู้ชาย 2 ส่วน ถ้าผู้ชายไม่ช่วยทำมาหากิน ให้แบ่ง 3 ส่วน ผู้หญิงได้ 2 ส่วน ผู้ชายได้ 1 ส่วน

ข้อความที่กล่าวมา หมายความว่า อยู่ด้วยกันอย่างมีความเจริญรุ่งเรือง ถ้าหากอยู่ด้วยกันไม่เจริญ มีหนี้สิน ก็ให้แบ่งตามส่วนเหมือนการแบ่งทรัพย์สิน⁴

อัน 1 หากว่าชายไปอยู่เรือนหญิง รับรองว่าจะเลี้ยงดูท่าน หากเขาได้ไปภูหนี่ท่านมาใช้จ่ายก็ดี ก็ให้ฝากสิ่งเดียวกันนั้นแล หากเขามีลูกด้วยกัน ลูกชายให้แก่ชาย ลูกหญิงให้แก่หญิง มีลูกคนเดียวให้ไว้แก่หญิง¹

¹ ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 71. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุลและ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1152.

² มังรายศาสตร์ ฉบับเสนาให้ : ไบลานหน้าที่ 10. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุลและ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 18.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับนอดอง : ไบลานหน้าที่ 18. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุลและ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 116.

⁴ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น : ไบลานหน้าที่ 18-19. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุลและ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 225-226.

อัน 1 ของอันพ่อแม่ได้ให้เมื่ออยู่กินเป็นคู่เมีย เพื่อเป็นทุนรอนแก่มัน หากมันตายอย่าให้พ่อแม่มันเอาคืน ให้มอบไว้แก่เมียจนสิ้น เหตุว่าของอันนั้นเป็นของของมันที่นำมาสู่ขอแล้ว มันจะให้แก่ผู้ใดก็ได้ หากเมียก็ตายด้วยให้มอบแก่ญาติของเมีย เมื่อไม่มีญาติทางเมียจึงตกเป็นของญาติมัน หากไม่มีใครเลย ให้แบ่งเป็น 2 ส่วน เข้าเล่ม (คลัง) พระยา 1 ส่วน อีก 1 ส่วน ให้ทำบุญอุทิศไปให้ผู้ตายเถิด กรณีเป็นลูกหญิงที่พ่อแม่อุคหนุนให้ไปมีคู่ ก็เช่นเดียวกันนี้²

2.4 หลักการแบ่งทรัพย์สินภายหลังการหย่า กรณีฝ่ายหญิงมีทุนเดิม แต่ฝ่ายชายไม่มีก่อนแต่งงานกัน

อัน 1 หากผู้ชายไปอยู่กินกับผู้หญิงด้วยมือเปล่า ไม่มีทุน ผู้หญิงมีทุน ต่างช่วยกันทำมาหากิน เมื่อจะหย่ากัน ทุนผู้หญิงมีเท่าใดให้ผู้หญิงเอาก่อน ทำมาหากินได้เท่าไร แบ่ง 4 ส่วน ผู้ชายได้ 1 ส่วน ผู้หญิงได้ 3 ส่วน

ถ้าผู้ชายไม่ช่วยทำมาหากิน มีแต่มือและกินอย่างเดียว อย่าแบ่งให้ ให้กลับไปตัวเปล่า

ถ้าผู้หญิงไม่ช่วยทำมาหากิน ให้แบ่ง 3 ส่วน ผู้ชายได้ 1 ส่วน ผู้หญิงได้ 2 ส่วน เพราะเหตุว่าบ้านเรือนเป็นของผู้หญิง ผู้ชายเพียงมาอาศัยอยู่ ให้ผู้หญิง 2 ส่วน ให้ผู้ชาย 1 ส่วน ด้วยเหตุนี้³

อัน 1 ผู้ชายไปอยู่กินกับผู้หญิงโดยไม่มีทุน ผู้หญิงมีทุน ทั้งสองต่างไม่ช่วยกันทำมาหากิน ถ้าหย่ากันให้ผู้หญิงชักชวนไปก่อน ทรัพย์สินที่เหลือให้แบ่ง 4 ส่วน ผู้หญิงได้ 3 ส่วน ผู้ชาย 1 ส่วน หากชายไม่ช่วยทำมาหากิน อย่าแบ่งให้ หากหญิงไม่ช่วยทำมาหากิน ให้แบ่ง 3 ส่วน ชายได้ 1 ส่วน หญิงได้ 2 ส่วน เพราะเหตุว่า ทุนเป็นของผู้หญิง เรือนถ้าเป็นของผู้หญิง ผู้ชายเพียงมาอาศัยอยู่จึงได้น้อย⁴

อัน 1 ผู้ชายไปแต่งงานกับผู้หญิงตัวเปล่าไม่มีทุน ผู้หญิงมีทุน และทั้งสองคนไม่รู้จักทำมาหากิน ถ้าหากจะหย่ากัน ผู้หญิงมีทุนเท่าไรให้เอาก่อน ทำมาหากินได้เท่าไรให้แบ่ง 4 ส่วน

¹ ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 74. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบบในบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 6 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1155.

² ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 62. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 1143.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับเสนาให้ : ไบลานหน้าที่ 10. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

⁴ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น : ไบลานหน้าที่ 18. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 225.

ผู้หญิงได้ 3 ส่วน ผู้ชายได้ 1 ส่วน หรือผู้ชายไม่รู้จักทำมาหากินเหมือนกัน ก็อย่าแบ่งให้เลย ให้ไปตัวเปล่า หรือผู้หญิงไม่รู้จักทำมาหากิน ให้แบ่ง 3 ส่วน ให้ผู้ชาย 1 ส่วน ให้ผู้หญิง 2 ส่วน เพราะเหตุว่าเป็นบ้านของผู้หญิง ชายเพียงมาอาศัยเท่านั้น¹

อัน 1 ผู้ชายไปสู่เรือนหญิง โดยไม่มีทุนไป มีแต่ของหญิงทั้งหมด ภายหน้าอยู่ด้วยกันไม่ได้ หย่าร้างกัน ของผู้หญิงที่เป็นทุนให้ตั้งออกมา ของที่ทำมาหาได้ด้วยกัน ให้แบ่งออกเป็น 4 ส่วน ให้ชาย 1 ส่วน หญิง 3 ส่วน หากชายไม่รู้จักทำมาหากิน มาอยู่อย่างเดียว อย่าให้กับมันสักอย่าง เหตุว่ามันไม่มีของ²

2.5 การแบ่งทรัพย์สินภายหลังการหย่า กรณีทั้งหญิงและชายต่างก็ไม่มีกรรมสิทธิ์ในอสังหาริมทรัพย์ ที่เหลือแบ่งหญิง 2 ส่วน ชายส่วนหนึ่ง

อัน 1 ผู้ชายไปอยู่กินกับผู้หญิง เอาเงินไปเป็นค่าสินสอด นำเงินไปซื้อที่นอน ทำให้หมดเปลืองไป และเพื่อแสดงเคารพยำเกรงพ่อแม่เมีย เมื่ออยู่ด้วยกันไม่ได้ โทษผู้หญิงไม่มี โทษผู้ชายก็ไม่มี จะหย่ากัน ของผู้ชายที่เอามาเป็นค่าสินสอดนั้น ให้คืนแก่ผู้ชาย ของที่ได้ใช้จ่ายไปแล้ว ปล่อยให้ซื้อเสื้อผ้าให้เมียก็ดี ใช้จ่ายเลี้ยงครอบครัวก็ดี ของผู้หญิงที่จ่ายซื้อเสื้อผ้าให้ผัวก็ดี ก็ไม่ควรว่าอะไรให้แก่กัน ส่วนที่ได้ใช้จ่ายหมดเปลืองกันนั้น หากอยู่ด้วยกัน 3 วัน 7 วันก็ดี ก็เป็นของเจ้าของเรือน เหตุว่าผู้หญิงก็เฒ่าแก่ไปตามเวลา ไม่ควรคืน ด้วยเหตุนี้ หากของอันทำมาหาได้มาด้วยกันใหม่ ให้แบ่งเป็น 3 ส่วน ให้ผู้หญิง 2 ส่วน ให้ผู้ชาย 1 ส่วน ถ้ามีลูกชาย-หญิง ให้อยู่กับแม่³

ลักษณะผัวเมียหย่ากัน มีดังนี้ ผู้ชายไปอยู่กินกับผู้หญิง เอาเงินไปเป็นค่าสินสอด แล้วนำเงินไปจำซื้อที่อยู่ที่นอน และของกินของใช้ และขอขมาคารวะพ่อแม่สาว เมื่อทั้งสองอยู่ด้วยกันไม่ได้ ต่างก็ไม่มีกรรมสิทธิ์ จะหย่ากัน ให้คืนเงินหมั้นให้แก่ผู้ชาย ส่วนเงินที่ใช้จ่ายซื้อเสื้อผ้าให้เมีย หรือใช้จ่ายซื้อกิน หรือที่ใช้จ่ายซื้อเสื้อผ้าให้ผัวก็ดี ไม่ควรเรียกเงินคืน ส่วนที่ได้ใช้จ่ายไปนั้น แม้จะอยู่ด้วยกัน 3 วัน 7 วัน ก็ตกเป็นของบ้านเรือนหญิง ด้วยเหตุว่าผู้หญิงก็เฒ่าแก่ไป

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับนคตอง : ไบลานหน้าที่ 18. ปรีวรรคโดย ประเสริฐ ณ นคร, อังโน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 116.

² ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 76-77. ปรีวรรคโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อังโน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 1157-1158.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับเส้าให้ : ไบลานหน้าที่ 8. ปรีวรรคโดย ประเสริฐ ณ นคร, อังโน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 13-14.

ตามคืน วันที่ล่วงไป ไม่ควรคืนด้วยเหตุนี้ ของที่ทำมาหาได้มาด้วยกันให้แบ่ง 3 ส่วน ให้ผู้หญิง 2 ส่วน ผู้ชาย 1 ส่วน ถ้ามีลูกชาย-หญิง ให้อยู่กับผู้หญิง¹

อัน 1 ชายไปแต่งงานกับหญิง มีเงินเป็นสินสอด เอาไปใช้จ่ายซื้อที่นอน หมอนมุ้งส่วนหนึ่ง อีกส่วนเอาไปใช้จ่ายในค่าอาหารการกิน ซึ่งเป็นค่าใช้จ่ายสิ้นเปลือง เมื่อทั้งสองคนผิวเมียอยู่ด้วยกันไม่ได้ โทษผู้หญิงก็ไม่ได้ ความผิดของชายก็ไม่มี เมื่อจะหย่ากันต้องเอาทรัพย์ของอันมีค่า 100 หนึ่งใน เป็นค่าขึ้นนั้น คืนให้แก่ชาย ทรัพย์ที่ชายนำมาใช้จ่ายก็ดี จ่ายให้เมียมุ่งหม่ไปก็ดี ใช้จ่ายร่วมกันกินก็ดี ของหญิงอันใช้จ่าย ให้ผัวมุ่งหม่ไปก็ดี ไม่ควรให้ว่าอะไรแก่กัน ส่วนที่ใช้จ่ายไปนั้น แม้จะอยู่ด้วยกันเพียง 3 วัน 7 วันก็ดี ก็คงเป็นของเจ้าเรือนทั้งสิ้น เพราะหญิงก็แก่แต่ลงไปด้วยวันและคืน ไม่ต้องคืนเพราะเหตุนี้ หรือว่าของที่ทำมาหาได้ด้วยกันขึ้นมาใหม่ให้แบ่งเป็น 3 ส่วน ให้แก่หญิง 2 ส่วน ให้แก่ชาย 1 ส่วน หรือมีลูกหญิงชายด้วยกัน ให้มอบไว้แก่หญิง²

2.6 การแบ่งทรัพย์สินภายหลังการหย่า กรณีชายหรือหญิงต่างประพฤตินไม่เหมาะสม

อัน 1 ผู้ชายมาอยู่ด้วยกับหญิง มันหากไม่ตั้งใจสร้างของในเรือน หากมันหนีไปเสีย ความเป็นผัวเมียก็สิ้นสุด หากมันตายไป ของที่มันนำมาอยู่กับเมียมันก็ให้ตกเป็นของเมียมันเกิด พ่อแม่พี่น้องฝ่ายผัวจะเอาก็อย่าให้ เหตุว่ามันร้ายต่อเจ้าเรือน หนีไปจากท่านเอง ของใดที่มันนำมาอยู่กับพ่อแม่เมีย ก็ให้ให้แก่พ่อแม่เมีย หากมันนำของเมียไปด้วย ให้คืนแก่เมียมันจนสิ้น³

อัน 1 ผู้หญิงมาอยู่เรือนชาย ไม่สนใจทำอะไรทำนา ผัวดำหรือบ่นก็หนีกลับไปอยู่กับพ่อแม่ พ่อแม่มันก็สั่งสอนให้กลับมาหาผัว ผัวก็ไปตาม 2 ครั้ง 3 ครั้ง ไม่มา ให้พ่อแม่หญิงขอขมาลูกเขย ความเป็นผัวเมียก็สิ้นสุด ข้างของทำมาหาได้ด้วยกันให้ตกแก่ฝ่ายชาย อย่าให้ฝ่ายหญิงเลย เหตุว่ามันชั่วแก่ผัวมันเอง⁴

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น: ใบบานหน้าที่ 13-14. ปรวรดโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ: วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนใบบาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 220-221.

² มังรายศาสตร์ ฉบับนอกดอง: ใบบานหน้าที่ 14. ปรวรดโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 111-112.

³ ธรรมศาสตร์หลวง: ใบบานหน้าที่ 71-72. ปรวรดโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1152-1153.

⁴ ธรรมศาสตร์หลวง: ใบบานหน้าที่ 72-73. ปรวรดโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1153-1154.

อัน 1 (เข้าซ่อนขอข้ามไป) ผัวดำตีจึงหนีกลับไปหาพ่อแม่ พ่อแม่ก็ไม่กล่าวตักเตือนให้ กลับมาหาหัว หัวไปตาม 2,3 ครั้ง ก็ไม่กลับมา ให้พ่อแม่ขอมาลูกเลย ความเป็นหัวเมียก็สิ้นสุดลง ข้าวของที่หามาได้ร่วมกัน ให้ตกแก่ชาย อย่าให้ฝ่ายหญิง ด้วยเหตุที่ชั่วแก่หัวมันเอา¹

2.7 หลักในการไม่ให้ทรัพย์สินแก่ชายในกรณีคบชู้หรือทุบตีหญิง

หากว่าชายชั่วร้ายชอบทุบตีหญิง ไม่ควรตีก็ตี ไม่ควรทูปก็ทูป ไม่ควรผูกมัดก็ผูกมัดทูปตี ให้ศีรษะแตก ไหล่พัง ไม่เป็นที่พอใจของพ่อแม่ฝ่ายหญิง ผิดคำมั่นสัญญาให้ขับไล่ รีบเอาทรัพย์ ทั้งหมด แม้เขาจะทำมาหาได้ด้วยกันก็อย่าให้แก่มันสักสิ่ง เพราะมันอยู่ก็รังแต่จะให้ร้ายแก่เจ้าที่ ให้ หายจากกันเพราะเหตุนี้²

หาผู้ชายเลย ชอบผูกมัดทูปตี ทำให้หัวแตก ปากบวม ไม่เป็นที่พอใจของพ่อตาแม่ยาย เช่นนี้ ให้รีบสินสอดเสีย แล้วขับไล่หนีไป แม้จงที่ทำมาหาได้มาด้วยกัน ก็อย่าแบ่งให้ ด้วยเหตุว่า ทำร้ายเจ้าของบ้าน ให้หย่ากันด้วยเหตุนี้³

ผู้ชายไปอยู่กับเรือนหญิง ไม่สนใจสร้างครวเรือน ไปกระทำชู้สาวผู้อื่น ผู้เต่าผู้แก่ตั้ง สอนก็ไม่ฟัง เมียเลยดำขับไล่ให้หนี ความเป็นหัวเมียก็สิ้นสุดลง สินสอดอย่ากิน ของอันใดที่ทำ มาหาได้ร่วมกัน อย่าให้สักสิ่ง ด้วยเหตุที่ร้ายแก่เจ้าเรือน⁴

หาผู้ชายโมโหร้าย ชอบทูปตีผู้หญิง ไม่ควรตีก็ตี ไม่ควรผูกก็ผูก ทำให้หัวแตก บ่าพัง ไม่เป็นที่พอใจของพ่อแม่ผู้หญิง ให้ไล่หนีโดยรีบเอาทรัพย์สินทั้งหมด แม้ที่ทำมาหาได้มาด้วยกันก็ ไม่ควรแบ่งให้ เพราะเหตุว่าทำร้ายเจ้าของบ้าน ให้หย่ากันเพราะเหตุนี้⁵

¹ ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 74-75. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจน พันธุ์, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและ บทบัญญัติที่จารบนไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 6 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1155-1156.

² มังรายศาสตร์ ฉบับนอทอง : ไบลานหน้าที่ 14. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุ กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 112.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชิงหมื่น : ไบลานหน้าที่ 14. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุ กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 221.

⁴ ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 75. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธุ์, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1156.

⁵ มังรายศาสตร์ ฉบับเสาให้ : ไบลานหน้าที่ 8. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุ กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 14.

3. ลักษณะการแบ่งทรัพย์สินภายหลังที่ผู้เสียชีวิตตายจากกัน

3.1 การแบ่งทรัพย์สินเมื่อผู้เสียชีวิตตายจากกัน ใครอยู่ได้แก่ผู้นั้น หากตายทั้งคู่จึงจะตกแก่ลูกและญาติ หากไม่มีญาติตกเป็นของแผ่นดินครั้งหนึ่ง ให้ทำบุญอุทิศให้ครั้งหนึ่ง

ถ้าทั้งสองคนอยู่ด้วยกันจนแก่เฒ่า สามีตายทรัพย์สินสมบัติตกได้แก่ภริยา ภริยาตายทรัพย์สินสมบัติตกได้แก่สามี ถ้าตายทั้งสองคน ทรัพย์สินสมบัติตกไว้แก่ลูก ถ้าไม่มีลูกตกได้แก่พี่น้องของฝ่ายหญิงครั้งหนึ่ง พี่น้องของฝ่ายชายครั้งหนึ่ง ถ้าพี่น้องของฝ่ายชายไม่มีก็ตกได้แก่พี่น้องของฝ่ายหญิง ถ้าพี่น้องของหญิงไม่มี ตกได้แก่พี่น้องของฝ่ายชาย ถ้าไม่มีทั้งสองฝ่าย ให้เอาทรัพย์สินสมบัติ เข้าพระคลังครั้งหนึ่ง อีกครั้งหนึ่งให้เอาทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้สองสามีภริยา¹

ถ้าตายทั้งสองคน ให้ทรัพย์สินตกแก่พ่อแม่ของผู้หญิง ถ้าพี่น้องฝ่ายหญิงไม่มี ให้ทรัพย์สินตกเป็นของพ่อแม่พี่น้องฝ่ายผู้ชาย หรือพ่อแม่พี่น้องผู้ชายไม่มีทั้ง 2 ฝ่าย ก็ให้ตกเป็นของพระคลัง พระยาเสนาอำมาตย์ครั้งหนึ่ง อีกครั้งหนึ่งให้เอาทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้สองสามีภริยา ที่กล่าวมานี้เป็นในกรณีไม่มีบุตร หากมีบุตรทรัพย์สินตกแก่บุตรทั้งหมด²

ถ้าหากว่าสองสามีภริยาอยู่ด้วยกันจนแก่เฒ่า ผู้ตายก่อน ทรัพย์สินตกเป็นของเมีย เมียตายก่อน ทรัพย์สินตกเป็นของผัว ทั้งสองตายพร้อมกัน ทรัพย์สินตกได้แก่ลูก ถ้าไม่มีลูก ทรัพย์สินตกได้แก่ญาติพี่น้อง ฝ่ายหญิงครั้งหนึ่ง ฝ่ายชายครั้งหนึ่ง พี่น้องฝ่ายชายไม่มี ตกได้แก่พี่น้องฝ่ายหญิง พี่น้องฝ่ายหญิงไม่มี ตกได้แก่พี่น้องฝ่ายชายทั้งหมด พี่น้องไม่มีทั้งสองฝ่าย ทรัพย์สินก็ควรเข้าพระคลัง ทำพระยาเสนาอำมาตย์ครั้งหนึ่ง ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตายครั้งหนึ่ง³

หากตายทั้งสองคน ให้ทรัพย์สินสมบัติตกแก่พ่อแม่พี่น้องฝ่ายหญิง ถ้าพ่อแม่พี่น้องฝ่ายหญิงไม่มี ให้ตกแก่พ่อแม่พี่น้องฝ่ายชาย ถ้าไม่มีทั้งสองฝ่าย ให้ทรัพย์สินสมบัติตกแก่พระคลังครั้งหนึ่ง

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับเสนาให้ : ไบลานหน้าที่ 9. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จรรยาบรรณไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 16.

² มังรายศาสตร์ ฉบับนอตอง : ไบลานหน้าที่ 15-16. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 113-114.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับนอตอง : ไบลานหน้าที่ 16. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 114.

อีกครั้งหนึ่งให้เอาทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปหาสองฝั่งเมีย ความดังกล่าวมานี้ในกรณีที่ไม่มีลูก ถ้ามีลูก ทรัพย์สมบัติตกเป็นของลูกทั้งหมด¹

ถ้าหากตายทั้งสองคน ทรัพย์มรดกทั้งหมดตกได้แก่พ่อแม่ผู้หญิง ถ้าพี่แม่พี่น้องฝ่ายหญิง ไม่มีให้ตกได้แก่พ่อแม่พี่น้องของฝ่ายชาย ถ้าหากพ่อแม่พี่น้องทั้งสองฝ่าย ไม่มี ควรเอาเข้าพระคลัง ครั้งหนึ่ง อีกครั้งหนึ่ง เอาทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปหาทั้งสองคน ในกรณีที่กล่าวมานี้หมายความว่า สองสามีภรรยาไม่มีลูก ถ้ามีลูกให้ตกได้แก่ลูกทั้งหมด²

ถ้าหากอยู่ด้วยกันจนแก่เฒ่า ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งตาย ทรัพย์สินตกได้แก่อีกฝ่ายหนึ่งตาย ทั้งสองคนตกได้แก่ลูก ไม่มีลูกตกได้แก่พี่น้องของแต่ละฝ่าย ฝ่ายละครึ่ง พี่น้องของฝ่ายใดไม่มีให้ตก ได้แก่อีกฝ่ายหนึ่งทั้งหมด ถ้าไม่มีพี่น้องทั้งสองฝ่าย ให้เอาเข้าพระคลังครั้งหนึ่ง อีกครั้งหนึ่งเอา ทำบุญอุทิศกุศลไปให้ทั้งสอง³

อัน 1 ของผู้เป็นผัวก็รักษาไว้ไม่ให้ปะปนกับของผู้เป็นเมีย ของผู้เป็นเมื่อก็รักษาไว้ไม่ให้ ปะปนกับของผู้เป็นผัว เมื่อจะเอาไปทำทุนค้าขายก็ดี เขาจึงเอาออกมาเท่ากัน ได้กำไรมาเท่าใดก็ให้ แบ่งกันเท่ากันเถิด ของผู้เป็นพ่อมอบแก่ลูกชาย ของผู้เป็นแม่มอบแก่ลูกหญิง หากเขาจะหย่าร้างกัน จะแบ่งลูกกันก็ให้แบ่งเช่นเดียวกันนี้ หากเขาไม่มีลูก ผัวตายมอบให้แก่เมีย เมียตายให้มอบไว้แก่ผัว⁴

หากผัวตายก่อน ทรัพย์ก็ให้ไว้แก่เมีย เมียตายก็ให้ไว้แก่ผัว ตายทั้ง 2 คน ก็ให้ไว้แก่ลูก หากไม่มีลูก ของในเรือนนั้นให้แบ่งครึ่งแก่ญาติทั้ง 2 ฝ่าย หากฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดไม่มี ก็ให้แก่อีกฝ่าย หนึ่ง หากไม่มีทั้งสองฝ่าย ให้แบ่งถึงหนึ่งแก่ท้าวพระยาที่เขาได้อาศัยอยู่กิน อีกส่วนหนึ่งให้ทำบุญ อุทิศไปให้เขานั้นเถิด⁵

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับเตาไห้ : ไบลานหน้าที่ 8-9. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อังใน พิธินัย ไชยแสงสุก กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบบนไบลาน ภาค การวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม, หน้า 15-16.

² มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น : ไบลานหน้าที่ 15-16. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อังใน พิธินัย ไชยแสงสุก กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 222-223.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น : ไบลานหน้าที่ 16. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อังใน พิธินัย ไชยแสงสุก กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 223.

⁴ ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 69. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อังใน พิธินัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1150.

⁵ ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 76. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อังใน พิธินัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1157.

3.2 การแบ่งทรัพย์สิน กรณีผู้ขายตายก่อนผู้หญิง ญาติฝ่ายชายจะมาเอาทรัพย์สินสมบัติไม่ได้ แม้ผู้ขายจะสั่งไว้แก่ญาติตัวก็ไม่ได้ แล้วแต่ผู้หญิงจะแบ่งให้

หากเขาทำมาหากินมาด้วยกัน ผู้ชายตายก่อน พี่น้องของผู้ชายจะมาแย่งเอาทรัพย์สินอันทำมาหาได้มาด้วยกันก็ดี จะเอาเงินค่าสินสอดก็ดี ไม่ควรให้ เพราะเหตุว่าผู้ชายได้ออกจากตระกูลมาแล้ว เงินอันเป็นค่าสินสอดนั้นพ่อแม่ผู้ขายหาให้แก่ลูกเขาตั้งแต่ยังมีชีวิตอยู่ ก็ตกเป็นของลูกชายเขาแล้ว¹

ผู้ชายตายที่เรือนของผู้หญิง ไม่สั่งให้จัดการเรื่องทรัพย์สินสมบัติอย่างไร ผู้ตายทรัพย์สินสมบัติก็ยอมตกแก่เมียทั้งหมด อย่างไรก็ตามอะไรแก่เมียเขา หากผู้ชายตายโดยสั่งเรื่องทรัพย์สินสมบัติไว้ให้ญาติพี่น้อง แต่เขาตายที่เรือนภริยา เหตุที่ทรัพย์สินสมบัติอันทำมาหาได้ด้วยกันใหม่นี้ หากหามาได้ก็ด้วยผู้หญิงด้วย ไม่ใช่ของผู้ชายคนเดียวที่ไม่กินเพราะเหตุนี้ หากภริยารักสามี ไม่อยากให้สามีเสียคำพูดตามที่สั่งไว้ จะแบ่งให้ก็ตามใจ แม้ตามกฎหมายไม่ควรจะได้²

หากว่าเขาทั้งสองครองเรือนด้วยกัน ชายตายไปเสียก่อน ญาติพี่น้องผู้ชายจะมาแย่งเอาทรัพย์สินที่สามีภริยาทำมาหาได้มาด้วยกันก็ดี เอาค่าสินสอดก็ดี ไม่ควรให้ เพราะเหตุว่าผู้ชายออกเข้าเรือนแล้ว (ตระกูล) ส่วนเงินค่าสินสอดนั้นไม่ควรให้ เพราะพ่อ-แม่ของชายหากได้ให้เมื่อตอนมีชีวิตอยู่ และลูกชายได้ตายในบ้านของภริยา โดยไม่ได้สั่งการเรื่องทรัพย์สินไว้ ผู้ตายทรัพย์สินก็ตกเป็นของเมีย ถ้าหากชายได้สั่งเรื่องทรัพย์สินไว้ก็ให้ตกแก่ญาติพี่น้องของตน และเมียคนก่อน (เรือนหลัง) ก็ไม่ควรให้ เพราะเหตุว่าทรัพย์สินอันทำมาหาได้ด้วยกันใหม่นี้จะมีขึ้นได้ก็เพราะผู้หญิง ไม่ใช่ของผู้ชายคนเดียว จึงไม่ควรให้ เพราะเหตุนี้ถ้าหากผู้หญิงนั้นรักสามี ไม่โกหกหรือละทิ้งคำที่สามีสั่งไว้อย่างใดก็จัดการไปตามนั้น แม้ตามกฎหมายไม่ควรได้รับก็ตาม³

ถ้าหากสองสามีภรรยาทำมาหากินมาด้วยกัน ผู้ชายตายก่อน พ่อแม่ญาติพี่น้องของฝ่ายชายจะมาแย่งเอาทรัพย์สินที่ทำมาหาได้มาด้วยกันก็ดี เงินหมั้นก็ดี อย่าให้เอาไป เพราะเหตุว่าผู้ชายออกมาจากตระกูลแล้ว มีเข้ามีเรือนแล้ว เงินหมั้นที่พ่อแม่ให้ตั้งแต่มีชีวิตอยู่ก็ตกเป็นของลูกชายแล้ว เมื่อลูกตายบนบ้านของฝ่ายหญิง โดยไม่ได้สั่งเสียเรื่องมรดก ผู้ตายก็ต้องตกเป็นของเมีย

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับเสนาให้ : ไบลานหน้าที่ 8. ปวิวรรตโดย ประเสริฐ ฒ นคร, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จรรยาบรรณไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 14.

² มังรายศาสตร์ ฉบับเสนาให้ : ไบลานหน้าที่ 8-9. ปวิวรรตโดย ประเสริฐ ฒ นคร, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 15.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับนอตอง : ไบลานหน้าที่ 14-15. ปวิวรรตโดย ประเสริฐ ฒ นคร, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 112-113.

ไม่ควรว่ากล่าวอะไร ถ้าหากก่อนตายได้สั่งเสียเรื่องมรดกไว้ให้ตกแก่พี่น้อง ก็ไม่ควรให้ เพราะเหตุว่าทรัพย์สินที่ทำมาหาได้ด้วยกันใหม่นี้ที่มีมาได้เพราะมีผู้หญิงช่วยทำ มิใช่ผู้ชายหามาได้เพียงคนเดียวที่ไม่ให้ด้วยเหตุนี้ แต่ถ้าหาผู้หญิงรักผิด ไม่อยากให้ผิดเสียคำพูด จะแบ่งให้ญาติผิดก็ตามใจ แม้ตามประเพณีบ้านเมืองไม่ควรให้ก็ตาม¹

3.3 การแบ่งทรัพย์สินเมื่อฝ่ายหญิงตายก่อน ให้คืนสินสอดแก่ชาย และส่วนที่เป็นสินสมรสให้แบ่งเหมือนจะหย่ากัน

หากเมียซึ่งเป็นเจ้าของบ้านตายก่อน ผู้ชายจักกลับไปอยู่กับพ่อแม่ ของอันทำมาหาได้มาด้วยกันมีเท่าใด ให้พ่อแม่ผู้หญิงแบ่งแก่ผู้ชาย เหมือนดังสองคนผิดเมียมีชีวิตและหย่ากัน ค่าสินสอดนั้นเมื่อเจ้าของไม่ตาย พ่อแม่ผู้หญิงไม่ควรจะยึดถือเอาไว้ ให้คืนแก่ผู้ชายไป²

หรือว่าผู้หญิงซึ่งเป็นเจ้าของบ้านตายก่อนชาย ชายจะกลับไปอยู่กับเมียคนแรก (บ้านเดิมของตน) ของอันทำมาหาได้ด้วยกันให้พ่อแม่หญิงแบ่งปันแก่ชาย เหมือนดังว่าชายหญิงมีชีวิตอยู่ ส่วนเงินสินสอดนั้น ผู้เป็นเจ้าของไม่ตาย พ่อแม่ของหญิงจะยึดถือไว้ไม่เป็นการสมควร ให้คืนแก่ชายจึงชอบธรรม³

ถ้าผู้หญิงเจ้าของบ้านตายก่อน ผู้ชายจะกลับไปอยู่บ้านของพ่อแม่ ทรัพย์สินที่ทำมาหาได้มาด้วยกันมีเท่าใด ให้พ่อแม่ผู้หญิงแบ่งทรัพย์สินเหมือนดังว่าสองผิดเมียมีชีวิตอยู่และจะหย่ากัน เงินหมั้นนั้นเมื่อผู้เป็นเจ้าของยังไม่ตาย พ่อแม่ผู้หญิงจะยึดไว้ไม่สมควร ควรคืนให้แก่ผู้ชายไป⁴

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น: ไบลานหน้าที่ 14-15. ปรวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธิสัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ: วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบบนไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 221-222.

² มังรายศาสตร์ ฉบับเสาไห้: ไบลานหน้าที่ 8-9. ปรวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธิสัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 15.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับนอดอง: ไบลานหน้าที่ 15. ปรวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธิสัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 113.

⁴ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น: ไบลานหน้าที่ 15. ปรวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธิสัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 222.

กฎหมาย : ลักษณะมรดก

1. ลักษณะการพิจารณาเกี่ยวกับมรดกกรณีต่าง ๆ

1.1 หลักการพิจารณาเกี่ยวกับการสืบมรดกโดยทั่ว ๆ ไป

ผู้ตายให้มรดกแก่เมีย เมียตายให้มรดกแก่ผู้ พ่อแม่ตายให้มรดกแก่ลูก ลูกตายให้มรดกแก่พ่อแม่ ย่าตายให้มรดกแก่หลาน หลานตายให้มรดกแก่ปู่ย่า ครูตายให้มรดกแก่ศิษย์ ศิษย์ตายให้มรดกแก่ครู (อักษรเลอะเลือนไม่อาจตีความได้) เจ้าของมรดกเมื่อจะตาย หากสั่งไว้ว่าให้ใคร จึงจะชอบธรรม¹

อัน 1 ลูกที่พ่อแม่ได้เกื้อหนุนให้ไปเอาตัวเอาเมีย ข้าวของต่าง ๆ พ่อแม่ก็ได้แบ่งปันให้มันแล้ว เมื่อพ่อแม่มันตาย อย่าให้ทรัพย์มรดกแก่มัน หากพ่อแม่สั่งเสียไว้เท่าใดก็ทำให้แก่มันเท่านั้นเถิด หากไม่ได้สั่งเสียไว้อย่าให้แก่มัน แต่ให้กับลูกผู้ที่เลี้ยงพ่อแม่มันเถิด หากไม่มีลูกผู้เลี้ยงพ่อแม่มีแต่ลูกผู้ออกเรือนไป จึงควรให้ทรัพย์มรดกแก่มัน หากยังมีหลานอยู่ เลี้ยงดูก็ให้มอบให้แก่ผู้หลานนั้นเถิด หากว่าหลานก็ไม่มี แต่มีข้าผู้จะสืบเรือน ข้าวของนั้นในและหากการงานมันก็ทำได้ ก็ให้มอบแก่มันทั้งของในเรือนนั้นเถิด²

อัน 1 ผู้หนึ่งจะตาย ไม่มีลูกหลาน ญาติ พี่น้อง จะสืบเชื้อสายแห่งตน แต่มีลูกศิษย์ผู้หนึ่ง ผู้ที่ตนได้สั่งสอนไว้ อาจจะให้สืบ ศาสตร์ศิลป์ และอยู่อุปถัมภ์จากตนตราบชั่วชีวิต ก็ให้ลูกศิษย์นั้นครอบครองของในเรือนแทนตน เป็นดังศิษย์ 3 คน เป็นครู 1 ลูกศิษย์ 2 คน คนหนึ่งมุ่งมั่นเล่าเรียนหนังสือ รับเอาเฉพาะคำสั่งสอนจากครูสิ่งเดียว อีกคนหนึ่งอุปถัมภ์จากครูดั่งปฏิบัติต่อพ่อแม่ เมื่อครูตายให้ยกทรัพย์มรดกนั้นแก่ลูกศิษย์ผู้อุปถัมภ์จากนั้น ภายหลังหากลูกศิษย์นั้นตาย ก็ให้ทรัพย์มรดกตกเป็นของลูกศิษย์ผู้เรียนหนังสือ คำสั่งสอนของพ่อครูนั้น ถ้าลูกศิษย์ตายก่อนพ่อครู พ่อครูก็ได้ทรัพย์ของลูกศิษย์นั้น ดังกล่าวนี้เป็นวัตรแห่งศิษย์ทั้งหลาย³

¹ ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 58. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบน ไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 6 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1139.

² ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 60. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 1141-1142.

³ ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 63-64. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 1144-1145.

1.2 หลักในการพิจารณาแบ่งมรดกแก่ผู้มีลูกหลายคน ตามหน้าที่ที่กระทำต่อพ่อแม่

อัน 1 มีลูก 4 คน เป็นชาย 3 คน หญิง 1 คน ชายคนโตไปกินนาคด้วยขุน คนรองไปบวช เป็นพระชาย คนเล็กไปค้าขาย ผู้หญิงอยู่เลี้ยงดูปฏิบัติพ่อแม่ พอบิดามารดาตาย เขาแบ่งมรดกกันไม่ เป็นให้แบ่งเป็น 15 ส่วน ผู้ที่คนโตไปกินนากับขุน สุขทุกข์สิ่งใดพ่อแม่ยังหวังพึ่งให้แบ่งให้ 2 ส่วน ลูกชายคนเล็กที่ไปค้าขาย ถ้าหากสมบัติพ่อแม่หมดยังหวังพึ่งให้แบ่งให้ 2 ส่วนเหมือนกัน ลูกชายคน รองที่บวชเป็นพระนั้นก็ด้วยหวังให้พี่แม่พ้นจากทุกข์แบ่งให้ 4 ส่วน ผู้หญิงซึ่งปรนนิบัติพ่อแม่ รักษาเข้า ของ มิให้เสียหาย แบ่งให้ 7 ส่วน¹

อัน 1 พ่อแม่มีลูก 4 คน ผู้ชาย 3 คน ผู้หญิง 1 คน พี่ชายคนโตเดินทางไปกินนาคอยู่กับขุน ผู้หนึ่งไปบวชเป็นพระ ผู้หนึ่งไปค้า ผู้น้องคนเล็กอยู่ปรนนิบัติพ่อแม่ พ่อแม่ตายให้แบ่งทรัพย์มรดก ออกเป็น 15 ส่วน ให้คนที่ไปกินนากับขุน 2 ส่วน คนที่ไปค้า 2 ส่วน เพราะเหตุว่าทุกข์สุขอย่างไรก็ ยังหวังพึ่ง ให้ผู้ไปบวช 5 ส่วน เพราะเหตุว่าจะเอาพ่อแม่พ้นทุกข์ ให้น้องคนเล็กที่เป็นผู้หญิง 6 ส่วน เพราะอยู่ปรนนิบัติพ่อแม่ รักษาทรัพย์สินพ่อแม่เอาไว้²

อัน 1 พ่อแม่มีลูก 4 คน ผู้หนึ่งไปบวช ผู้หนึ่งไปค้าขายหรือทำไร่นาเลี้ยงพ่อแม่ ผู้หนึ่ง ไปปฏิบัติแก่ท้าวพระยา ผู้หนึ่งเป็นหญิงอยู่เรือนอุปฐากพ่อแม่รักษาข้าวของ พ่อแม่ตายให้แบ่ง ทรัพย์มรดก ดังนี้ ผู้ไปค้าขายเลี้ยงพ่อแม่ส่วนหนึ่ง ผู้ไปปฏิบัติท้าวพระยาส่วนหนึ่ง ลูกผู้หญิงผู้อยู่ ปรนนิบัติพ่อแม่ 2 ส่วน จึงชอบแล³

เช่น ผู้หนึ่งมีลูก 4 คน (อัครเถระเถื่อน) เขา 2 คน 3 คนนี้ เมื่อพ่อแม่เขายังไม่ตาย ไม่ได้ แบ่งปันให้แก่เขา (ลูก) แล้วพ่อแม่ตายไป ให้ขุนพิจารณาแบ่งปันข้าวของให้แก่เขา ดังนี้ ให้แบ่งข้าว ของเป็น 10 ส่วน ผู้พี่คนแรกได้ 4 ส่วน ผู้หญิงคนที่ 2 ได้ 3 ส่วน คนที่สามได้ 2 ส่วน คนที่สี่ได้ 1

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับนอทอง : ไบลานหน้าที่ 21. ปรีวรรคโดย ประเสริฐ ณ นคร, อังนิน พิธินัย ไชยแสงสุก กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จรรยาบรรณ ไบลาน ภาค การวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 119.

² มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชิงมน : ไบลานหน้าที่ 21. ปรีวรรคโดย ประเสริฐ ณ นคร, อังนิน พิธินัย ไชยแสงสุก กุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 228.

³ ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 59-60. ปรีวรรคโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจน พันธุ์, อังนิน พิธินัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1140-1141.

ส่วน แบ่งกันแบบนี้ชอบ เพราะผู้พี่นั้น ได้เลี้ยงพ่อแม่ ยัง ได้กินแรง น้องยังเล็ก พ่อแม่ได้แต่เลี้ยงฝ่ายเดียว อัน 1 พ่อแม่รักลูกผู้ใดและให้ข้าวของแก่มันเมื่อยังมีชีวิต ถือว่าชอบ¹

1.3 มรดกที่พ่อแม่สั่งไว้ให้แก่ลูกหลาน หรือข้าทาส ตลอดจนใครก็ตาม ต้องเป็นไปตามที่สั่งไว้ ห้ามขัดขืน ถือเป็นจารีต

อัน 1 มีลูกชาย หญิงหลายคน จะแบ่งมรดกกันไม่ได้ พ่อแม่มีคำสั่งก็ให้ทำตามคำสั่งนั้น เพราะมีพยานรู้เห็น²

ลักษณะพ่อแม่ป่วยตาย สั่งให้ทรัพย์สมบัติแก่ลูก ข้าหญิงข้าชาย ก็ควรให้เป็นไปตามคำสั่งผู้ตายทุกอย่าง เพราะเหตุว่าเป็นของผู้ตายทุกอย่าง สั่งไว้ให้แก่ใครคนนั้นจึงจะได้ ไม่ควรยกเล็กคำสั่ง ผู้ตายสั่งไว้ ให้แก่ใครก็ควรให้แก่ผู้นั้น³

ลักษณะบิดามารดาป่วยตายต้องแบ่งมรดกกัน ป่วยตายายสั่งเรื่องทรัพย์สมบัติไว้ให้แก่ลูกหลานตนก็ดี แก่ข้าหญิงชายก็ดี ก็ควรปฏิบัติตามคำสั่งของผู้ตายทุกอย่าง เพราะเหตุว่าทรัพย์สมบัติเป็นของผู้ตายทุกอย่าง ผู้ตายสั่งไว้ให้แก่ผู้ใดผู้นั้นจึงควรได้ ไม่ควรเปลี่ยนแปลงคำของผู้ตาย ถ้าหากมีลูกหลานหลายคน ผู้ใดมีคุณแก่พ่อแม่มากกว่าก็ควรได้⁴

อัน 1 ลูกชายหญิงมีหลายคน พ่อแม่ตายหมด จะแบ่งมรดกกันไม่เป็น หรือพ่อแม่สั่งไว้มีพยานรู้เห็น ก็ให้ทำตามคำสั่งนั้นทุกอย่าง⁵

อัน 1 มีลูกหลายคน พ่อแม่ตายจะแบ่งทรัพย์สมบัติกันไม่ได้ ถ้าหากพ่อแม่สั่งไว้ก่อนตายอย่างไร โดยมีพยานรู้เห็นก็ให้เป็นไปตามคำสั่งทุกอย่าง ถ้าไม่ได้สั่งไว้ ก็ให้พิจารณาดูว่าลูกคนไหน

¹ ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 58-59. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 1139-1140.

² มังรายศาสตร์ ฉบับเสนาให้ : ไบลานหน้าที่ 11. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนไบลานภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 21.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับเสนาให้ : ไบลานหน้าที่ 12. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

⁴ มังรายศาสตร์ ฉบับนอดอง : ไบลานหน้า 21-22. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 119-120.

⁵ มังรายศาสตร์ ฉบับนอดอง : ไบลานหน้า 21. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 119.

ทำคุณกับพ่อแม่ คนไหนทำตัวเป็นศัตรูกับพ่อแม่ ให้แบ่งตามที่เป็นคุณหรือไม่เป็นคุณ ตามความสมควร¹

ลักษณะพ่อแม่ผู้ตายสั่งเสียให้มรดกแก่ลูกหลานชายชาย หญิง ก็ควรทำตามคำสั่งผู้ตาย เพราะเหตุว่าทรัพย์สมบัตินั้นเป็นของผู้ตายทั้งหมด สั่งไว้อย่างไรก็ให้ทำตามนั้น ไม่ควรละเว้นคำสั่งของผู้ชาย ถ้าหากลูกหลายคน ลูกคนไหนมีบุญคุณต่อพ่อแม่มากก็ให้มรดกมาก²

ถ้าหากเป็นท้าวพระยาผู้เป็นใหญ่ แม่พ่อ แม่จะสั่งหรือไม่สั่งให้เป็นคนได้มรดกก็ดี ก็ถือว่าเป็นคนได้รับมรดกของพ่อ แม่นั้น ดังนั้นมรดกของท้าวพระยาที่ดุจดังของพระสงฆ์นั้น และของพระสงฆ์ถ้าไม่ได้สั่งเอาไว้เมื่อตายไป จะเอาของนั้นไม่ได้ ต้องให้เจ้าที่เป็นใหญ่มาแบ่งให้ จึงจะได้ ผู้ใดบังอาจเอา ถือเป็นอาบัติ ถ้าผู้ตายได้สั่งว่าให้มรดกแก่บุคคลใด ผู้นั้นเป็นคนได้มรดกจนหมด

อัน 1 ผู้สั่งให้คนอื่นรับมรดกของตนนั้นเป็นเจ้าของข้าวของ เมื่อเขาสั่งให้กับคนใด คนนั้นก็เป็นคนได้รับมรดก³

ต่อไปจะกล่าวถึง คำสั่งที่คนตายได้สั่งเอาไว้ หากใครไม่ทำตามถือเป็นบาปมากนั้ ซึ่งมีในคาถापुत्रมนต์ที่ว่า ปาसानาสตตครุกโลกโตเทวา วิจรนาโตวสุณโมวาโตโตโต พุทธานสาสนที่ว่าหนักมีดังนี้

คำสอนเทวดาของตนประเสริฐกว่าเทวดาองค์อื่น เป็น 1

การเคารพยำเกรงแก่ผู้เฒ่าผู้แก่ เป็น 1

การเคารพแก้วทั้ง 3 ประการ เป็น 1

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น : ไบลานหน้าที่ 21. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อังนิน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 228.

² มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น : ไบลานหน้าที่ 21-22. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อังนิน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 228-229.

³ ธรรมศาสตร์ ฉบับวัดปากทอง : ไบลานหน้าที่ 19. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและ อานันท์ กาญจนพันธ์, อังนิน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1289.

รวมเป็น 5 อย่างที่ว่ามาเป็นกรรมหนักในโลกนี้ ผู้ใดไม่ทำตามคำสั่งของคนตายนั้น เช่น ผู้ที่เขาสั่งให้ยกสมบัติให้ แต่ไม่ได้ให้ ผู้ที่เขาไม่ได้สั่งให้เอาให้ แต่ก็ยกเรือนให้ เป็นต้น กรรมอันนี้ เป็นกรรมหนักกว่ากรรมทั้ง 5 ประการ ที่ได้กล่าวมาแล้ว

แม้ผู้ใดมีลูก 5 คน แต่พ่อ แม่ ไม่ได้มีคำสั่งให้ยกมรดกให้ ก็ให้ข้าชายนั่นเป็นคนรับมรดกแทน เหตุเพราะมีธรรมว่า อนตมโศทาสาปี

ลูกทั้ง 2 คือ หญิงก็ดี ชายก็ดี หลานทั้ง 2 ยังมีชีวิตอยู่ที่ดี ก็ควรจะได้รับมรดก เหตุที่ธรรมพระพุทธรเจ้าว่า ปุตตา ชิตนเตสสุ¹

1.4 เงินที่ลูกคนไหนยืมไปจากพ่อแม่ เมื่อจะแบ่งมรดกต้องเอามาคืนกองกลางก่อน แล้วแบ่งกัน

อัน 1 ลูกคนไหนกู้เงินพ่อแม่ทำทุนค้าขายยังทันได้ชดใช้ เมื่อพ่อแม่ตายควรเอามาแบ่งปันกัน แต่เฉพาะเงินต้นเท่านั้น ส่วนอันได้กำไรให้ตกเป็นของลูกคนนั้น ไม่ควรนำมาแบ่งปันกัน²

อัน 1 ลูกคนไหนกู้เงินพ่อแม่ไปทำทุน ยังไม่ทันได้ชำระคืนพ่อแม่ก็ตาย ก็เพียงเอาเงินต้นมาคืน เพื่อแบ่งปันกัน กำไรก็ควรเป็นของลูกคนนั้น³

อัน 1 ข้าวของอันใดที่พ่อแม่เกื้อหนุนให้ลูก เมื่อไปแต่งงาน ออกเรือนไปข้างหน้า และให้ข้าวของที่เกี่ยวข้องกับเครื่องยศประกอบศักดิ์ แต่ไม่ได้ให้เป็นสิทธิขาด หากมันตายก่อนพ่อแม่ ให้พ่อแม่เอาของนั้นคืนเถิด หากว่าพ่อแม่มันตายก่อน และไม่ได้สั่งให้ยกแก่มัน ให้เอาของอันนั้นเอาออกมาแบ่งพี่น้องมันเถิด หากพี่น้องมันไม่มี ก็ให้ตกเป็นของมันทั้งมวล มันตายก็ให้ตกเป็นของเมียมันจงสิ้น⁴

¹ ธรรมศาสตร์ ฉบับวัดปากทอง : ไบลานหน้าที่ 67. ปรีวรรคโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1337.

² มังรายศาสตร์ ฉบับเสนาให้ : ไบลานหน้าที่ 12. ปรีวรรคโดย ประเสริฐ ฒ นคร, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 22.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชิงหมัน : ไบลานหน้าที่ 22. ปรีวรรคโดย ประเสริฐ ฒ นคร, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 229.

⁴ ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 61-62. ปรีวรรคโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1142-1143.

อัน 1 มีลูกหลายคน ผู้เอาข้าวของไปใช้จ่าย เอาไปกินเท่าใดก็ดี มันเอาไปค้าได้กำไร ให้แยกกำไรออกไว้แก่มัน เอาแต่ต้นทุนให้นำมาแบ่งแก่พี่น้อง¹

1.5 มรดกที่ลูกผู้ใดเอาไปซ่อนไว้ก่อนพ่อแม่ตาย หากสืบรู้ภายหลัง จะต้องเอามาสมทบกองกลางแบ่งปันกัน

อัน 1 เมื่อยังไม่ทันได้แบ่งปันมรดกกัน ลูกคนไหนหาเอาซ่อนเร้น ภายหลังรู้ความจริง ให้เอามาแบ่งกัน อย่าไหม้ลูกคนนั้น เพราะเหตุว่าเป็นของพ่อแม่เขา²

อัน 1 ยังไม่ทันแบ่งมรดกกัน ลูกคนไหนเอาทรัพย์สินไปซ่อน ภายหลังรู้ให้นำเอามาแบ่งปันกัน อย่าไหม้คนนำเอาไปซ่อน เพราะเหตุว่าทรัพย์สินนั้นเป็นของพ่อแม่เขาเอง³

อัน 1 ลูกพ่อเดียวกันก็ดี พ่อเดียวกันแต่ต่างแม่อีกดี แม่เดียวกันแต่ต่างพ่ออีกดี เมื่อพ่อแม่ตาย ลูกผู้ใดหากเอาของไปซ่อนไว้ หากคนทั้งหลายรู้เห็น ให้เอาของนั้นออกมาแบ่งปันแก่พี่น้อง ให้ปันแก่มัน 1 ส่วน แก่พี่น้องมัน 1 ส่วน อย่าให้โทษแก่มัน⁴

1.6 มรดกที่ท้าวพระยาข่มเหงเอาไปหรือที่โจรลักเอาไป หากผู้ใดไปตามคืนได้เป็นของผู้นั้น

อัน 1 ทรัพย์ซึ่งเจ้าขุนข่มเหงเอาไปก็ดี โจรปล้นเอาไปก็ดี พ่อแม่ตามเอาคืนไม่ได้ พ่อแม่ตายแล้ว ลูกหลานคนไหนเอาคืนมาได้ ก็ควรให้แก่ผู้นั้น ไม่ควรแบ่งปัน⁵

อัน 1 ทรัพย์สินใดเจ้าขุนข่มเหงเอาไปก็ดี โจรลักเอาก็ดี เมื่อตอนพ่อแม่อยู่เอาคืนไม่ได้ พ่อแม่ตายลูกหลานคนไหนหากสามารถเอาทรัพย์สินคืนมาได้ เงินส่วนกำไรควรตกแก่คนนั้น ไม่ควรนำมาแบ่งปันกัน¹

¹ ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 61. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1142.

² มังรายศาสตร์ ฉบับถอด : ไบลานหน้าที่ 22. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 120.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชิงหมื่น : ไบลานหน้าที่ 22. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จรรยาบรรณ ไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 229.

⁴ ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 69-70. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1150-1151.

⁵ มังรายศาสตร์ ฉบับเส้าให้ : ไบลานหน้าที่ 12. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 22.

อัน 1 ของที่ถูกเจ้าขุนข่มเหงเอาไปก็ดี โจรลักไปก็ดี พ่อแม่ไม่สามารถเอาคืนมาได้ ลูกหลานคนไหนเอาคืนมาได้ ก็ควรเป็นของคนนั้น ไม่ควรนำมาแบ่งปันกัน²

อัน 1 ลูกผู้หนึ่งไปทวงถามหนี้สินของพ่อแม่ ที่ผู้อื่นกู้ไป ให้เอาไว้แก่มันเถิด เหตุว่ามันไปทวงถามมาด้วยความยากลำบาก

อัน 1 โจรลักไปก็ดี ท้าวพระยาข่มเหงเอาก็ดี มันเพียรพยายามติดตามมาได้ ก็ให้แก่มันเถิด

3

1.7 มรดกที่พ่อแม่ให้ด้วยเสนาหา หรือลูกหาได้เอง ไม่ควรนำมาแบ่งกัน ลูกคนใดมีคุณแก่พ่อแม่ควรได้มากกว่า

ถ้าลูกหลานมีหลายคน คนไหนมีคุณแก่พ่อแม่มากก็ควรให้แก่ผู้นั้นมากกว่าคนอื่น ลูกคนไหนค้าขายได้หรือด้วยวิชาความรู้ ของสิ่งนั้นไม่ควรนำมาแบ่งกัน⁴

ลูกเป็นผู้ทำมาหาได้นำมาใช้จ่ายร่วมกัน หากค้าขายได้ก็ดี ได้ด้วยวิชาความรู้ก็ดี ของเหล่านี้ไม่ควรแบ่งปันกัน⁵

อัน 1 พ่อแม่มีชีวิตอยู่ รักลูกคนไหน และแบ่งปันทรัพย์ให้ก็ควรเป็นของผู้นั้น ไม่ควรนำมาแบ่งปันกัน หากลูกคนไหนได้กำไรจากการค้าขาย หรือได้ด้วยวิชาความรู้ ก็ไม่ควรนำมาแบ่งปันกัน⁶

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับถอดอักษร : ไบลานหน้าที่ 22. ปรวรดโดย ประเสริฐ ณ นคร, อังใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 120.

² มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น : ไบลานหน้าที่ 22. ปรวรดโดย ประเสริฐ ณ นคร, อังใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 229.

³ ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 61. ปรวรดโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อังใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1142.

⁴ มังรายศาสตร์ ฉบับเสนาให้ : ไบลานหน้าที่ 12. ปรวรดโดย ประเสริฐ ณ นคร, อังใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนใบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 22.

⁵ มังรายศาสตร์ ฉบับถอดอักษร : ไบลานหน้าที่ 22. ปรวรดโดย ประเสริฐ ณ นคร, อังใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 120.

⁶ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น : ไบลานหน้าที่ 22. ปรวรดโดย ประเสริฐ ณ นคร, อังใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 229.

1.8 มรดกที่ผู้ตายไม่ได้สั่งไว้ว่าให้ใคร ให้ถือเอาผู้เลี้ยงดูพ่อแม่และผู้มีคุณแก่พ่อแม่มากน้อยกว่ากันเป็นเกณฑ์พิจารณา

ให้พิจารณาว่าผู้ใดได้เลี้ยงพ่อแม่ ใครเอาพ่อแม่เป็นศัตรูหรือไม่ ใครที่พ่อแม่ชายหรือไม่ ลูกคนไหนยากจนหรือไม่ มีคุณหรือไม่มี ก็ให้แบ่งให้มากน้อยตามสมควร¹

หรือว่าไม่สั่งหากคนไหนอยู่เลี้ยงพ่อแม่ คนไหนเอาพ่อแม่เป็นศัตรูและไม่เป็นศัตรู คนไหนพ่อแม่ชายหรือไม่ชาย แบ่งส่วนให้ลูกผู้ลำบากหรือไม่ลำบาก ลูกผู้มีคุณหรือไม่มีคุณตามความหนักเบาให้แก่เขาทั้งหมด²

1.9 ลูกหลานที่ไม่สมประกอบ และไม่ศรัทธาในพระรัตนตรัย ตลอดจนไม่เลี้ยงดูพ่อแม่ และไม่เชื่อฟังคำสั่งสอนไม่มีสิทธิได้รับมรดก

อัน 1 ผู้หนึ่ง มีลูกหลายคน เมื่อพ่อแม่ตาย ลูกผู้ใดไม่สมประกอบ คือเป็นม่องก็ดี เป็นคนง่อยเปลี้ยก็ดี เป็นคนขี้ ไม่รู้จักดีชั่วก็ดี เป็นบ้า เป็นคนโง่ ตาบอด เป็นโรคร้ายอันเป็นที่น่ารังเกียจ เช่น เป็นकुठะราด เป็นโรคเรื้อนก็ดี เขาเหล่านี้ ไม่มีส่วนได้รับทรัพย์มรดก แต่ให้พี่น้องเมตตา ให้เขาแต่พออ้อม พอได้นุ่งห่ม ไปจนตาย จึงชอบแล้ว

ถ้าหากเขายังมีชีวิตอยู่ ไม่ได้เลี้ยงดูพ่อแม่ ไม่ควรให้อะไรเลย ให้แต่ตามองดู (โบราณขาดหายไปมาก) 5 ครั้งเถอะ หนังสือที่พระยามังรายตัดสินเอาไว้ดังที่กล่าวมาแล้ว ก็ให้พิจารณาให้ดีเถอะ⁴

ถ้าหากว่ามีลูกไม่เป็นคุณกับพ่อแม่ ไม่เลี้ยงดูพ่อแม่ เมื่อพ่อแม่ ไม่ได้ให้อะไรเลย ก็เป็นอันว่าไม่ได้รับมรดกเลย⁵

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับเสนาให้ : ไบลานหน้าที่ 11. ปวิวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 21.

² มังรายศาสตร์ ฉบับนอดอง : ไบลานหน้าที่ 21. ปวิวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 119.

³ ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 62-63. ปวิวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายด้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบาทผู้ดูแลที่จารบอนโบราณ ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 6 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1143-1144.

⁴ ธรรมศาสตร์ ฉบับวัดปากทอง : ไบลานหน้าที่ 88-89. ปวิวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1358-1359.

⁵ ธรรมศาสตร์ ฉบับวัดปากทอง : ไบลานหน้าที่ 19. ปวิวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ่างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1289.

(บุตรดา) อันว่าลูกหญิงชาย (ทพพจ) สอนยากไม่ปฏิบัติตามคำสอนของพ่อแม่¹ (สเจ โหนติ) ถ้าพ่อแม่ (กรีส) ได้กระทำ (อปุตเตก) ไม่ให้พวกเขาเป็นลูกอีกต่อไป ต้องหากคนเฒ่าแก่ มาเป็นพยาน แล้วก็ตัดเสียไม่ให้เป็นลูกอีกต่อไป (มเต) ในเมื่อ (เตสมตาศปีตุน) พ่อแม่ตายไป (ทพพจ) ลูกที่สอนยากเหล่านั้น (सानิสรา) ก็ไม่เป็นใหญ่ในตระกูลนั้น สมบัติของพ่อแม่ ก็ควรตกแก่ญาติ พี่น้องของเขาอนเสียจากลูกที่พ่อแม่ ตัดไม่ให้เป็นลูกเท่านั้น (อยชมโม) อันธรรมเนียมนี้ (ภควโต) พระวุฒิโต ได้เทศนา (สุดเต) ไว้ในชาดกที่นานมาแล้ว¹

1.10 หลักการพิจารณาในกรณีคนสองคนมีมรดกปนกัน ใครตายคนอยู่ได้หมด ลูก ญาติ จะอ้างสิทธิไม่ได้ และมรดกที่ฝากไว้ให้ผู้เยาว์

ชน อันว่าข้าวของ (อุภินน) ของคน 2 คน (สสฐ) ปนกันเอาไว้ (ชน) ข้าวของ (พหุชานน) ของคนหลายคนก็ดี (สสฐ) ที่ได้เอาปนกันไว้ (สียา) เพิงมี (เตสุ) ระหว่างเจ้าของนั้น (เอโกจ) คนใด คนหนึ่ง (มโตแล) ได้ตายไป (อสสทเวยย) (ชีวนโต) เจ้าของคนที่ยังมีชีวิตอยู่ก็เป็นเจ้าของข้าวของนั้น (สสฐ) ของที่ปนกันเอาไว้ (โหติ) ก็เป็นดังที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งอธิบายโดยละเอียดได้ว่าสิ่งของ ของคนหลายคนที่ได้นำมาปนกันไว้ ก็เป็นของอันเดียวกันในระหว่างเจ้าของนั้น ถ้าหากตาย เสีย 1 หรือ 2 คน ของส่วนของผู้ตายที่นำมาปนกันไว้ ก็เป็นของผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ โดยไม่ตกถึง ญาติพี่น้องของผู้ตายเลย²

อธิบายโดยละเอียดได้ว่า คนที่ก่อนจะตายได้ส่งของอันเป็นส่วนของตนที่ยังไม่ได้แบ่ง ยังเป็นของอันเดียวกันอยู่กับของคนอื่น ให้กับลูกของตน ถือได้ว่ายังไม่ได้มอบให้ลูกของมัน³

คนที่ เป็นเจ้าของร่วมที่ยังมีชีวิตอยู่ จะแบ่งให้กับลูกหลานของผู้ตายที่มาขอเอา นั้น ตามความพอใจของเขา เพราะเหตุว่าญาติพี่น้องของคนตาย ไม่ได้เป็นใหญ่ในข้าวของนั้น

¹ ธรรมศาสตร์ ฉบับวัดปากทอง : ไบลานหน้าที่ 73-74. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 1343-1344.

² ธรรมศาสตร์ ฉบับวัดปากทอง : ไบลานหน้าที่ 89. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายด้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและ บทบัญญัติที่จารบอนในลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 7 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1359.

³ ธรรมศาสตร์ ฉบับวัดปากทอง : ไบลานหน้าที่ 90. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 1360.

ตามคำอธิบายก็มีดังนี้ แม้ที่สุดว่าเมื่อมันจะตาย มันจะได้สั่งไว้ว่าที่เป็นอยู่ ส่วนที่เป็นของมัน มันจะยกให้กับพระธรรมและพระสงฆ์ที่ดี ของสิ่งนั้นก็ไม่ได้ถือว่าเป็นของพระธรรมหรือพระสงฆ์ เพราะว่าของนั้นมันยังปนกับของคนอื่นอยู่ เมื่อมันตายแล้วของที่มันเอาไปปนกับของท่านเอาไว้ ก็ตกเป็นของเจ้าของรวมคนอื่นที่ยังมีชีวิตอยู่ แม้เจ้าของรวมผู้มีชีวิตอยู่นั้นจะได้ให้ทานก็เป็นส่วนของเขา ถ้าไม่ให้ ยศสกาจิก แก่ผู้ใดผู้หนึ่ง¹

2. ลักษณะการแบ่งมรดกระหว่างลูกเมียหลวงและลูกเมียน้อย

2.1 การแบ่งมรดกระหว่างลูกเมียหลวงและลูกเมียน้อย ที่แม่ทั้งสองมีชาติสกุลเสมอกัน ให้แบ่งเท่ากัน

อัน 1 เป็นลูกเมียหลวงก็ดี ลูกเมียน้อยก็ดี มีฐานะเสมอกัน ควรแบ่งของให้เท่ากัน²

อัน 1 พ่อมีเมีย 2 คน เมียคนแรกไม่มีลูก จึงไปแต่งงานกับเมียคนหลัง มีลูก 1 คนก็ดี 2 คนก็ดี เมื่อพ่อแม่ตาย มรดกของเมียคนแรกก็ตกได้แก่ลูกของเมียคนหลัง มรดกของเมียคนแรกก็ตกได้แก่ลูกของเมียคนหลัง ญาติพี่น้องของเมียคนแรกก็ไม่ควรไปว่าอะไรเขา หรือว่าลูกของเมียคนแรกมีมรดกของแม่ย่อมตกได้แก่ลูก³

อัน 1 ลูกเมียน้อยก็ดี ควรให้ทรัพย์มรดกเท่ากัน⁴

¹ ธรรมศาสตร์ ฉบับวัดปากทอง : ไบลานหน้าที่ 90-91. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและอานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1360-1361.

² มังรายศาสตร์ ฉบับนอดอง : ไบลานหน้าที่ 23. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 121.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับนอดอง : ไบลานหน้าที่ 24. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 122.

⁴ ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 65. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1146.

อัน 1 ชายผู้หนึ่งมีเมีย 2 คน เมียหลวงไม่มีลูก เมียน้อยมีลูก พ่อตายทรัพย์มรดกให้ไว้แก่เมียทั้งมวล (ทั้ง 2 คน) หากเมียน้อยไม่มีลูก ให้ทรัพย์แก่มันทั้งมวล หากเมียหลวงยังมีชีวิตอยู่ ให้แบ่งแก่เมียน้อยและลูกถึงหนึ่ง เมียหลวงถึง 1 หากเมียหลวงมีผิวใหม่ มีลูกที่ดี มันตายให้เอาทรัพย์แก่ผิวมันเถอะ¹

อัน 1 ชายผู้หนึ่ง มีเมียผู้หนึ่งและมีลูกด้วยกัน ภายหลังไปได้อีกผู้หนึ่งมาเป็นเมียน้อย ลูกเมียน้อยก็มีด้วยกัน ผิวเมียตายแล้ว ให้แบ่งปันทรัพย์แก่ลูกเมียหลวง 1 ส่วน ลูกเมียน้อย 2 ส่วน ให้ลูกเมียน้อยได้เท่าลูกเมียหลวง

หากว่าลูกเมียหลวงไม่มี ให้ตกเป็นของลูกเมียน้อยทั้งมวล ญาติพี่น้องเมียหลวงก็ดี หรือพ่อก็คืออย่าว่าอะไรเถิด²

อัน 1 พ่อมีเมีย 2 คน เมียหลวงไม่มีลูก เมียน้อยมีลูก พ่อกับเมียหลวงตาย ของในบ้าน เมียหลวงให้ตกได้แก่ลูกเมียน้อย พี่น้องของเมียหลวงจะมาเอาไม่ได้ ถ้าลูกเมียหลวงก็มีทรัพย์ก็ตกอยู่แก่ลูกทั้งหมด³

2.2 การแบ่งมรดกระหว่างลูกเมียหลวง และลูกเมียน้อยที่เป็นทาส ให้ลูกเมียหลวงได้มากกว่า

อัน 1 ไปอยู่กับเมีย มีลูก 1 หรือ 2 คน สามเณรไปเฝ้าเอกริยาน้อยซึ่งพ่อแม่ขามา มีลูกด้วยกัน เมื่อพ่อแม่ตายให้แบ่งมรดกเป็น 5 ส่วน ลูกเมียหลวงได้ 3 ส่วน ลูกเมียน้อยได้ 2 ส่วน แม้นลูกเมียหลวงและเมียน้อยมีหลายคนก็ให้แบ่งปันกันตามส่วนมากน้อย⁴

อัน 1 พ่อไปได้เข้าผู้หญิงมาเป็นเมีย มีลูกก็ควรแบ่งมรดกให้ครึ่งส่วน เพราะเหตุว่าเป็นเชื้อสายของพ่อเหมือนกัน⁵

¹ ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 66. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1147-1148.

² ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 66-67. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1147-1148.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น : ไบลานหน้าที่ 24. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จรรยาบรรณโบราณ ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 231.

⁴ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น : ไบลานหน้าที่ 24. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 231.

⁵ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น : ไบลานหน้าที่ 22. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธินัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 229.

คนผู้ชายไปสู่เรือนหน้า 1 คนก็ดี 2 คนก็ดี มันหากไปสู่ขอเอาเมียน้อยผู้หนึ่ง พ่อแม่เอา มาขายก็ดี มีลูกด้วยกัน เมื่อพ่อแม่เขาตาย ให้แบ่งทรัพย์มรดกนั้นเป็น 5 ส่วน ให้แก่ลูกเมียหลวง 3 ส่วน ลูกเมียน้อย 2 ส่วน หากเมียน้อยยังอยู่ให้ได้ 1 ส่วน แต่หากลูกเมียหลวงมีหลายคนก็ดี ก็ให้มันตาม หลายคนนั้นเกิด¹

หากลูกเมียน้อยไม่มีให้แบ่งข้าวของเป็น 3 ส่วน ให้เมียน้อย 1 ส่วน ให้เมียหลวง 2 ส่วน หากไม่มีทรัพย์สินมากนัก เชื้อชาติมันก็ต่ำกว่าเมียน้อย แต่มันก็ได้ร่วมสร้างของในเรือนเมียน้อย ไม่ได้สร้าง ให้แบ่งปันกันเท่ากัน หากว่าเมียหลวงไม่ได้ร่วมสร้างของในเรือนให้หมอบแก่มัน ส่วน 1 ให้เมียน้อย 2 ส่วน²

อัน 1 หากว่าผู้ชายได้หญิงมาเป็นเมีย โดยเสียค่าตัวแล้วแก่พ่อแม่มัน หากชายละทิ้งไป เสีย ค่าตัวเท่าใดให้คืนแก่ชาย ความเป็นพ่อแม่ให้สิ้นสุด ของที่ทำมาหาได้ด้วยกัน แบ่งเป็น 4 ส่วน หญิงเอา 1 ส่วน ชายเอา 3 ส่วน หากหญิงไม่รู้จักทำมาหากิน อย่าให้มันสักสิ่ง หากว่าเขาอยู่ร่วมสร้าง ด้วยกัน ก็ให้แบ่งเป็น 4 ส่วน หญิง 1 ส่วน ชาย 3 ส่วน หากว่าผู้ใดตายก่อนทรัพย์สินให้ไว้แก่ลูก ทั้งหมด หากว่าไม่มีลูกก็ให้ไว้แก่เมียมัน ญาติพ่อแม่ฝ่ายชายอย่าว่าอะไรแก่กันเกิด³

3. ลักษณะการแบ่งมรดกแก่ลูกเลี้ยง

3.1 การแบ่งมรดกแก่ลูกเลี้ยงที่นำมาเลี้ยงเป็นลูกตน มีสิทธิในมรดก

อัน 1 พ่อแม่ได้เอาลูกคนอื่นมาเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรมก็ควรแบ่งให้ครึ่งส่วน⁴

พ่อแม่เอาลูกคนอื่นมาเลี้ยงเป็นลูก ลูกเลี้ยงก็ควรได้ครึ่งส่วน⁵

อัน 1 พ่อแม่ของเด็กยังมีชีวิตอยู่ เอาลูกของเขามาเลี้ยงเป็นลูก ก็ควรแบ่งปันให้ได้ครึ่งส่วน¹

¹ ธรรมศาสตร์ราชกิจจานุเบกษา : ไบลาหน้า 48. ปรึวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์ , อ่างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1235.

² ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลาหน้า 65. ปรึวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ่างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1146.

³ ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลาหน้า 78. ปรึวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ่างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่ จารบบไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 6 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1159.

⁴ มังรายศาสตร์ ฉบับถอดออก : ไบลาหน้า 23. ปรึวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 121.

⁵ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น : ไบลาหน้า 23. ปรึวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 230.

อัน 1 พ่อแม่เขาเอาลูกคนอื่นมาเลี้ยงเป็นลูก ก็ควรแบ่งปันให้กึ่งหนึ่ง²

อัน 1 เมื่อพ่อแม่เขา (ของลูกบุญธรรม) ตายแล้ว แม่เขาจึงเอาลูกท่านมาเลี้ยงเป็นลูกก็ดี แม่เขาตายแล้วพ่อเขาตายแล้วจึงเอาลูกท่านมาเลี้ยงก็ดี อันนี้ไม่ควรให้ได้กึ่งส่วน ให้ผ่าครึ่งส่วนออกเป็น 2 ส่วน แล้วให้แก่ลูกผู้นั้นกึ่งส่วนจึงควรแล หากว่าลูกเจ้าเรือน ไม่มี ลูก 2 จำพวกนั้นก็ควร ได้สืบเรือนแทน³

อัน 1 พ่อตายแล้ว หรือแม่ตายไปแล้ว ไปขอลูกเขามาเลี้ยงเป็นลูก พ่อแม่ตาย ควรแบ่งให้ 1 ใน 4 ส่วนของส่วนหนึ่ง⁴

3.2 การแบ่งมรดกแก่ลูกเลี้ยงที่นำมาเลี้ยง ภายหลังที่พ่อหรือแม่ผู้นำมาเลี้ยงตายไปก่อน ได้สิทธิในมรดก

อัน 1 พ่อตายแล้ว หรือแม่ตายไปแล้ว ไปขอลูกเขามาเลี้ยงเป็นลูก พ่อแม่ตาย ควรแบ่งให้ 1 ใน 4 ส่วนของส่วนหนึ่ง⁵

อัน 1 เมื่อพ่อแม่เขา (ลูกบุญธรรม) ตายแล้ว แม่เขาจึงเอาลูกท่านมาเลี้ยงเป็นลูกก็ดี แม่เขาตายแล้ว พ่อเขาตายแล้วจึงเอาลูกเขามาเลี้ยงก็ดี อันนี้ไม่ควรให้ได้กึ่งส่วน ให้ผ่าครึ่งออกเป็น 2 ส่วน แล้วให้แก่ลูกผู้นั้นกึ่งส่วนจึงควรแล หากว่าลูกเจ้าเรือน ไม่มี ลูก 2 จำพวกนั้นก็ควร ได้สืบเรือนแทน⁶

4. ลักษณะการแบ่งมรดกระหว่างลูกเก่าลูกใหม่ที่ติดพ่อแม่ มาอยู่ด้วยกัน

4.1 การแบ่งมรดกระหว่างลูกติดพ่อติดแม่ มาอยู่ด้วยกันให้มีสิทธิเสมอกัน

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน : ไบลานหน้าที่ 21. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและ ศรีชน คำแปง, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 305.

² มังรายศาสตร์ ฉบับวัดช้างค้ำ : ไบลานหน้าที่ 24. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและ ศรีชน คำแปง, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 458.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน : ไบลานหน้าที่ 21. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำแปง, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 304.

⁴ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชิงหมื่น : ไบลานหน้าที่ 23. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 230.

⁵ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชิงหมื่น : ไบลานหน้าที่ 23. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จรรยาบรรณ ไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 230.

⁶ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน : ไบลานหน้าที่ 21. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและ ศรีชน คำแปง, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 304.

อัน 1 แม่เจ้าของเรือนมีลูก 1 หรือ 2 คน สามีใหม่มาอยู่ด้วย และมีลูกด้วยกัน ก็ควรแบ่งมรดกให้ลูก 2 จำพวกนั้นเสมอกัน¹

อัน 1 ลูกของแม่ผู้เป็นเจ้าของเรือนมี 1 คนก็ดี 2 คนก็ดี ผู้เป็นพ่อใหม่มาอยู่กินด้วย และมีลูกด้วยกัน ก็ควรแบ่งทรัพย์ให้ลูก 2 จำพวกนี้เสมอกัน²

อัน 1 ลูกเจ้าเรือน หากมีผู้หนึ่งก็ดี 2 คนก็ดี ผู้เป็นพ่อใหม่มาอยู่กินด้วย ลูกจำพวกนี้ ก็สมควรแบ่งทรัพย์ด้วย³

อัน 1 หญิงมีลูกกับผัวคนก่อน 1 คน ก็ดี ผัวก่อนตาย จึงเอาผัวใหม่ภายหลัง มีลูกด้วยกันอีก เมื่อทั้ง 2 คนตาย ของพ่อแม่ของเขาต่างคนต่างเอาของแม่ให้แบ่งปันเสมอกัน⁴

4.2 การแบ่งมรดกระหว่างลูกผัวเก่ากับผัวใหม่ให้แบ่งเท่ากัน หากผัวใหม่ไปแต่งงานใหม่ ต้องเอาส่วนแบ่งนี้แบ่งครึ่งอีกทีหนึ่งให้แก่ลูกผัวเก่า

หรือลูกกับผัวใหม่ไม่มี เมียซึ่งเป็นเจ้าเรือนตายก่อน มรดกให้แบ่งครึ่งให้แก่ลูกผัวเก่าครึ่งหนึ่ง ให้แก่ผัวคนใหม่ครึ่งหนึ่ง ให้ผัวใหม่อยู่บนเรือนนั้น อย่าพาเอามรดกไปอยู่กับเมียใหม่ เมื่อผัวใหม่จะไปจากเรือนนั้นทรัพย์สินนั้นให้แบ่งครึ่ง ให้แก่ลูกครึ่งหนึ่ง⁵

หากลูกผัวใหม่ไม่มี ผู้เป็นเมียและเจ้าเรือนหากตายก่อน ทรัพย์ให้แบ่งครึ่งให้ได้แก่ลูกผัวเก่าครึ่งหนึ่ง แต่ให้พ่อใหม่อยู่ในเรือนนั้น อย่าให้พาทรัพย์ไปเรือนใหม่ เมื่อใดจักจากไปให้เอาทรัพย์ครึ่งนั้นแบ่งปัน อีกครึ่งหนึ่งให้แก่ลูกผัวเก่า⁶

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น : ใบลานหน้าที่ 23. ปรึวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธิณย์ ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 230.

² มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน : ใบลานหน้าที่ 21. ปรึวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำแปง, อ่างใน พิธิณย์ ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 305.

³ มังรายธรรมศาสตร์ ฉบับวัดช้างค้ำ : ใบลานหน้าที่ 24. ปรึวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำแปง, อ่างใน พิธิณย์ ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 458.

⁴ ธรรมศาสตร์หลวง : ใบลานหน้าที่ 65. ปรึวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ่างใน พิธิณย์ ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายด้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนใบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 6 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1146.

⁵ มังรายศาสตร์ ฉบับนอกตอง : ใบลานหน้าที่ 23. ปรึวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธิณย์ ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 121.

⁶ มังรายธรรมศาสตร์ ฉบับวัดช้างค้ำ : ใบลานหน้าที่ 24. ปรึวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำแปง, อ่างใน พิธิณย์ ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 458.

อัน 1 สามีใหม่ไม่มีลูก ภริยาตายก่อน ให้แบ่งมรดกให้ลูกสามีเก่าครั้งหนึ่ง ลูกสามีใหม่ครั้งหนึ่ง และให้สามีใหม่อยู่บนเรือนั้น ไม่ให้นำเอาทรัพย์สมบัติกลับไปบ้านของตน ถ้าหากจะกลับไปอยู่บ้านตน ให้แบ่งของให้ลูกสามีเก่าอีกครั้งหนึ่ง¹

หากว่าลูกสาวใหม่ไม่มี แม่ตายก่อน ให้ทรัพย์นั้นแก่สาวใหม่ หากลูกสาวก่อนไม่ให้จะแบ่งของแก่กัน ให้แบ่งครึ่งแก่มัน อย่าให้มันแยกตัวไป หากว่าพ่อใหม่ตายแล้ว ทรัพย์นั้นก็ตกเป็นของมันทั้งมวล และหากว่าพ่อใหม่เอาเมียใหม่อีกคนหนึ่ง หากมันตายทรัพย์ก็ให้แก่ลูกที่เกิดมาทีหลัง²

4.3 การแบ่งมรดกระหว่าง ลูกติดแม่มาอยู่กับพ่อใหม่ ลูกพ่อใหม่มีสิทธิในมรดกมากกว่าครั้งหนึ่ง

อัน 1 ผู้หญิงหากมีลูกกับพ่อคนก่อน 1 คนก็ดี 2 คนก็ดี แม่เขาพามาอยู่กับพ่อคนใหม่ และแม่กับพ่อใหม่ หากมีลูก 1 คนก็ดี 2 คนก็ดี เมื่อพ่อแม่ตายก็ควรแบ่งมรดกแก่ลูกผู้มาอยู่กับแม่ครึ่งส่วน ลูกอันเกิดกับพ่อใหม่นั้นได้ครั้งหนึ่ง ก็เป็นการสมควร³

อัน 1 ผู้หญิงไปอยู่กินกับผู้ชายที่บ้านของผู้ชาย ผู้หญิงมีลูก 2 หรือ 3 คน และมีลูกกับสามีใหม่ 1 หรือ 2 คน พ่อแม่ตาย ลูกของสามีเก่าให้ได้มรดกครึ่งส่วน ลูกของสามีใหม่ได้คนละส่วน⁴

อัน 1 หญิงหากมีลูกสาวก่อน 1 คนก็ดี 2 คนก็ดี เมียใหม่มาอยู่กินด้วยและมีลูกด้วยกัน พ่อแม่ตาย ควรแบ่งทรัพย์แก่ลูกทั้งสองฝ่ายคนละครึ่ง⁵

4.4 การแบ่งมรดกแก่ลูกที่เกิดก่อนเกิดหลังตามกฎหมายโคสธาราชฎ์

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดไชยสถาน : ใบลานหน้าที่ 23. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 230.

² ธรรมศาสตร์หลวง : ใบลานหน้าที่ 65-66. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ่างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1146-1147.

³ มังรายศาสตร์ ฉบับนอตอง : ใบลานหน้าที่ 23-24. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบบนใบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 3 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 121-122.

⁴ มังรายศาสตร์ ฉบับวัดเชียงมั่น : ใบลานหน้าที่ 23. ปรีวรรตโดย ประเสริฐ ณ นคร, อ่างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 230.

⁵ มังรายธรรมศาสตร์ ฉบับวัดช้างค้ำ : ใบลานหน้าที่ 24. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ ศรีชน คำแพง, อ่างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 459.

อัน 1 ข้าไพร่ เอาพ่อค้า ข้าขุน หมายนา ซึ่งไม่ใช่ข้าหลวง บุคคลเหล่านี้ไปแต่งงานกับไพร่ หรือจะหย่ากัน เพียงให้คินของอันพามาอยู่ด้วยตอนแรก ส่วนของลูกอย่าให้ไพร่ ต้องไว้กับแม่ทั้งหมด อย่าได้พามาบ้านเมียคนแรก (เรือนหลัง) แม้นเจ้าของบ้านตายก็ดี อย่าได้พามาบ้านเมียคนแรกของตัวของเมียคนแรกก็อย่าพามาบ้านเมียคนหลัง หรือว่าพ่อแม่พี่น้องวงศ์ตระกูล หากอนุญาตก็ทำได้¹

5. ลักษณะการพิจารณารดกที่ได้รับจากท้าวพระยา

เรื่องประกอบเกียรติยศที่ได้รับจากท้าวพระยา หากเจ้าของผู้ได้รับตายต้องคิน ส่วนข้าของวัตถุที่ได้มาด้วยตนเอง หรือเป็นรางวัล เป็นของเมียหลวง

อัน 1 บุคคลหนึ่ง มันไปปฏิบัติรับใช้แก่ท้าวพระยา ท้าวพระยาให้มันไปครองบ้านครองเมือง เมื่อมันตายไปทรัพย์สินทั้งหมดให้ไว้แก่ลูกเมียหลวงจนสิ้น นอกจากนี้หากมันได้สร้างวัตถุอันใดไว้แก่ท้าวพระยาที่มันอาศัยเท่าใดก็เอาเท่านั้น สิ่งของมันไม่ได้สร้างให้ก็อย่าเอา หากมันเอาข้าของที่ทำด้วย ด้วยตัวเองก็ดี ข้าของที่ท้าวพระยาให้แก่มันก็ดี แก่ใครก็ดี ก็ได้ เหตุว่าท้าวพระยาให้แก่มันเป็นรางวัลแก่มันแล้ว เจ้าพระยาจะเอาคินไม่ได้ เป็นเหมือนดั่งพระยาสญไชย เอาของใต้เอาราชกุมารทั้งสอง ให้แก่ชุกพราหมณ์แล้ว เมื่อท่านพราหมณ์ตาย ก็ให้เปล่า เมื่อไม่มีญาติวงศ์แห่งพราหมณ์เอา ข้าของเหล่านั้นจึงค่อยตกมาเป็นของตน²

¹ มังรายศาสตร์ ฉบับถอด : ไบลานหน้าที่ 20-21. ปรีวรรคโดย ประเสริฐ ฐนกร, อังใน พิธิณย์ ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 118-119.

² ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 67-68. ปรีวรรคโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อังใน พิธิณย์ ไชยแสงสุกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบนไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 6 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1148-1149.

อัน 1 ข้าวของที่ท้าวพระยาประทานเพื่อประดับยศ ประดับศักดิ์ เช่น รมฉัตร จันเงิน จันทอง แก้วแหวน ยังเป็นของพระยา เพียงแต่นำมาเป็นเครื่องประดับยศ ศักดิ์ เท่านั้น หากมันตาย ข้าวของเหล่านั้นก็กลับคืนมาเป็นของพระยาดังเดิม มันจะยกให้ใครไม่ได้¹

อัน 1 ส่วนสาอากรก็ดี บ้านเมืองก็ดี ที่ท้าวพระยามอบให้ไปรักษา มันจะเอาไปยกให้เป็นทาน แก่บุคคลใดก็ไม่ได้ เหตุไม่ใช่ของมัน หากลูกเมียก็ดี พี่น้องวงศ์ก็ดี ของมันไม่มีสักคน มันก็ไม่ได้ให้ทานแก่บุคคลใด มันตายไปทรัพย์มรดกของมัน ทั้งมวลก็ควรตกแก่ท้าวพระยาผู้มันปฏิบัติอยู่นั้น²

6. ลักษณะการพิจารณามรดกของพระภิกษุ

6.1 การแบ่งมรดกของพระภิกษุที่มรณภาพ หากไม่ได้ให้ใครไปแต่แรก ทุกอย่างตกเป็นของคณะสงฆ์ทั้งหมด

ได้ข่าวอันเกิด (ขาดหายไป) นั้นแล อหฺมโดยทือสสอิมเม ภณชกโหตุ อิตถนนา เมื่อภิกษุ (จะมรณภาพ) ได้กล่าวถ้อยคำว่า หากข้าตายไป ข้าวของของข้าเหล่านี้ จึงเป็นของบุคคลผู้มีชื่อ ดังนี้เกิด แล้วจึงมรณะกรรม ไปให้สงฆ์ เป็นเจ้าของวัตถุเหล่านั้น เหตุที่อาจารย์เข้าไม่ได้ทำตามคำสั่งที่ว่า ถ้าหากข้าตายของของข้าให้ตกได้แก่บุคคลผู้มีชื่อนี้เกิด ก็เพราะคำสั่งของผู้ตายนั้น ไม่มีผล เนื่องจากไม่ให้หยิบยกให้กับมีอินยามนั้น (ก่อนมรณภาพ) จึงให้ตกเป็นของสงฆ์ทั้งสิ้น หากได้สั่งไว้และหยิบยกให้ในตอนนั้นก็ให้เป็นผลได้³

¹ ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 68. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 1149.

² ธรรมศาสตร์หลวง : ไบลานหน้าที่ 68-69. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 1149-1150.

³ ธรรมศาสตร์ ฉบับวัดปากทอง : ไบลานหน้าที่ 70. ปรีวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบโครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบบนใบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 7 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า, 1139-1140.

ภิกษุตายที่วัดก็ดี ข้าวของยังอยู่ที่บ้านก็ดี ถ้าไม่ได้สั่งให้แบ่งปันแก่ผู้ใดของนั้นก็ตกเป็นของสงฆ์ทั้งหมด แต่ถ้าเขาสั่งไว้ว่าให้กับบุคคลใด โดยสั่งว่าอันของกูแบ่งให้มึงตั้งแต่บัดนี้และได้แบ่งให้เมื่อเขามีชีวิตอยู่ สงฆ์ก็ไม่อาจเป็นเจ้าของได้ คือ ไม่เป็นของสงฆ์

หากภิกษุสั่งด้วยความอาลัยว่า ถ้าภิกษุตายของอันนี้ให้มึงเอา แต่ถ้ากูไม่ตายก็ถือว่าไม่ได้ให้มึง แล้วภิกษุก็ตายไป อันภิกษุที่ภิกษุสั่งไว้ที่เป็นไปด้วยความอาลัย ดังนั้นของนั้นก็ตกเป็นของสงฆ์ คือ เป็นของสงฆ์อย่างเดียว ผู้ที่พระสั่งว่าให้กับเขานั้นก็ไม่ได้สมบัตินั้นเลย ปรากฏในปิตติมาวัคคปกรณ¹

อัน 1 ภิกษุ 2 องค์ ได้เดินทางร่วมกัน ภิกษุรูปหนึ่งได้ตายในระหว่างกลางทางที่ใดที่หนึ่ง และเขาก็ไม่ได้สั่งไว้เกี่ยวกับเรื่องเครื่องบริวาร ของนั้นจะเป็นของใคร ดังสงสัยว่าภิกษุคนที่เอานั้นเอาด้วยเจตนาจะลักหรือไม่ ให้เอาคณฐิมหาวกมาตัดสินว่า อันว่าภิกษุรูปนั้น (ตพโพ) ไม่ควรจะเอาของอันนั้น (คณหิตตา) ด้วยของอันนั้น (อสามิสส) หาเจ้าของไม่ได้ (อนาวาส) เพราะเขาตายทิ้งเอาไว้เก็บเอาแล้ว (คณหาติ) หากถามว่าภิกษุตาย และท่านมีข้าหญิง ชาย จะทำอะไร ให้เอาคาถาบทต่อไปนี้มาตัดสิน (ทาโสเจวโหติสโฆสามิ) ทาสา ข้าชาย-หญิง (เจโหติ) ถ้ามี (สโฆสังฆ สามิ) สงฆ์ก็เป็นใหญ่ คือให้ตกแก่ภิกษุเท่านั้น ถ้าภิกษุตาย มีสัตว์ 4 เท้า 2 เท้า จะทำอะไร ก็ให้เอาคาถาบทนี้มาปรับใช้ (คาวิมหีสาทโยเวจโหติ อวาสกคตานสโฆ สามิโกอานาวาสคคตานสโฆนสามิ) อธิบายได้ว่า (คาวิมหีสาทโย) สัตว์ทั้งหลาย มีวัว-ควาย เป็นต้น (เจโหติ) ถ้ามีดังนั้น (สโฆ) สงฆ์ก็เป็นใหญ่ (อวาสกคตาน) ในสัตว์ทั้งหลายที่เข้ามาในเขตอवास (สโฆ) แต่อันสงฆ์ก็ไม่ใช่ใหญ่ (อานาวาสคคตาน) ในสัตว์ทั้งหลายก็ไม่ได้เข้ามาในอवास

อัน 1 ถ้าภิกษุตายบริวารเป็นของสงฆ์จะถูกกับคาถาบทใด ก็ให้เอามหาวรรคบทนี้ คือ (ภิกขุมหิกาลกตโตสงโฆสามิปต จิวเร , ภิกขุมหิ) เมื่อพระภิกษุ (กาลกตโต) ได้ตายไป (สงโฆ) สังฆ (สามิ) ก็เป็นใหญ่ ในผ้าและบาตรนั้น (อปัจจิลานู ปถกาพหุปรการา อนุชามิภิกขเวคิลานู โกณ จิวรญจ ปตญจาทาต อปัจจ)

อัน 1 (คิลานุปฐกา) ใครอุปฐากผู้ที่ป่วย (พหุปรการา) โดยทำการรักษาให้ (ภิกขเว) คู่ก่อนท่านภิกษุทั้งหลาย (อท) อันว่า (คูอนุชานามิ) ควรอนุญาติ (ทาตุ) เพื่อให้จิวร (ญจ) ผ้าก็ดี (ปตตญจ) บาตรก็ดี (คิลานูปถกาน) แก่บุคคลผู้อุปฐากผู้ป่วยนั้น ผู้ชื่อคิลานูปฐากได้ของนั้น เพราะเหตุใด ให้เอาคาถาดังต่อไปนี้มาแก้ คือ (คิลานูปฐากานามคิหิวาโหตุ ปพพชิตโตโหตุอน ตมโสมาคูคา โมลก

¹ ธรรมศาสตร์ ฉบับวัดปากทอง : ไลลาหน้า 72-73. ปรีวรรคโดยอรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและอานันท์ กาญจนพันธ์, อ้างใน พิธีนัย ไชยแสงสุกกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. เรื่องเดียวกัน. หน้า 1342-1343.

ลพภนติ) (คิหิ) อันว่าคนคฤหัสถ์ก็ดี (ปพพชิต) นักบวชก็ดี (โหตุจุง) มีคิลานุปถโกนาม ชื่อว่า
คิลานุปฐาก (ภากัถลพภนติ) ก็ควรจะได้ลาภ คือ สิ่งของของผู้ตาย¹

¹ ธรรมศาสตร์ ฉบับวัดปากกทอง : ไบลานหน้าที่ 79-81. ปรวรรตโดย อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ อานันท์
กาญจนพันธ์, อังนิน พิธินัย ไชยแสงสุขกุล และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, กฎหมายล้านนาโบราณ : วิเคราะห์ระบบ
โครงสร้างและบทบัญญัติที่จารบบนไบลาน ภาคการวิจัยที่ 3 เล่มที่ 7 (ในจำนวน 12 เล่ม), หน้า 1349-1351.